

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
DAXİLİ İŞLƏR NAZİRLİYİ
POLİS AKADEMİYASI**

**DAXİLİ İŞLƏR
ORQANLARI
ƏMƏKDAŞLARININ
PEŞƏ ETİKASI**

**MÜHAZİRƏLƏR
TOPLUSU**

(dinləyicilər üçün)

BAKI- 2014

Tərtib etdilər:	İctimai elmlər kafedrasının rəisi, polis polkovniki, t.ü.f.d.	T.F.Əliyev
	İctimai elmlər kafedrasının müəllimi, polis baş leytenantı	R.M.Məcnunov
Elmi redaktor:	DİN-in Polis Akademiyasının rəisi, polis general-mayoru, h.ü.f.d	N.T.Əliyev
Rəyçilər:	AMEA-nın A.A. Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun «İnformasiya mərkəzi»nin rəhbəri, t.ü.f.d	E.Ə.Məhərrəmov
	AMEA-nın A.A. Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun "Azərbaycanın orta əsrlər tarixi" şöbəsinin elmi işçisi, t.ü.f.d	D.M.Əzimli
	AMEA-nın A.A. Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun "Əliyevşünaslıq" şöbəsinin böyük elmi işçisi, t.ü.f.d	A.M.Balayev
	AMEA-nın A.A. Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun "Azərbaycanın yeni tarixi" şöbəsinin müdiri, t.ü.f.d	H.N.Həsənov

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
DAXİLİ İŞLƏR NAZİRLİYİ
POLİS AKADEMİYASI**

“İCTİMAİ ELMLƏR” kafedrası

**“DAXİLİ İŞLƏR ORQANLARI
ƏMƏKDAŞLARININ PEŞƏ
ETİKASI”**

MÜHAZİRƏLƏR TOPLUSU

(dərs vəsaiti)

BAKI - 2014

M Ü N D Ə R İ C A T

1. Mövzu №1. “DİO əməkdaşlarının peşə etikası” fənninin predmeti və başlıca xüsusiyyətləri” ----- 7- 44.
2. Mövzu №2. “Şəxslərarası ünsiyyət mədəniyyəti. DİO əməkdaşlarının xidməti etikası” ----- 45- 84.
3. Mövzu №3. “DİO-nun fəaliyyətində idarəetmə etikası” -----
----- 85- 112.
4. Mövzu №4. “Humanizm. Sosial ədalət. DİO əməkdaşlarının mənəvi və hüquqi fəaliyyəti” ----- 112- 148.

ÖN SÖZ

Əxlaq normaları insanlararası münasibətlər, eləcə də insanların mənəvi həyat və fəaliyyətinin birliyidir. O, insan və cəmiyyətin mənəvi-ruhi inkişafdakı keyfiyyət və nailiyyətlərinin səviyyəsidir. Etik mədəniyyətin əsasını insanların maraq, tələbat, bilik və xarakterdən ibarət dəyərlər sistemi təşkil edir. Cəmiyyətin etik mədəniyyəti sosial-mədəni inkişaf və dövlət təhlükəsizliyinin mühüm şərtidir.

Etik normalar insanların tarixi tələbat və həyat maraqlarını, eləcə də bir çox nəsillərin dini və dünyəvi təcrübəsini əks etdirir. Bu təcrübə əsasında etika, nəinki mənəvi prinsipləri ümumiləşdirib sistemləşdirir, həm də onu elmi cəhətdən əsaslandırır.

Bir çox hallarda əmək kollektivləri, ictimai qruplar, siyasi partiya və təşkilatlar, ailə-məişət, mədəni münasibətlər, tibb və s. sahələrdə insanlar arasındakı qarşılıqlı əlaqə və münasibətlər çox hallarda rəsmi-hüquqi normalarla deyil (onların rolu tam inkar edilməmək şərtilə), əsasən əxlaq normaları ilə, davranış qaydaları ilə tənzim olunur.

“DİO əməkdaşlarının peşə etikası” fənni polis əməkdaşlarının, gələcəkdə ictimai asayişin və qanunçuluğun möhkəmlənməsinə və ədalətin gözlənilməsinə xidmət edəcək insanların bir şəxsiyyət kimi yetişməsinə, onların cəmiyyətin üzvi bir hissəsi kimi yüksək mənəvi əxlaqlı və etik qaydaları özündə təcəssüm etdirən tam bir şəxsiyyət kimi formalaşmasına yönəli fəndir. Belə ki, qeyd etdiyimiz yüksək mənəvi dəyərləri özündə cəmləşdirən bu günün dinləyicisi, gələcəyin isə polis zabiti həm də cəmiyyətin inkişafına və burada əxlaqi prinsiplərin və qanunçuluğun bərqərar olmasına öz töhfəsini vermiş olacaqdır.

Azərbaycan Respublikasının daxili işlər orqanları ölkədə gedən siyasi və mədəni proseslərdə yaxından iştirak edir, özünün kadr potensialını daim gücləndirir və inkişaf etdirir. Bu baxımdan Azərbaycan Respublikası DİN-nin Polis Akademiyası çox mühüm bir vəzifəni yerinə yetirir və xalqımızın, dövlətimizin keşiyində, ictimai asayişin gözlənilməsində, istənilən bir hüquqpozuntusunun qarşısının alınmasında canını və qanını əsirgəməyən polis zabitlərinin hazırlanması prosesini həyata keçirir. Polisin etik davranışı, onun imici, vətəndaşla münasibəti məsələləri çox mühüm aktualıq kəsb edir. Bu baxımdan “DİO əməkdaşlarının peşə etikası” fənninin DİN-nin Polis Akademiyasında tədrisi mühüm əhəmiyyətə malikdir. Gənclərin mədəni səviyyəsinin və dünyagörüşünün artmasında, tərbiyəsinin gücləndirilməsində, onların həqiqi vətəndaş kimi tərbiyə edilməsi sahəsində bu fənn əvəzsiz rol oynayır.

Məhz bu baxımdan “DİO əməkdaşlarının peşə etikası” fənninin öyrənilməsinin qanunauyğun zərurətdən irəli gəldiyini görürük. Fənn üzrə tərtib olunmuş müəhazirələr toplusunda daxili işlər orqanları əməkdaşlarının peşə etikası, peşə mənəviyyəti ilə bağlı mühüm məsələləri və konsepsiyaları özündə əks etdirən müddəalar öz əksini tapmışdır.

Təqdim olunmuş müəhazirələr toplusu DİN-in Polis Akademiyasının Qiyabi fakültəsinin dinləyiciləri üçün nəzərdə tutulmuşdur. Vəsait onların cəmiyyətdə düzgün mövqe tutmalarına, öz vəzifə borclarını vicdanla yerinə yetirmələrinə, vətəndaşlarla münasibətdə etik qaydalara diqqətlə riayət etməyə, etika elminin incəliklərini daha dərinədən qavramağa kömək edəcəkdir.

MÖVZU № 1: “DİO əməkdaşlarının peşə etikası” fənninin predmeti və başlıca xüsusiyyətləri”

PLAN

- 1. Etika elmi haqqında anlayış.**
- 2. Etika-əxlaq nəzəriyyəsi.**
- 3. Etika-fəlsəfə təlimlər tarixinin inkişafı.**
- 4. Əxalqi prinsiplər və onların daxili işlər orqanları əməkdaşlarının peşəkar fəaliyyətindəki normativ-idarəedici rolu.**

SUAL 1. Etika elmi haqqında anlayış.

Etika mənəviyyat, əxlaq deməkdir. Bu elm də həmin əxlaq və ədəb qaydalarını öyrəndən elmidir. Bu elm insanların ictimai münasibətlərində ictimai şüur formasıdır. Başqasına da özün kimi yanaşmasını öyrədir. Daha dəqiq desək: Özgəsinin hörmətini, ləyaqətini qorumuş olsan, sən özünə də böyük hörmət və ləyaqət qazanmış olarsan anlayışındakı tərbiyənin, əxlaqın əsasını təşkil edir. Əxlaqın ən münasib və tam mənası – insana yüksək qiymət verməkdir.

Etika elmi ilk növbədə əxlaq qaydalarının mənbəyi haqqında məsələ qaldırır və ədəb qaydalarının əsl mahiyyətini aydınlaşdırmağa çalışır. Mənəviyyatın – əxlaq və ədəbin ümumi anlayışı olan – xeyr və şərin, ədalət və ədalətsizliyi, vicdan və vüqarlığın, insan və xoşbəxtliyin, təbiətini, onlara münasibət, inam və hissiyat qaydalarını başa salır. Əxlaq qaydaları ictimai şüurun xüsusi formasıdır və insanlar arasındakı münasibətlərin necəliyini əks etdirir. Əxlaq nəzəriyyəsi (etika) və ictimai şüur formasının əmələ gəlməsindən,

onun inkişafından və dəyişmələrindən bəhs edən elmdir. Məhz bu baxımdan etika elminin öyrənilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir, xüsusilə DİO əməkdaşlarının peşə fəaliyyətinin daha da keyfiyyətli olması, onların əxlaqının, mənəviyyatının, dünyagörüşünün formalaşmasına müsbət təsirini nəzərə alaraq "DİO əməkdaşlarının peşə etikasını fənninin" tədrisi zamanı yüksək mənəvi dəyərlərin aşılması önəmlidir.

Etika elmi haqqında anlayış. Hər bir insan etika və əxlaq haqqında belə desək, gündəlik təsəvvürlərə malikdir. Lakin etika anlayışı konkret elmi nəzəriyyədən ibarətdir. İlk ədəb qaydaları, əxlaq normaları qədim dövrdən günümüzdə qədər uzun inkişaf yolu keçmişdir. «Etika» termini qədim yunan sözü olan «Etika» kəlməsindən yaranmışdır və əvvəllər bu söz «olduğu yer» yaxud «məskən» mənasında işlənirdi. Sonralar bu söz yeni mənada, yəni : -adət, ehtiras, həvəs, hissiyyət, xüsusiyyət, düşünmə tərzini və sairə kimi mənalarda işlədilməyə başladı. Qədim yunan filosofu Aristotel «Etos» sözündən «Etikos» sözünə keçərək etika mənasını yaratdı. Etika isə əxlaq nəzəriyyəsi, yaxud əxlaq qaydaları mənasına gəlib çıxır. Beləliklə, bizim eradan əvvəlki dövrün IV əsrindən başlayaraq müasir dövrümüzdə kimi bu nəzəriyyə əxlaq elmi kimi qorunub qüvvədə qalmaqdadır. Etika anlayışının tarixi Qədim Romada da təkrar olunmuşdur. Latın dilində «Etos» sözü təxminən – adət, dəb, xasiyyət sözlərinin mənasına uyğun gəlir (yunanca. ethica- adət, xarakter).

Etika müstəqil elm statusu qazanmış fəlsəfi elm sahəsidir. Bu elmin predmetini ictimai şəüurun və insan fəaliyyətinin spesifik formasını kimi əxlaq və əxlaq münasibətləri təşkil edir. Bu termin ilk dəfə yunan filosofu Aristotel tərəfindən "Nikomaxın etikasını", "Böyük etika",

“Evdem etikası” əsərlərində işlədilmişdir. Lakın etikanın banisi digər yunan filosofu Sokrat (e.ə.469-399) sayılır.

Azərbaycanda müdrik fikir sahiblərindən Bəhmənyar (993-1066), Nizami, Xaqani, Tusi Asif Ata əxlaq nəzəriyyəsi haqqında qiymətli fikirlər söyləmişlər.

Həyata hazırlanan hər bir gənc gələcəyin mütəxəssisi kimi yetişməlidir. Gələcək işində onun qarşısında humanist və mədəni rəftar bir vəzifə kimi dayanacaqdır. Bu məsələ xüsusilə insanlarla daha fəal təmasda olan polis işçilərinin qarşısında duran şərəfli məsuliyyətdir. Bütün bu problemlərin elmi-nəzəri izahı etika elminin payına düşür.

Etikaya müxtəlif təriflər verilmişdir:

- 1. Etika - insanların əxlaq və davranışı haqqında elmdir.**
- 2. Etika – insanların hərəkətlərini qiymətləndirən xüsusi bir elm sahəsidir.**
- 3. Etika – insanların münasibətlərinin, onların ünsiyyətlərinin xüsusi tənzimləyicisidir.**

Cəmiyyətin həyatını münasibətlər sistemi kimi təsəvvür etmək olar. Cəmiyyətin üzvləri gündəlik həyatlarında bir-biri ilə ünsiyyət qurmağa çalışırlar və çox zaman buna sadəcə desək, məcburdurlar. Bu mənada etikanı çox zaman praktik həyat fəlsəfəsi də adlandırırlar.

Müasir etikanın banisi ingilis alimi C. Mur qeyd edirdi ki, insanların hansı hərəkətlərinin doğru-etik, hansı hərəkətlərinin yanlış qeyri-etik olmasını müəyyənləşdirmək üçün ilk növbədə “Xeyir” və “Şər”in nə olduğunu aydınlaşdırmaq lazımdır. Bu iki anlayış etik mühakimənin əsas elementləri-əsas ölçü vahidi olmaqla etika elminin məğzini təşkil edir.

Beləliklə, bütün bunları əsas tutaraq, etikanın əsas predmetinin əxlaq olmasını göstərmək olar. Etika elminin əsas problemi isə Xeyir və Şərdir. Hər bir insan

etika və əxlaq haqqında belə desək, gündəlik təsəvvürlərə malikdir. Lakin etika anlayışı konkret elmi nəzəriyyədən ibarətdir. İlk ədəb qaydaları, əxlaq normaları qədim dövrdən günümüzə qədər uzun inkişaf yolu keçmişdir.

Peşə etikası, yaxud peşə əxlaq və peşə ədəb qaydaları, hər bir peşənin xüsusiyyətindən asılıdır. Adətən bu anlayış hər bir peşənin şərəfindən, vüqarından asılı olur. Peşə üzrə əxlaq normasının nə dərəcə zəngin olması işin son nəticəsində bilinir. Yəni, hər bir şəxsin əməyə münasibəti, insanpərvərliyi, üzərində düşmüş vəzifəni nə dərəcədə namus və vicdanla yerinə yetirməsi ilə ölçülür. Hər bir peşənin, hər bir əmək növünün ləyaqətini, onun şərəfini, həmin peşə və əməkdə biliavasitə iştirak edənlər qorunmalıdır.

Əgər həkimlik peşəsinin etikasını götürmüş olsaq, görərik ki, həkimlərdən insanpərvərlik əxlaqının olması daha çox tələb olunur. Çünki onlar bir xəstəni digər xəstədən fərqli tutmalıdırlar. Həkim xəstənin cəmiyyətdə tutduğu yerindən, dövlətli yaxud kasıblığından asılı olmayaraq eyni münasibətlə kömək və müalicə etməlidir.

Hüquq ixtisası üzrə mütəxəssislər isə daha vicdanlı, qeyri-satqın, qanunların qorunmasında prinsipial olmaq, qanun qarşısında eyni bərabərlikdə məsuliyyət daşıma prinsiplərinə riayət etmək əməllərində xüsusilə nümunəvi olmalıdırlar.

Təqsiri sübuta yetirməyə qədər insanı günahkar hesab etmək yeni günahsızlıq fərziyyəsi (prezumpsiyası) hüququn ən insanpərvər nümunələrindən biridir. Hüquqşünasdan tələb olunur ki, o hətta qanun pozan şəxsiyyətə qarşı da insanpərvər olmalıdır. Günahkara müdafiə olunmuş üçün hər cür şərait yaratmalıdır. Qanunların gücündən istifadə edib cinayətkarı təkə

cəzalandırmaq deyil, onu tərbiyələndirmək, islah etməyi də bacarmalıdır.

Beləliklə, bizə aydın oldu ki, insanpərvərlik xüsusiyyəti hər bir kəsin şəxsi keyfiyyətini göstərir. İnsan müəyyən şüur səviyyəsində özünə dərk edə bilir ki, o öz insanpərvəliyi ilə başqaları qarşısında müəyyən məsuliyyət daşıyır. Bir çox qaydalar, zaman keçdikcə ənənəyə çevrilir sonra isə bir adət şəklini alır. Dediklərimizdən belə aydın olur ki, mənəviyyat, əxlaq qaydaları tarixi hadisədir. Odur ki, bütün insanlar üçün daimi, dəyişməz, sabit əxlaq və ədəb qanunları yoxdur və ola da bilməz. Əxlaq və ədəb qaydaları müəyyən qanunlar əsasında və dini təlimatlar üzrə yaradılıb möhkəmlənir. Əxlaq və ədəb qaydaları nəzəriyyəsi belə yaranmışdır.

Bəs etika-əxlaq nəzəriyyəsi nəyi öyrədir?

Bu nəzəriyyə insanların tarix boyu dəyişilən münasibət prinsiplərini və qanunlarını öyrədir. Yuxarıda qeyd olunanları ümumi fikrə cəm etdikdə belə qənaətə gəlmək olar ki, bütün bunlar insanların həyat proseslərinin nəticəsində əmələ gəlmişdir. Bəs əxlaq qaydalarının özü nədən ibarətdir. Onun quruluşu necədir və vəzifələri hansılardır.

Əxlaq qaydalarının quruluşu aşağıdakılardan ibarətdir:

- a) şüur əxlaqı;
- b) rəftar əxlaqı;
- c) münasibət əxlaqı.

Şüur əxlaqı – şüurun normasıdır, nümunəsidir, ölçüsüdür, təlimatıdır. Bir sözlə norması, nümunəsi, ölçüsü müasir həyatda qüvvədə olub, qiymətləndirilən şüur norması, nümunəsi və ya ölçüsü ilə uyğun gəlicə, deməli həmin şəxsin şüur əxlaqı düzgündür və o bəyənilir.

Şüur əxlaqı həmçinin emosiyanı, həyəcanı, hissiyyatı da təmsil edir. Məsələn: Şəxsi hissiyyatı, dostluğu, vətənpərvərliyi, insanpərvərliyi, sevgini, istəyi, qəzəbi və sairəni təmsil edir. Rəftarın vahidi isə əməldir. Yəni, insanın rəftarı onun etdiyi əməlləri ilə ölçülür. Əməllər isə pis də ola bilər, yaxşı da. Odur ki, əmələ qiymət verməkdən ötrü onun tarixin hər dövrü üçün qüvvədə olan əxlaq normaları ilə fərqləndirmək lazımdır.

Deməli əxlaq münasibətlərin mənasını şəxsiyyət ilə cəmiyyətin münasibəti kimi başa düşmək lazımdır ki, özü də bu işdə şəxsiyyətlə cəmiyyətin uyğunlaşmış birgə mənafeyi əsas götürülməlidir. Əxlaq qaydaları öyrəniləndə etika, psixologiya, pedaqogika, estetika, tarix, arxeologiya və etnoqrafiya (yəni xalqların maddi və mənəvi mədəniyyətlərini tədqiq edən elm) kimi elmlər çox köməklik edir.

Bəs (etika) – əxlaq nəzəriyyəsi hansı məsələləri həll edir?

1. Əxlaq qanunlarını və onların inkişafı və möhkəmləndirilməsi yollarını öyrədir.

2. Əxlaqi tərbiyə üzrə müxtəlif şəraitdə rast gələn (ailədə, məktəbdə, istehsalatda) həyatı təcrübələri öyrədir və ümumi nəticələr çıxarır.

3. Əxlaqa aid elmə zidd olan nəzəriyyələri kəskin ifşa edir.

4. Əxlaq qaydalarında olan xeyr, şər, borc, vicdan, ədalət və sairə kimi məsələlərə baxır.

Biz bilirik ki, etikanın başlıca kateqoriyaları yuxarıda göstərilənlər içərisində əsas yer tutur, xeyr və şər yaxşı və pis, mənəvi borc vicdan, namus, ləyaqət hissi.

Xeyir və yaxşı anlayışı bütün ictimai hadisələrin mənən qiymətləndiril-məsinə başlıca amil olub, əxlaqi və müsbət keyfiyyətləri özündə cəmləşdirir. Xeyir, yaxşı

insanların xoşbəxtliyinə, firavanlığına doğru yönəldilmişdir. Şər və ya pisə isə əksinə olaraq xoşbəxtliyin və firavanlığın ziddinə olub, mənəvi zənginlikləri məhv edir.

Etika və əxlaqın əsas kateqoriyaları olan yaxşı və pis cəmiyyətin bütün dövrlərində öyrənilmişdir. Yaxşı və pis anlayışlarının mənşəyi və məzmunu uzun illər boyu bir çox filosof, pedaqoq, psixoloq və mütəfəkkirlər arasında ciddi mübahisələr doğurmuşdur. Onlar insanın davranış qaydalarında hasil cəhətin yaxşı, hansının pis olmasına daima cavab axtarmışlar.

Məsələn, yaxşı və pis insana təbiət tərəfindən bəxş edilən daimi bir keyfiyyətdir. İnsan təbiət etibarını ilə nə yaxşı, nə də pisdür, çünki insanın yaxşı və pis olması onun bilavasitə düşdüyü mühit və şəraitdən asılıdır. Mənəvi baxımdan yaxşı və pis elə anlayışlardır ki, onların vasitəsilə mövcud hərəkət və davranışlar cəmiyyətin hadisələri nöqtəyi-nəzərdən qiymətlən-dirilərək, cəmiyyətə və hər hansı insana qarşı münasibətdə bildirilir. Xeyir və ya yaxşı insanların müsbət davranış və hərəkətləri olub, cəmiyyətin tərəqqisi naminə bir vasitədir. Məhz buna görə də təqdirəlayiqdir. Mövcud cəmiyyət və sinif tərəfindən qəbul edilməyən bütün qeyri-əxlaqi fikir, hərəkət və davranışlar şər və ya pis anlayışına daxildir. Pis anlayışı həmin elə hadisələrin təsisçisi olaraq qalacaq ki, hansı ki, cəmiyyətin inkişafını ləngidir, ona pis təsir göstərir və kütlələrin yaradıcılıq qabiliyyətlərinə durğunluq gətirir. Bizim dövr üçün şər və pis məfhumu müharibə, düşmənçilik, istismar, aclıq, səfalət, kütləvi işsizlik, yoxsulluq və s.dir. Xalq içərisində xəyanət, qorxaqlıq, qəddarlıq, laqeydlilik və bu kimi keyfiyyətlər pis əməllər sayılır. Tarixən xeyir və şər anlayışı dəyişkən və nisbi xarakter daşmışdır. Belə ki, bir dövr üçün yaxşı sayılan, digər dövr üçün şər anlayışı olmuşdur. Məsələn: ibtidai

icma quruluşu dövründə belə bir adət mövcud idi ki, xəstə, zəif və əmək üçün yararsız olan icma nümayəndələri öldürülürdü, çünki onların yaşaması icmanın həyatı üçün maddi cəhətdən çətinliklər törədirdi. Belə bir hərəkət o dövr üçün məqsəduyğun sayılırdı. Eyni zamanda ibtidai icma dövründə düşmənin məhv edildikdən sonra yeyilməsi də normal hal idi.

Başqa bir misal, hannibalizm mahiyyət etibarilə həmin dövr üçün ona görə yaxşı sayılırdı ki, belə bir hərəkət qəbiləni aclıqdan xilas edirdi.

Tədricən, cəmiyyətin oturaq həyat tərzinə keçilməsi, əmək alətlərinin hazırlanması, maldarlıq, əkinçilik kimi həyat tələbatlarının meydana gəlməsi insanlara qarşı olan münasibətin də dəyişməsinə təsir göstərirdi. İcmanın ağsaqqallarına hörmət edilməyə başlandı, çünki onlar böyük həyat təcrübəsinə malik olduğundan qəbilənin istər təsərrüfat, istərsə də ictimai işlərində məsləhətçi idilər.

İnsan əkinçilik və maldarlıqla məşğul olduqda ona bol məhsul əldə etmək üçün çoxlu işçi qüvvəsi lazım olurdu, ona görə də döyüşlər zamanı əsir düşənlər tədricən qula çevrilirdilər. Yeni tarixi keçid dövrü ilə əlaqədar olaraq qannibalizm qeyri-mənəvi anlayış kimi meydana çıxır. Buradan da belə aydın olur ki, deməli cəmiyyətdə mövcud olan pislilik anlayışı heç bir fəvqəltəbii qüvvə tərəfindən əvvəlcədən müəyyən edilməmişdir, bu hərəkət məhz cəmiyyət daxilində yaranaraq, insanları bir-birinə qarşı qoyan cəhətdir.

Sual 2. Etika-əxlaq nəzəriyyəsi.

Şəxsiyyətin tərbiyə edilməsində onun mənəvi cəhətlərinə üstünlük verilməlidir, çünki insan özünə, iş və hərəkətlərinə qarşı münasibətdə mənəvi məsuliyyət daşıyır. Bu da insan qarşısında ciddi tələbkarlıq olduqda

həyata keçə bilər, məhz belə tələbkarlığın arxasında mənəvi və vəzifə borc kateqoriyalar dayanır. Mənəvi və vəzifə borcu, şəxsi ləyaqət hissi vicdan anlayışları DİO əməkdaşlarının mənəvi etik şüurunda tənzimlənən əsas hərəkətverici qüvvədədir.

Vəzifə borcu mənəvi etik şüurun başlıca təkanvericisi olub, ictimai tələbat və fərdi təşəbbüskarlıq doğurur. İnsan ictimai varlıq olaraq müəyyən bir qrupun – ailənin, nəslin, sinfin, millətin və əmək kollektivinin üzvüdür. İnsanı bu qruplarla ümumi iş birləşdirir, belə ki, insan ümumi nemətlərdən istifadə edərək kollektiv tərəfindən mühafizə olunur.

Bütün bunlar insanın mənsub olduğu qrup qarşısında məsuliyyətə sövq edir və bu da artıq ictimai zərurətdir. İctimai münasibətlər sistemində insanın daşdığı vəzifə borcu bir neçə qollara ayrılır: peş, hərbi, polis, yoldaşlıq, beynəlmilətçilik və ailədə.

Mənəvi borc - ictimaiyyətin rəyi əsasında formalaşır. Vəzifə borcuna cəmiyyət tərəfindən verilən tələblər ayrılıqda fərdin istək və maraqları ilə həmişə uyğun gəlmir. Buradan da bunlar arasında ziddiyyət yarana bilər. Bu hal təbiidir. Hər şey ən əvvəl insanın əqidəsindən asılıdır.

Əgər insan daşdığı vəzifə borcu qarşısında zərurəti dərk edibsə, bu halda həmin zərurət məcburi deyil, könüllü olaraq qəbul edilir.

Beləliklə, ictimai vəzifə borcu insan şüuruna daxil olaraq, orada şəxsi tələbat kimi özünə yer tapır. Bu zaman insana daha onun vəzifə borcunu xatırlamaq lazım gəlmir, o artıq özü bu zərurəti dərk etmişdir. Bəzən şəxsiyyətin öz vəzifə borcunu yerinə yetirməsi onu öz vicdanı, bütöv bir xalqın marağı və bəşəriyyət ilə qarşı-qarşıya qoyur.

Mənəvi vəzifə borcu daşıyan insanlar fəal, işgüzar və sosial ədalətsizliyə qarşı mübarizdirlər.

Bu məsələ 2 mənəlidir, əvvəla onu qeyd etmək lazımdır ki, hüquq pozuntusu törədən adamlar çox vaxt öz borclarını unudaraq, ancaq öz hüquqları haqda fikirləşirlər və belə edirlər ki, mənəvi borc hissi, şəxsiyyət azadlığına mane olur, onu məhdudlaşdırır. Bu cür düşünmək, təsəvvürə malik olmaqdır. «Bu da hər şey mənim istədiyim kimi olmaq deməkdir. Belə bir adam zəif iradəlidir, o özünü idarə etməyi bacarmır və bunu istəmir də. Bu tip adamlar öz istək və arzularını unudurlar.

Hər bir insanın ictimaiyyətə münasibəti onun malik olduğu hüquq və vəzifələrin sayı ilə müəyyənləşdirilir. O öz hüquqlarından vəzifə və borclarının öhdəsindən gəldikdən sonra istifadə edə bilər. O şəxslər ki, ancaq hüquqları və əyləncələri haqda düşünürlər və malik olduqları vəzifə borclarını yerinə yetirməkdən boyun qaçıırırlar, bu cür şəxslərə qarşı ictimaiyyət məcburi ölçülər tətbiq edir.

Bəs nədir namus və ləyaqət hissi?

Namus – insanın daxilən qavranılan bir keyfiyyəti olub, onun xidmətlərinin düzgün qiymətləndirilməsi və ictimai yönümünü (naprimer) ifadə edir. Həmçinin də namus anlayışı ictimaiyyət tərəfindən şəxsiyyətə verilən obyektiv qiymətdir.

Şəxsi ləyaqət hissi də insanın daxilindən gələn fərdi keyfiyyət olub, bütünlüklə cəmiyyət və ayrı-ayrı insanlar üçün əhəmiyyət kəsb edir. Namus və ləyaqət hissi də etikanın başqa kateqoriyaları kimi tarixən ictimai-iqtisadi formasiyaların dəyişməsi ilə əlaqədar olaraq keçici xarakterə malikdir. İnsanın özünə hörmət etməsi qabiliyyət və bacarıqlarının üzə çıxması onun əməyi də aldığı təhsil ilə ifadə olunur.

Əmək – gələcək nəsillər və cəmiyyət qarşısında namusla yerinə yetirilən vəzifə borcudur. İnsan özündə şəxsi ləyaqət hissini tərbiyə etməli və ətrafdakı insanlara da hörmətlə yanaşmalıdır. Özünə hörmət edən insan başqalarına da eyni hörmət bəsləməlidir. Başqasının şəxsiyyətinə olunan hörmət cəmiyyət daxilində olan insanın mənəvi qüvvəsi deməkdir. İnsanın qayğıkeş və xeyirxah olması başqalarına qarşı münasibətdə diqqət və hörmət bəsləməsi həmin adamın yüksək mənəvi keyfiyyətlərə malik olmasına sübutdur. Bu keyfiyyətlər eyni zamanda insanda insanın daxili mənəvi mədəniyyətini də xarakterizə edir. Müstəqil, demokratik cəmiyyətin yaranmasında qarşılıqlı hörmət insanların namus və ləyaqət hissini təsdiqləyən başlıca amillərdə əlaqədardır. Belə bir cəmiyyət üçün böhtan, laqeydlik, eqoizm, dələduzluq, bürokratizm, rüşvətxorluq və bir sıra bu kimi keyfiyyətlər qəbul edilməz və qeyri-əxlaqi əhəmiyyət kəsb edir.

Şəxsi ləyaqət hissini tərbiyə edilməsi, onun yoldaşlarına qarşı münasibətində, işdə, mübarizədə və təhsildə hörmət etməsi təlimdə əsas cəhətlərdən biridir. Belə bir söz var ki, «Sadəlik insanın yaraşığıdır». Bu mənəvi keyfiyyət bütün insanlarda olmalıdır. Sadəlik birinci növbədə öz xidmət və qabiliyyətlərini nümayiş etdirmək arzusunda uzaq olmaq deməkdir, həmçinin də olmayan bir şeyi öz üzərinə götürmək, bunu başqalarının nəzərində böyütmək bacarığına malik olmamaq deməkdir.

Şöhrət və məşhurluq - rahatlıq olmayıb, demək olar ki, əzab-əziyyətdir. Hər zaman özünə qarşı tələbkar olub, özünü ələ almağı bacarmalısan. Şöhrət çətinliklə qazanılıb, lakin çox tez də əldən gedə bilər. Əgər insanda həqiqətən də özünə nəzarət və ictimaiyyət qarşısında məsuliyyət hissi şəxsi ləyaqət hissi güclüdirsə, o zaman

heç bir şöhrət onun başını dumanlandıra bilməz, əmin olduğu kimi də qalar.

Düzgün həyat yolu seçmək, qüvvə və bacarığını dünyada, nə vacib əməllər uğrunda mübarizəyə həsr edə bilmək xeyli dərəcədə insanı öz əxlaqi borcunu necə düşməsindən asılıdır. Aydın dərk edilmiş, vərdişə çevrilmiş, sarsılmaz inam və əqidəyə əsaslanaraq borc hissi insanı ən çətin mübarizələrdən alnıaçıq; üzü ağ çıxara bilər. Xüsusən indiki dövrdə, Respublikamızın müstəqillik yollarında öz ilk kövrək addımlarını atdığı bir zamanda hər kəsin öz əxlaqi borcunu daha dərindən başa düşməsinə və onun tələblərinə ürəkdən əməl etməsinə ciddi ehtiyac vardır. Çünki bunsuz istiqlalyyətimizi möhkəmləndirmək üçün məkirli, arxalı düşmənlərimizin planlarını pozmaq və xalqımızın payına düşmüş sınaqdan uğurla çıxmaq olmaz.

Əxlaqi borc – Vətənin çiçəklənməsi uğrunda mübarizə zəruriyyətindən irəli gələn və yüksək şüurluluq, dərin daxili tələbat qüvvəsi ilə yerinə yetirilən əsas ictimai vəzifələrin məcmuyudur. Əxlaqi borc anlayışını məzmununa həm cəmiyyətin öz üzvləri, qarşısında irəli sürdüyü vəzifələr, həm də adamların cəmiyyət qarşısında daşdığı məsuliyyət hissi daxildir. Əxlaqi borc anlayışının mahiyyətini başa düşmək xeyli dərəcədə əxlaqın əsas məsələsini – şəxsi mənafe ilə ictimai mənafeyin münasibəti məsələsini aydınlaşdırmaqdan asılıdır. Çünki əxlaqi borc kateqoriyasının müxtəlif cəhətlərini izah edən mülahizələr məhz bu heyətdə birləşir.

Cəmiyyətlərin inkişaf tarixinə nəzər yetirsək görərik ki, çox zaman borcla arzu, şəxsi mənafe arasında antoqonizm mövcud olmuşdur. İnsana qayğı hər bir cəmiyyətin ən yüksək prinsipi olmalıdır. O, vətəndaşları geniş siyasi azadlıq böyük sosial hüquqlar verməlidir. Cəmiyyətdə hökmran olan demokratiya isə bu azadlıq və

hüquqlardan həqiqətən istifadə olunmasını təmin etməklə yanaşı, həm onların yüksək vətəndaşlıq borcu ilə əlaqələndirilməsinə çalışmalıdır. Bəzən insanda borc duyğusu ilə subyektiv nifrət hissi arasında dərin ziddiyyət əmələ gəlir: vəzifə hissi, borc duyğusu zərərədirsə köməyə çağırır, subyektiv nifrət hissi isə belə bir addımdan çəkindirir. Sağlam əqidəyə, sarsılmaz iradə gücünə malik olan özünü məhdudlaşdırmağı nə pis fikirlərini cilovlamağı bacaran adam, birinci hissi çağırışına cavab verir. Lakin ikinci hissın çağırışı da hər zaman cavabsız qalmır. Məsələn, şəxsən xoşlamadığı üçün xəstəyə yardımdan imtina edən həkimi və ya eyni səbəbə görə, həyatı təhlükə qarşısında olan vətəndaşa kömək əlini uzatmayan polis işçisini bağışlamaq çox çətindir. Vəzifə borcuna başdansaovdu yanaşmaq da eyni dərəcədə yolverilməzdir. Borcla arzu arasında ziddiyyət bəzən borcun müxtəlif tələbləri arasındakı ziddiyyət şəklində meydana çıxır. Məsələn ictimai borcdan, vətəndaşlıq borcu ilə ailə, xüsusən valideynlər qarşısında borc arasında, cəmiyyət qarşısında ziddiyyətlər ola bilər. Əslində əxlaqi borc şüurunun insan davranışına istiqamət verməsində sözün həqiqi mənasında yalnız o zaman danışmaq olar ki, borcla arzu bir-birinə uyğun gəlməsin, onların arasında müəyyən ziddiyyət olsun, insan borcuna əməl edərkən şəxsi istəyini boğmaq məcburiyyəti qarşısında qalsın. Borcun tələbləri ilə insanın istək və azularının bir-birinə uyğun gəldiyi hallarda onun davranışına borc şüurundan daha artıq vicdan şərəf və ləyaqət hissləri istiqamət verir.

İnsanın müxtəlif arzuları ilə əxlaqi borc arasında ziddiyyətlər əsasən fərdi şüur sahəsinə aid olan ziddiyyətlərdir. Bunlardan köhnə əxlaq normalarının tələbləri ilə yeni dövr əxlaqının tələbləri arasında ziddiyyətlər daha kəskin xarakterə malikdir.

Əxlaqi borc tarixi kateqoriyadır.

Əxlaqi borcu yerinə yetirilməsi həm də şəxsiyyətin meylləri, əqidəsi, iradə gücü və xarakterindən, inam və vərdişlərindən asılıdır. Yəni şəxsiyyətin əxlaqi borca münasibətini aydınlaşdırmaq üçün nəzərə almaq lazımdır ki, o:

a) öz arzu və istəklərini təmin etməyə daha artıq meyllidir, yoxsa ümumi mənafeyi tələblərinə tabe olmağı, daha üstün tutur?

b) əqidəcə saf, xaraktercə bütöv şəxsiyyətdirmi?

c) yerinə yetirməli olduğu borcun həqiqiliyinə, inamının mahiyyətinə, gərəkliyinə onda inam varmı?

ç) güzəştə getməyə, çətinliklərə dözməyə iradəsi çatırmı?

d) borca əməl etmək onda vərdişə çevrilmişdirmi?

Əxlaqi borc qiymətləndirici kateqoriya olmaqla yanaşı, həm də normativ kateqoriyadır.

Cəmiyyətin demokratikləşdirilməsi prosesində əxlaq prinsiplərinin rolu daha da artır, mənəvi amilin təsir dairəsi genişlənir və insanlar arasında qarşılıqlı münasibətlərin inzibati qaydada tənzim edilməsinin əhəmiyyəti müvafiq surətdə azalır.

Əxlaqi məsuliyyət şəxsiyyətin öz hərəkətlərinin, davranışlarının nəticələrini qabaqcadan görmək və bunlar üçün başqa adamlar, kollektiv, cəmiyyət qarşısında cavab vermək qabiliyyətindən ibarətdir.

Əxlaqi məsuliyyətin mahiyyətini daha yaxşı başa düşmək üçün onun hüquqi məsuliyyətdən fərqi bilmək lazımdır. Əgər hüquqi məsuliyyət şüurunun yaranması başlıca olaraq qanun qarşısında qorxu hissi ilə əlaqədardırsa, əxlaqi məsuliyyət şüurunun meydana çıxmasına səbəb şəxsiyyətin öz vicdanı qarşısında cavabdehlik duyğusudur. Daha doğrusu hüquqi məsuliyyət əsasən xarici səbəblərlə şərtləndiyi halda,

əxlaqi məsuliyyətin səbəbi ən çox insanın öz daxilindədir. Söz vermək – öz üzərinə məsuliyyət götürmək deməkdir. Ona görə də vəd etməzdən əvvəl ciddi götür-qoy etmək, imkanları hərtərəfli ölçüb-biçmək lazımdır. «Hələlik» söz verim, görək sonrası nə olur prinsipini rəhbər tutanlar həmişə acınacaqlı vəziyyətə düşürlər. Əxlaqi məsuliyyət anlayışı bilavasitə işlə, faliyyətlə bağlıdır. Əxlaqi məsuliyyət anlayışının həmçinin, tutumunun pillə-pillə genişləndiyini şahid olaraq, cəmiyyətini hər bir üzvü ona tapşırılan iş üçün bilavasitə məsuliyyət daşmalıdır. Bu da azdır. O, həm də kollektivin hər bir üzvünün hərəkət və davranışı, ümumi işə münasibəti üçün cavabdeh olmalıdır. Kollektivdə əmək fəallığının və ictimai fəallığın aşağı səviyyədə olmasına dözən bir adamın yüksək əxlaqi məsuliyyət hissindən söhbət gedə bilməz. Bu da azdır. Əsil insan hər bir yetkin şəxsiyyət yalnız öz ölkəsinin deyil, bütün dünyanın zəhmətkeşləri üçün bütün tərəqqipərvər bəşəriyyətin mənafeyini müdafiəçi üçün məsuliyyət daşmalıdır.

Digər etik anlayış və kateqoriyalar kimi, əxlaqi məsuliyyət də olduqca mürəkkəb bir hadisədir. Onun mahiyyətini yalnız obyektiv və subyektiv, mütləq və nisbi, ümumi və fərdi, daxili və xarici ictimai və şəxsi cəhətlərin dialektik vəhdətində dərk etmək olar.

Əxlaqi qiymət zamanı həm hərəkətin baş verdiyi şərait, həm də səbəb, məqsəd, vasitə və nəticə arasındakı əlaqələr nəzərə alınmalıdır.

Əxlaqi qiymət zamanı hərəkətin səbəbini nəzərə almağın əhəmiyyətini belə bir faktdan da görmək olar ki, əxlaqi cəhətdən məqbul sayılan hər bir hərəkət çox vaxt siyasi cəhətdən də məqbul sayılan halda, siyasi baxımdan, ictimai mənafe nöqtəyi-nəzərindən faydalı olan bütün hərəkətlər əxlaq baxımında heç də həmişə məqbul hesab edilmir.

Əxlaqi məsuliyyət tərbiyəsi, ilk növbədə baş verə biləcək məsuliyyətsizliyin qarşısını hələ ilkin halında olduğu zaman almaq zərurətindən irəli gəlir. Daha vacib olan digər cəhət bundan ibarətdir ki, hər bir şəxsi yaradıcılıq imkanlarını aşkara çıxarmaq, onları həm cəmiyyətin, həm də insanın öz xeyrinə istiqamətləndirmək mühüm vəzifələrdəndir. Əxlaqi məsuliyyət digər etik anlayışlardan təcrid edilmiş bir kateqoriya deyildir. Bu kateqoriya ləyaqət, xoşbəxtlik, vicdan, borc anlayışları ilə bağlıdır. Belə bir vəziyyət əxlaqi məsuliyyət tərbiyəsinin digər müsbət əxlaqi keyfiyyətləri tərbiyəsi ilə birlikdə aparmağı tələb edir.

Əxlaqi borc qiymətləndirici kateqoriya olmaqla yanaşı, həm də normativ kateqoriyadır. Bununla biz hətta beynəlxalq insan hüquqlar standartlarında bunları rast gələ bilərik. Xüsusən BMT-nin polis aid olan prinsiplərdə.

Məsələn: Beynəlxalq insan hüquqları normaları bütün dövlətlər və onların nümayəndələri, o cümlədən polis orqanları əməkdaşları üçün məcburi xarakter daşıyır:

- insan hüquqları insan şəxsiyyətinin ayrılmaz ləyaqətindən irəli gəlir;
- hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşları qanuna həmişə hörmət edir və ona tabedir;
- hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları insan ləyaqətinə hörmət edir və qoruyur, habelə bütün şəxslərin insan hüquqlarının təmin və müdafiə edir;
- hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları;
- hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları insan hüquqlarını dəstəkləyən və müdafiə edən qanunların, məcəllələrin və prinsiplərin pozulması barədə məruzə edir;

– bütün şəxslər qanun qarşısında bərabərdir və hər bir fərq qoyulmadan qanun qarşısında eyni dərəcədə müdafiə olunmaq hüququna malikdir;

– cəmiyyətə xidmət edilməsi və onun mühafizəsi zamanı polis, irqə, cinsə, dinə, dilə, dərinin rənginə, siyasi əqidəyə, milli mənşəyinə, mülki, anadan olma və digər vəziyyətə görə qanunsuz ayrı-seçkiliyə yol vermir;

– qadınların, yeniyetmələrin, xəstələrin, qocaların, eləcə də beynəlxalq insan hüquqları standartlarına uyğun rəftarı tələb edən digər şəxslərin xüsusi vəziyyətinin nəzərə alınmasına yönəldilmiş xüsusi tədbirin polis tərəfindən həyata keçirilməsi qanunsuz ayrı-seçkilik sayıla bilməz;

– polis orqanlarına çıxarış, işə götürmə, təyin etmə və dəstəkləmə siyasətləri qanunsuz ayrı-seçkiliyi hər bir formasından asılı bilməz.

Sual 3. Etika-fəlsəfə təlimlər tarixinin inkişafı.

Fəlsəfi təlimlər tarixinin inkişafı göstərir ki, əxlaq təlimi, etika-fəlsəfə ilə birgə inkişaf etmişdir.

Məsələn: Qədim Çin filosofu Konfutsi (b.e.ə. 551-479) özünün fəlsəfi görüşlərində etik nəzəriyyəni daha da əsaslandırmaq istəmişdir.

Konfutsi etikasının əsas məfhumunu «cen» (humanizm) təşkil etmişdir. Konfutsinin fikrincə humanizm elə mənəvi prinsipdir ki, cəmiyyətdə və ailədə insanlar arasındakı münasibəti müəyyənləşdirir, cəmiyyətdə vəzifəsi və hərəkətləri arasında heç bir ziddiyyət baş verməsin. Onun fikrincə, insanlar qarşılıqlı rəhmdillik göstərməlidirlər. Onlar eyni zamanda öz ata-babalarının bu sahədəsi ənənələrini davam etdirməlidirlər. Konfutsinin fikrincə, dövlət başında elə ağıllı adamlar

durmalıdırlar ki, onlar öz nümunələri ilə əhalini tərbiyə etməyi bacara bilsinlər. O, göstərir ki, öz təbiətinə görə insanlar bir-birinə daha yaxındır, lakin tərbiyə dövründə onlar bir-birindən ayrılırlar.

Çin filosoflarından Syun-Qezi (b.e.ə. 298-238) və onun tələbəsi Xan Fey (b.e.ə. 180-130) Konfutsinin ardıcılıarı olmuşdur.

Xan Feyin fikircə insanlar anadan xudbin (eqoist) doğulurlar. Şər, pislilik insanların öz təbiətindədir. Yoxsul kəndli torpağı əkib-becərsə, torpaq sahibi çəkdiyi əməyin əvəzinə ona yaxşı haqq verirsə, bu onların bir-birini sevdiyindən deyil, hər ikisinin şəxsi mənfəət güdməsindən irəli gəlir. Ona görə padşah istədiyi zaman adamları qorxudur, yaxud onları mükafat və ya cəza vermək yolu ilə öz tərəfinə çəkir. Xan Feyin fikircə, bütün insanlar əməkdən fəal iştirak etməli ictimai hadisələrdə fəallıq göstərməli, pis işləyənləri, əmlaka qənaət etməyənləri və onu dağıdanları tənbeh etməlidir.

Antik dövrün ən məşhur müəffəkkirlərindən Aristotel öz ictimai görüşlərini «Etika» adlı kitabında şərh etmişdir. Aristotel etikasına görə insanların mənəviyyəti imkan daxilində ictimai həyatın gerçəkliyinə çevrilir. Aristotel quldarlar sinifinin ideoloqu kimi, quldarın xoş həyat sürməyə hüquqları olmadığını sübut edirdi. O, göstərdi ki, qullar yalnız azad olduqları vaxt mənalı həyat sürə bilirlər. Cəmiyyətdə xeyirxah, xoşbəxt həyat sürən adam öz həyatında həm çatışmamazlıqdan və həm də iftiradan yaxa qurtarmağa çalışmalıdır. Çünki mənəviyyət hər şeydən əvvəl, müəyyən olunmuş ölçünü gözləməkdir.

Filosoflar qədim dövrdən başlayaraq şər və xeyir-xeyirxahlıq, düzlük-doğruçuluq və sairə etik kateqoriyaları öz dünyagörüşlərinə uyğun olaraq işləmişlər. Bununla əlaqədar olaraq demokratik etik təliminin qısa məzmununu izah edək.

Demokrit (b.e.ə. 460-370) etikası, hər şeydən əvvəl həyatı sevməyə çağırır. Bu etika göstərir ki, kainatda hər şey qanunauyğun olaraq baş verir. Demokrit etikasının əsasını insanları əzabdan çıxarmaq prinsipi təşkil edir. Demokritin fikrincə, etika, insanlara yaşamağı öyrətməli, onlara həyatdan zövq almağı, əzab, qüssə və kədərdən kənar qaçmağı öyrətməlidir. Demokritin fikrincə hissi tələblərin yerinə yetirilməsinə o dərəcədə yer vermək olar ki, onlar insanın sağlamlığına zərər toxundurmasın. Onun fikrincə, şüur insanın ehtirasının ağası olub, şər və xeyirin meyarıdır. Demokritin etikasının əsas müddəalarından birində deyilir: Bilmək lazımdır ki, insan həyatı mənasız və qısa müddətli, özü də bu həyat çoxlu bədbəxtliklərlə, çətinliklərlə bağlıdır; odur ki, yalnız müəyyən miqdar maddi nemət əldə etmək lazımdır ki, o insanın istəklərini zəruri işlər görməyə yönəlsin. Demokrit qeyd edir ki, insanın xoşbəxtliyi onun özündən asılıdır, xoşbəxtliyi başqa bir şeydə axtarmaq mənasızlıqdır. Xoşbəxtlik nə qoyun surüsündə və nə də qızıldadır. Onun məkanı insanı öz qəlbidir. İnsan gerek özü-özündən zövq almağı öyrənə. Bütün xoşbəxtliyin mənbəyi insanın qəlbidir, onun özüdür. Demokrit insanın xoşbəxtliyini onun xeyirxah hərəkətində təmiz namusunda görür. Xoşbəxt almaq üçün düzlüyə riayət etməli, ağıllı və gözəl olmalıdır. İnsan öz təbiətinə zidd olan keyfiyyətləri düzlüyün əleyhinə olduğu üçün rədd edir. Şeylərə düzgün yanaşmaq həqiqi xoşbəxtlikdir. Xoşbəxtliyi ağır və düzlüklə əldə etmək olar. Demokritə görə, düzgün davranış yaxşı düşünməkdən, yaxşı danışmaqdan və yaxşı fəaliyyət göstərməkdən ibarətdir.

– Həqiqəti demək yaxşı əlamətdir. Pis şey haqqında danışmağa belə dəyməz.

– Söz bəzən qılıncdan da iti kəsərə malik olur.

– Ən yaxşı nitq belə, pis işin üstünü ötrüb-basdıra bilməz.

– Yaxşı işi isə pis sözlə ləkələmək olmaz.

– İnsan özünü yaxşı danışmaqdan çox yaxşı icraçılığa, işgüzarlığa öyrətməlidir.

– Çox vəd etməkdənsə, az olsa iş görmək yaxşıdır.

– Bir işi görməmişdən qabaq düşünmək lazımdır, bu sonrakı peşmançılığı da aradan qaldırır.

– Təbiətimizə zidd işlərlə məşğul olmaq, bacardığımızdan çox işi boynumuza götürmək yaşı cəhət deyildir.

– Bir işi icra etmək üçün cəsərət, cürət, vüsət lazımdır. İş gecikdirmək onun icrasını ləngidir, işi sona çatdırmağa qoymur.

– Özgələrini gözü götürməyən adam, hər şeydən əvvəl, özünə düşmənçilik edir.

– Xoşbəxt olmaq üçün əvvəlcə, bədəni nəyə tələbi olduğunu bilmək, sonra isə bu tələbi ödəmək lazımdır.

Demokrit insanlarda dözümlülük və mətanət tərbiyə etməyi irəli sürür. O göstərir ki, mərdlik taleyin gözlənilməz zərbələrinə dözməyə imkan verir. Bədbəxtlik üz verərkən dosta etibarlı olmaq lazımdır. Xoşbəxtliyin ən gözəl xüsusiyyəti özünü ələ almaqda, özünü bədbəxtlik qarşısında itirməməkdir. Ən böyük qələbə öz üzərində çaldığı qələbədir. Ən böyük məğlubiyət özünü itirmək, özünü ələ almağı bacarmamaqdır. Demokrit tələb edir ki, hər şeydən özünü gözləmək lazımdır. O, görülən işi istirahətlə və istirahəti iş əvəz etməyi bacarmağı xoşbəxt olmağın vacib şərtlərindən biri sayır. Quldarlıq quruluşunu feodalizm quruluşu əvəz etdi. Yeni feodalizm cəmiyyətində din və dini-etik baxışlar hakim ideologiyaya çevrildi.

Feodalizmin ideoloji əsasını təşkil edən dindir. Ona görə də feodalizmin əxlaq prinsipi bütünlükdə dinə əsaslanırdı. Tarixi prosesin obyektiv qanunauyğunluğuna əsasən feodalizmdə kapitalizm quruluşunun bəzi əlamətləri yaranır və inkişaf edir.

İnqilabçı burjuaziyanın nümayəndələri feodal qaydalarını kilsəni, dini əxlaqı kəskin surətdə tənqid etməyə başlayır. Burjua ideoloqları öz fikirləri üçün mütərəqqi etik nəzəriyyələr yaradırdılar. Onlar feodal əxlaqına qarşı həyatda daha yaxşı yaşamaq tələbini qoyur, dini ayinlərin əksinə çıxaraq, düzgün dərk edilmiş şəxsi mənafe prinsipini irəli sürürdülər.

XVII əsrdə etik nəzəriyyə İngiltərədə Hobbsun (1588-1679) və C.Lokkun (1632-1704) yaradıcılığında öz əksini tapmışdır. C.Lokkun əxlaq nəzəriyyəsinin əsasında insanın xoşbəxtliyə doğru can atması prinsipi durur. Onun fikrincə, insan öz səy və rəftarında mənfəət ideyasından zövq alır, düşüncəsi isə ona istiqamət verir. C.Lokkun fikrincə insana nəyin mənfəətli və nəyin qabaqcıl olmasını yalnız, ağılla ölçmək olar. Lokk göstərir ki, bütün xeyirxahlığın əvvəli və əsası öz istəklərinə qalib gəlməyi, öz meyllərini təzyiq altında saxlamağı bacarmaqdan ibarətdir. İnsan, ağıllı təklif etdiyi kimi hərəkət etmişdir.

B.Spinoza da (1632-1677) etik məsələsi ilə məşğul olmuşdur. O, 1675-ci ildə özünün ən gözəl əsəri olan, «Etika» kitabını yazmışdır. B.Spinozanın fikrincə, affekt, təsərrüfat insan qəlbini elə halıdır ki, o ya dumanlı ya da aydın ideyaların təsiri altında insan bədənində müəyyən dəyişikliklərə, müəyyən hallara səbəb olur. İnsan öz varlığında olmağa və həmin varlığı olduğu kimi saxlamağa çalışır. İnsan təsərrüfatının əsas affektləri üçdür: rahatlıq, narahatlıq və istək (yaxud arzu). Spinoza nifrəti özü götürməməzliyin ən alçaq dərəcəsi sayır.

Spinoza həsəd aparmağı pisləyir, qayğıya qalmağı insanlarda yaxşı affektin yaranması ilə bağlayır.

XVII əsrin axırlarında fransa inqilabının nəticələri əsasən yakobinçilər diktaturasının qurulması, həmin illərdə Almaniyada etik görüşlərin inkişafına müxtəlif təsir göstərir. Qorxaq alman burcaziyasının məfkurəsini tərənnüm edən klassik alman fəlsəfəsinin görkəmli nümayəndələri Kantın, Hegelin və materialist filosof Feyerbaxın etika haqqında fikirləri daha çox mücərrəd xarakter daşıyır. Alman filosofu Kant (1724-1804) öz fəlsəfəsində xüsusi mülkiyyətin toxunulmazlığını təbliğ edir və şəxsiyyətin tərifi, azadlığını, ləyaqətini, xüsusi mülkiyyət çərçivəsində izah etmək istəyir. Onun «xeyirxah iradəsi» insanları ictimai ədalətsizliyə qarşı mübarizə aparmaqdan çəkindirir, onlarda barışdırıcılıq, dözümlülük ideyası tərbiyə edir.

Etikanın bəzi məsələlərini Hegel (1770-1831) son dərəcə dumanlı və mücərrəd həll edir. O, öz dünyagörüşündə feodalizm və mütləqiyyət buxovunda azad olmuş, insanların hüquqlarından danışarkən göstərir ki, hüquq azadlıq ideyasının dərk edilməsi ilə başa düşülür. O göstərirdi ki, ədalət və xeyirxahlıq insan həyatının özünü dərk etmə ideyasında məqsəd və mənaya çevrilməlidir. Hegel alman millətinin qeyri millətlərdən üstünlüyünü göstərirdi. Bu isə fəlsəfəsində həqiqi etik normaları oxşar heç bir şeyin olmadığını üzə çıxarır.

Alman-materialist filosofu Feyerbax (1804-1872) etika problemi ilə daha dərindən məşğul olmuşdur. Feyerbax insan həyatı və xoşbəxtliyi naminə dini müddəalarla, dini əxlaqla mübarizə apararaq, özünün xoşbəxtlik əldə etmək əxlaq prinsipini ona qarşı qoymuşdur. Feyerbaxın etikası və humanizm əmək adamının ictimai zülmədən azad olmasına yol göstərə

bilmir və əsil ictimai münasibətlərin yaranmasını varlıların kasıbları «sevməsində» görür.

Kapitalizmin dərin ziddiyyətlərini antihumanist mahiyyətini gören XIX əsr utopik sosialistlər insanın insan tərəfindən istismar olunması ilə burcuca humanizminin və əxlaqının bir yerə sığmasını dərinlən hiss edir, yeni bir quruluşun olmasını arzu edirdilər. Onlardan Anri Sen-Simonun (1760-1825) Şarl Furiyenin (1772-1837) və Robert Oyenin (1777-1858) etik görüşlərindən qısa da olsa bəhs edək.

Utopik sosialistlər burcuca quruluşunun əsasını təşkil edən xüsusi mülkiyyətçiliyin istismarı; varlı və yoxsullar arasındakı ziddiyyətləri dərinlən tənqid edirlər. Onlar burjuva ictimai münasibətlərini və əxlaqını mücərrəd humanizm mövqeyindən tənqid edərək, insanın insan tərəfindən istismar olunmasını ədalətsizlik və əxlaq normalarına zidd olan bir hadisə kimi qeyd edirlər.

Bu tipli əxlaq normaları yalnız Qərbi Avropada deyil. Görkəmli Azərbaycan şairi və filosofu Nizami Gəncəvi «Xosrov və Şirin» poemasında feodal hakimlərinin əxlaqını tənqid etmiş, xalqın qanını içən, ona əzab verən şahları zülmkar adlandırmışdır. O, öz əvvəlki poemalarında xalqı idarə etmək üçün ədalətli və maarifçi şahın lazım olduğunu irəli sürürsə, son poeması «İsgəndərnəmə» də gözəl bir cəmiyyətin olmasını qeyd edir. Nizamiyə görə, bu cəmiyyətdə azadlıq və ədalət hökmran olması, bütün insanlar təmiz əxlaqları ilə, qalan danışmamaqları ilə, qan tökməmək, müharibə etməmək, ədavət bəsləməmək, paxıllıq etməmək kimi xüsusiyyətləri ilə fərqlənməlidirlər. Azərbaycan görkəmli şairi Məhəmməd Füzuli feodal cəmiyyətinə xas olan «nəzakət» və «şikayətnəmə» əsərində «Salam verdim, rüşvət deyildir deyə almadılar» cümləsi ilə çox gözəl istifadə etmişdir.

Böyük Azərbaycan şairi M.Ə.Sabir müxtəlif satirik şerlərində eybəcər əxlaqının normalarını acıqcasına ifşa etmişdir.

Sual 4. Əxalqi prinsiplər və onların daxili işlər orqanları əməkdaşlarının peşəkar fəaliyyətindəki normativ-idarəedici rolu.

Dünya mədəniyyət tarixi etikanın inkişafını müəyyən edən obyektiv qanunauyğunluqların aşkar edilməsinə imkan verir. O, sübut edir ki, etik normalar uzun müddətli tarixi dövr ərzində formalaşır. Onlar insanların tarixi tələbat və həyat maraqlarını, eləcə də bir çox nəsillərin dini və dünyəvi təcrübəsini əks etdirir. Bu təcrübə əsasında etika, nəinki mənəvi prinsipləri ümumiləşdirib sistemləşdirir, həm də onu elmi cəhətdən əsaslandırır.

Etikanın 8 kateqoriyası vardır:

- 1) Azadlıq və şər.
- 2) Xeyir və şər.
- 3) Əzab və mərhəmət.
- 4) Borc və vicdan.

Mənəvi borc əxlaq normaları ilə, vəzifə borcu isə hüquq normaları ilə tənzimlənir.

5) Şərəf və ləyaqət. Bunlar insanda tədricən yaranır. Bunlar insanın öz-özünə başqalarına verdiyi qiymətdir.

6) Ədalət. Hüquq normalarında ədalətlik prinsipi göstərilir.

7) Həyat ideali və xoşbəxtlik. İnsanın öz həyatında seçdiyi ideal müsbət və mənfi xarakterik ola bilər. Həyat ideali insanın həyat yolunu müəyyən edir. Xoşbəxtliyi hər kəs ayrı cür başa düşür və bu insanın öz arzusuna çatmasıdır.

8) Məhəbbət ali-mənəvi dəyərdir.

Azadlığı dərkətmə aşığıdakı üsullarla həyata keçirilir:

- özünüdərkətmə ;
- cəmiyyəti dərkətmə;
- təbiəti dərkətmə.

Xeyir və şər meyarlarının qiymətləndirilməsi kontekstində nə etməli? sualına cavab axtararaq, bəzi nəzəriyyələr insan təbiətindən yox, əxlaqın sosial xarakterindən çıxış edirlər, digərləri isə, əxlaqın ictimai şüur forması olduğunu unudub, insan təbiətini ön plana çəkirlər. Etikanı, fərdlərin ehtiyac və tələbatları ilə xeyirxahlığı insandakı harmoniya vasitəsi kimi nəzərdən keçirən Kant, mənəviyyatın qorunması üçün Allahın mövcudluğu və ruhun əbədililiyinin qəbul edilməsini zəruri hesab edirdi.

Əxlaq ictimai şüurun əsas formalarından biri kimi həm fəlsəfi, həm sosioloji, həm psixoloji, həm də pedaqoji ədəbiyyatda geniş şəkildə şərh olunur. Əxlaqın tərbiyəsi çox vaxt xalq içərisində ismətin, namusun tərbiyəsi kimi işlənsə də istər etnopedaqoji, istərdə də elmi-pedaqoji ədəbiyyatda əxlaq tərbiyəsi insana məxsus olan mənəvi keyfiyyətlərin və davranış normalarının məcmusu kimi səciyyələndirilir. “Əxlaq - insanın mənəvi, dərin keyfiyyətləri, cəmiyyətə və başqalarına qarşı münasibətləri müəyyən edən normaları davranış qaydalarını özündə birləşdirir”. Pedaqoji ədəbiyyatda əxlaq tərbiyəsi tərbiyənin forması, kökü, zəruri şərti, nəticəsi, əksər hallarda tərkib hissələrindən biri kimi izah edilmişdir.

Elmi pedaqogikada “əxlaq tərbiyəsi” ifadəsini ilk dəfə olaraq elmi pedaqogikanın banisi sayılan böyük çex pedaqoqu Yan Amos Komenski (1592-1670) işlətmişdir. O, bir sıra əsərlərində həm “əxlaq qaydaları”, həm də “əxlaq tərbiyəsi” ifadələrini işlətmişdir. Komenskidən təxminən 400 il əvvəl şərqin böyük mütəfəkkiri

Nəsirəöddin Tusi “Əxlaqi Nasiri” də əxlaq tərbiyəsinin böyük bir sistemini vermişdir. Keçmiş SSRİ məkanında mövcud olan bütün direktiv və proqram sənədlərdə əxlaq yalnız kommunist əxlaqı kimi verilir. V.İ.Lenin kommunist əxlaqının mahiyyətini şərh edərək göstərir ki, kommunist mədəniyyətinin əsası kommunizmi möhkəmlətmək və başa çatdırmaq uğrunda mübarizədən ibarətdir. Tusi pedaqogikasında başlıca amil sayılan əxlaq tərbiyəsi nəzəriyyəsini mütəfəkkir alim 3 mənbədən-özünün ailə tərbiyəsindən, Azərbaycan xalqının tərbiyə ənənələrindən və özünəqədərki nəzəriyyəçilərin tərbiyə haqqındakı fikirlərindən seçdiyi səmərəli toxumların əlaqələndirilməsi, tənqidi təhlil yolu ilə ümumiləşdirilməsi və dərin elmi süzgəcdən keçirilməsi əsasında yaratmışdır. Keçmişin, öz dövrünün təlim-tərbiyə məsələləri üzrə təcrübəsini düzgün dərk etdiyindən, Nəsirəddin Tusi gələcək nəsillərin tərbiyəsinə ağıllı istiqamət vermək imkanına malik olmuşdur. Nəsirəddin Tusi də bu yolla gedərək milli-mənəvi dəyərlərinizə və qüdrətli söz sahiblərinin fikirlərinə əsaslanaraq həm xalqımız üçün, həm də bütün dünya xalqları üçün səciyyəvi olan əxlaq tərbiyəsi sistemi yaratmışdır. N.Tusi, hər şeydən əvvəl, “əxlaq normaları” müəyyən etməyə cəhd göstərmişdir. Hansı ki, bu əxlaqi normalar uşaqların davranışının, ünsiyyətinin, insanlara, təbiətə, cəmiyyətə olan bütün münasibətlərinin tənzimlənməsinə xidmət edir.

Tusiyə görə insanın mənəvi ehtiyacları, mənəvi qüvvələri, kamalı, fəzilətli şərəfətli fakir, əql, şüur və iradə vasitəsilə təmin və idarə edilir. İnsanın xoşbəxlik və bədbəxtlik açarı, kamillik və naqislik sükanı onun ağıl və iradəsinin ixtiyarına verilmişdir, əgər insan düzgün, ardıcıl, məqsədüeyğun xətlə hərəkət etsə, təcricən elm, mədəniyyət, bilik və hikmətə yiyələnsə, təkamülə qadir olan fitri istedadı hədləri aşaraq, onu bir mərtəbədən

başqa bir mərtəbəyə, bir dərəcədən o biri dərəcəyə yüksəldər, dübbədüz gətirib arzu elədiyi məqsədə, ali məqama çatdırar. Lakin yaradıldığı fitri dərəcədə oturub qalsa, cilovu öz nəfsinin ixtiyarına versə, nəfsi onun aşağıya, heyvani mərtəbəyə sövq edər, yuxarıdan aşağıya yuvarladılan daş kimi az bir müddət ərzində onu rəzalət çirkabının ən dərin yerinə salar. Odur ki, deyiblər: “Nəfs elə bir şeydir ki, onu öz başına buraxsan alçaqlığa meyl göstərib bataqlığa batan, cilovlayıb istiqamət verən, fəzilət yüksəkliyini fəth edib kamala çatır”

Filosof Aristotel özünün “Əxlaq” və “Məqulat” əsərlərində demişdir ki, pis adamlar təlim və tərbiyə əsasında yaxşılaşa bilərlər, lakin bunun qəti və həmişə belə olacağını demək çətinidir. Hər halda nəsihət, məsləhət, təlim, tərbiyə ardıcıl olsa və ədalətli tənbehlə əlaqələndirilsə, nəticəsiz qalmaz. Bəziləri var ki, çox tez tərbiyələnilər və fəzilətin təsiri dərhal, vaxt gözləmədən özünü göstərir. Elələri də var ki, onların fəzilə doğru hərəkətləri, tərbiyəyə doğru sürətləri yavaş və ləng olur.

İlk öncə qeyd edək ki, əxlaq anlayışının mahiyyətində nələr gizlənir. Elm camiasında əxlaqı öyrənən elm sahəsi kimi, etika anlayışından istifadə olunur. Bu anlayışı ilk dəfə elm səviyyəsinə özünün “Böyük etika”, Nikomax etikası” və.s bu kimi etikaya dair yazdığı əsərləri ilə, antik yunan fəlsəfəsinin dahilərindən sayılan Aristotel çatdırıb. İnsanın iki fəaliyyət sahəsi olan siyasət və psixologiyanın (Aristotelesə görə ruh elmi) tam mərkəzinə yerləşdirmişdir. Əxlaqın əsas funksiyalarından biri, insanları bir sxemin çərçivəsinə salmaqdır. Yəni, məsələn əxlaq insanların qanına o qədər hopur ki, istə-istəməz insan etdiyi bir çox hərəkətlərində hansısa tənzimləməyə əl atmağa başlayır. Əxlaq anlayışı anadan gəlmə anlayış deyil. Əxlaqda və ondan qopan dində insanlara doğulduqdan sonra, ilk öncə kiçik cəmiyyət olan

ailə tərəfindən, sonra isə insanların tarixən birgə yaşayışını təmin edən cəmiyyət tərəfindən təlqin və bəzən isə məcbur belə edilir. Heç bir şəxs, körpə ikən seçim azadlığına malik olmur. Nəticədə də ana südü kimi, əxlaqda, dində və digər neçə belə dəyərlərdə doğru olub-olmaması heç bir önəm daşımadan əvvəl anadan, atadan, sonra da ətraf mühit tərəfindən tərbiyə və digər təlqin etmə yolları ilə beynin ən gizli qatlarına ötürülür. Tərbiyə vacib faktordur. Çox nəzəriyyələr bunun əsasında qurulub. Bunu Freyd, insanda olan “super-mən”, yəni insanın ictimai-əxlaqi görüşləri, dini, mənəvi dəyərləri və.s kimi qeyd edib.

Etika davranış prinsiplərinin və mənəvi cəhətlərin formalaşması vəzifəsini yerinə yetirir. Etika hər şeyə yaradıcı şəkildə yanaşan fəal, yaradıcı tefəkkürə malik şəxsiyyətin tərbiyə olunmasında yaxından iştirak etməlidir. Yüksək mədəni səviyyəyə, təhsilə, ictimai şüura, daxili yetkinliyə malik olmadan inkişafa nail olmaq qeyri mümkündür. Hər bir şəxsin özündə yüksək əxlaqi keyfiyyətlərin aşılması və başqalarının bu ruhda tərbiyə olunması işinə kömək etmək üçün cəmiyyətmizin insan, onun daxili aləminə, onun davranışına qarşı irəli sürdüyü bilmək vacibdir.

Əxlaq insanların birgə yaşayış fəaliyyəti prosesində meydana çıxan münasibətləri tənzimləyən, ayrıca götürülmüş fərdin maraqlarının ictimai tələbatlara tabe edilməsinin sosial ehtiyacı nəticəsində yaranır və inkişaf edir.

Cəmiyyət inkişaf etdikcə əxlaq tələbləri də zənginləşir və mürəkkəbləşirdi. Gördüyümüz kimi, əxlaqın yaranması tarixən labüd olub, insanların birgə maddi-istehsal fəaliyyətinin sosial-iqtisadi tələbatından irəli gəlmişdir.

Din öyrədir ki, hər bir şəxs özünün gündəlik işləri və qayğıları ilə məşğuldur və buna görə də insanlar öz mənəvi əxlaqi aləminin prinsiplərini təyin etmək bacarığına malik deyildirlər. Bu bacarığa malik olan tanrı (Allah) ümumi əxlaqi qanunlar yaratmışdır ki, bu qanunlara görə də insanlar vicdanla yaşamalı, valideynlərinə hörmət etməli, yaxın adamları aldatmamalı, oğurluq etməməli və s. Əxlaq yalnız insan cəmiyyətinə xasdır. Əxlaq sosial hadisədir. O daim inkişaf edir və zənginləşir. Cəmiyyətdən kənar əxlaq mövcud ola bilməz. Bütün dövrlər və xalqlar, siniflər və partiyalar üçün vahid bir əxlaq forması və mövcud ilə əlaqədar olaraq əxlaq sinfi məzmun kəsb etmişdir.

Müasir həyatın yaradıcılıq miqyası genişdir və məhz bu əxlaqi tərəqqini hərəkətə gətirir. Bu gün əmək prosesində mənəvi stimulların rolunu, əxlaqi qanunların təsirini, kollektivdə sağlam mənəvi-psixoloji abhavanı nəzərə almamaq qeyri-mümkündür. Sosial ədalətin, aşkarlığın, inamın olması, ümumi iş və ictimai maraqlar uğrunda çalışan vicdanlı prinsipial adamların qiymətləndirilməsi cəmiyyət üçün vacib olan şərtlərdəndir. Əxlaqın ümumbəşəri əxlaqa çevrilməsinin obyektiv əsası onun xalqın ümumi maraqların ifadə etməsindəndir.

Demokratiya şəraitində əxlaqın rolu daha artır. Cəmiyyətimizin mənəvi cəhətdən sağlamlaşdırılması, sosial-ədalət prinsipinin möhkəmləndirilməsi, qanun təminatların dərinləşdirilməsi və genişləndirilməsi, cəmiyyətdə demokratik əsasların möhkəmləndirilməsi, vətəndaşlığın formalaşması və buraya daxil olan şəxsiyyətin yüksəldilməsi məsələləri Respublika vətəndaşlarının hər birinin konstitusion hüquqları sırasında şəxsiyyətin ləyaqəti məsələsini ön plana çəkməyə vadar edir. İndi cəmiyyətin əsas vəzifələrdən

biri qanunçuluğun və hüquq qaydalarının möhkəmləndirilməsidir.

Hər bir insanın mənəvi həyatının əsasını aşağıdakı ümumbəşəri prinsiplər təşkil edir. Bu prinsiplər ilə bağlılıq, vətənə məhəbbət, cəmiyyətin rifahı naminə vicdanlı əmək, yüksək ictimai şüur, ictimai maraqları və qaydaları pozanlara qarşı barışmaz mübarizə, kollektivçilik və qarşılıqlı yoldaşlıq yardımından ibarətdir.

Humanizm-əsasını adamlar arasında mövcud olan insani münasibətlərin təşkil etdiyi mənəvi prinsipdir. Humanizm həm siyasi fəaliyyət prinsipi, həm də əxlaqi prinsip kimi qəbul etmək olar. Humanizm insanın başqalarına, cəmiyyətə qarşı münasibətini tənzimləyən bir prinsipdir. Humanizm – azadlıq ideyalarının qanunauyğun davam və inkişafıdır.

Həssaslıq, açıqqəlblilik, başqalarının dərdinə şərik olmaq, insan naminə öz həyatını qurban vermək kimi xüsusiyyətlər mütərəqqi düşüncəli, şüurlu insanlarla davranış qaydasıdır. İnsana qarşı qoyulan tələbat onun daxili qüvvəsinə və imkanlarına əsaslanmalıdır. Bizim cəmiyyətimizdə hələ də insana qarşı hörmətsizlik halları mövcuddur. Bu özünü izahat vermək və inandırmağın lazım olduğu vəziyyətdə güc və inzibatçılıq tədbirlərinin tətbiq edilməsində göstərir.

Əxlaqın ən vacib prinsiplərindən birini **əməyə vicdanlı münasibət** təşkil edir.

Əmək insan cəmiyyətinin varlığının əsas şərtidir. Əmək prosesində insanın sosial-əxlaqi keyfiyyətləri formalaşır. Əmək və əxlaq vahid tamlıq təşkil edir. İnsanlar əməyi iqtisadi, sosial və mədəni inkişaf prosesində həlledici amil hesab edirlər.

Kollektiv insanın tərbiyəsində xasiyyətinin iradəsinin formalaşmasında, ona əxlaqi prinsiplərin aşılmasında böyük rol oynayır. Kollektivin insana

verdiyi qiymət əsaslı və təsiredicidir. Çətin anlarda insan üçün ən böyük arxa məhz kollektivdir.

Cinayətkar meyllərə qarşı barışmaz mübarizə, ictimai mülkiyyətin və vətəndaşların şəxsi əmlakının qorunması da həmçinin polis orqanları işçilərinin ən böyük vəzifə borcudur. Oğurluğun böyük və ya kiçik olmasından asılı olmayaraq dələduzluq, oğurluq, qarətçilik cəmiyyətin əsasını təşkil edən ictimai mülkiyyətə dağıdıcı təsiri göstərir.

İnsanların və ictimai təşkilatların fəallıq dərəcəsinin artması ilə əlaqədar olaraq cəmiyyətdə şəxsi xalq əmlakına laqeyd münasibət bəşələyənlərə qarşı mübarizə güclənir.

Kollektivçilik nədir?

Kollektivçilik – insanın öz şəxsi maraqları ilə kollektivin maraqlarının eyniliyinə tam inam və öz kollektivinin maraqları dairəsində çalışmağa olan mənəvi tələbatdır.

Kollektiv işə – vahid məqsədə və iradəyə malik olan və ictimai faydalı fəaliyyətlə məşğul olan insanların birliyidir.

Bütün insanlar kollektivə bir tələbat hiss edirlər. Çünki onlar kollektivdə maraqlı və zəngin təcrübə əldə edir, öz bacarıq və vərdişlərini daha inkişaf etdirirlər. Əmək kollektivləri qabaqcıl iş metodlarının yayılmasına əmək intizamının möhkəmləndirilməsinə, kollektivin üzvlərinin yüksək əxlaqi ruhda tərbiyə edilməsinə, mədəni və peşəkarlıq səviyyəsinin artırılmasına kömək edir. Polis işçiləri qarşısında ictimai asayişin mühafizəsi, polis orqanlarının fəaliyyətinin xidməti cəhətdən təşkil edilməsində kollektivçiliyin əsaslarının daha da inkişaf etdirilməsi kimi böyük və məsuliyyətli bir vəzifə durur.

Hər bir polisin həyatı və taleyi onun vətəndaşlıq, milli əxlaqi və digər xüsusiyyətlərini formalaşdıran

vətəninin taleyindən asılıdır. Vətənə əsl məhəbbət, xalqın sərvətlərindən istifadə edərək cəmiyyətə heç bir xeyri verməyən satqınlara, müftəxorlara, qanunu pozanlara qarşı nifrət və barışmaz münasibət tələb edir. Daxili işlər orqanları işçilərinin etikasını, mənəviyyatın ayrılmaz hissəsi olmaqla, peşə etikasının başa düşülməsilə kollektivdə qarşılıqlı əlaqənin xüsusiyyətilə, qəbul olunmuş mənəvi dəyərlərlə, şəxsi peşə xasiyyətlərlə bağlı spesifik mənəvi tələblər və normalarını əks etdirir. Hələ indi polis işçilərinin xüsusi etik mənəviyyət nəzəriyyəsi yaranmaqdadır, polis xidməti peşə etikasını barədə isə ədəbiyyatda bu yaxınlarda yazmağa başlamışlar. Peşə etikasının normaları praktiki olaraq indi polis əməkdaşlarının fəaliyyətini tənzimləyir. Hər hansı bir ixtisasa mənsub qrupun peşə etikasından bəhs etmək (danışmaq) o vaxt mümkündür ki, nə vaxt bu qrupların fəaliyyət əhəmələri qurulur. Ümumi və peşə etikasının nisbəti məsələsinə baxılanda, onu qeyd etmək lazımdır ki, bu problem hələ axıradək tədqiq edilməyib. Bu məsələni (sualı) düzgün həll etmək üçün biz sizinlə bilməliyik ki, mənəviyyatın və etikanın mahiyyətinə necə baxırlar.

Alman filosof Dürinq belə bir fikir ifa edirdi ki, bütün zamanlar və xalqlar üçün yararlı olan «həmişəlik mənəvi həqiqətlər» həyatda mövcuddur. O, qeyd edir ki, hər bir sinif və hər peşənin özünün xüsusi mənəviyyəti var. Bu o deməkdir ki, mənəviyyət kodeksindən daha yüksəkdə və ya mənəviyyət kodeksindən kənar qalan peşə etikasını yoxdur. Lakin ayrı-ayrı ixtisasa mənsub adamlar hamı üçün vahid qəbul olunmuş mənəviyyət kodeksinin qanunlarına müvafiq yaşayırlar ki, bunun da əsasında peşə etikasını koleksi yaranır.

Daxili işlər orqanları işçilərinin peşə etikasını, polis qanunu, nizamnamələr, əmrlər, instruksiyalar və

xidmətlərinə dair əsasnamələrlə müəyyən olunur. O, (yəni peşə etikası) mənəviyyat prinsip və normaları əsasında yaranmış qaydaların məcmusunu özündə cəmləşdirir.

Peşə etikası normaları DİN-in nizamnamə, əmr, instruksiya göstərişlərinin tələblərindən yaranır. Bu tələblər normativ aaktlar kimi inzibati və mənəvi qüvvəyə malikdir. Polis işçilərinin peşə etikasının ümumi və xüsusi tələbləri ilə hazırki mühazirənin davamında tanış olacağıq.

Beləliklə, biz aydınlaşdırdıq ki, daxili işlər orqanları işçilərinin peşə etikası, mənəviyyatın ayrılmaz hissəsi olmaqla, peşə etikasının başa düşülməsinin, kollektivdə qarşılıqlı münasibətlərin xüsusiyyətlərinin, qəbul olunmuş mənəvi dəyərlərin, şəxsi peşə xasiyyətlərin spesifik mənəvi tələblərini və normalarını əks etdirir. Bir daha qeyd etmək lazımdır ki, cəmiyyətdə hər bir peşə etikası (o cümlədən də polis işçilərinin) norma kimi mahiyyəti mənəviyyat prinsiplərlə müəyyən edilir.

Polisin fəaliyyət prosesində ortaya çıxan münasibətlər çoxşaxəli, çox hallarda fərdiləşmiş və təkrar olunmazdır. Polis haqqında Əsasnamə, müxtəlif hüquqi kodekslər, fəaliyyətin xidməti normalarını sətər rəqlamentləşdirilməsi özü-özlüyündə mənəvi və hüquqi normalarının vəhdətini əks etdirir. Məhz burada mənəvi tələbatlar hüquqi təyinatlar formasını alır. Polis əməkdaşları təkidlə və mərdliklə hərəkət etməlidirlər, xidmətlə bağlı bütün çətinlikləri dəyanətlə keçirməlidirlər, lazım gəlsə hətta öz həyatlarını da xidməti borclarını yerinə yetirmək üçün qurban verməlidirlər və öz respublikasının müstəqilliyinin axıradək təminatçısı olub, öz xalqına rəşadətlə xidmət etməlidirlər. Polisin hərəkəti həmişə əsaslandırılmış, düz və geniş əhali kütləsinə aydın olmalıdır. Hər bir polis işçisi işdə yüksək

təşkilatçılığı və mədəniyyət göstərib, vətəndaşlarla davranışda qabiliyyətli və mülayim olmalıdır.

Lakin polis sistemində əmək prosesi fərdi şəxslərlə qarşılıqlı münasibətlər prosesi kimi çıxış etdiyindən, o xidməti instruksiyalar çərçivəsinə sığmır və bu nöqteyi-nəzərdən polis əməkdaşından yüksək tərbiyə, mədəniyyət və yaradıcı hərəkət tələb edir. Polis xidməti etikasının spesifik tərkibi onunla da müəyyən edilir ki, bir sıra xidmət əməkdaşlarının işlədiyi sahələrinin (obyektlərinin) özünəməxsusluğundan irəli gəlməsilə cinayətkar ünsürlərlə bilavasitə ünsiyyətdə olmaları mövcuddur və bu zaman onlar (yəni polis əməkdaşları) antisosial əhval-ruhiyyəli adamlarla qarşılaşırırlar bunların da peşə psixologiyası və aşağı mədəniyyət səviyyəsi müşahidə olunur. Belə bir mühitdə burada olan təsirə qarşı polis əməkdaşı əks təsir göstərməlidir və polis xidmətinin dövləti əhəmiyyətli olduğunun və özünün möhkəm ideya inamlı, sağlam düşüncəli, mənəvi və estetik mədəniyyətli olması üçün daima çalışmalıdır, bu isə öz növbəsində antimistik (yəni həqiqi həyatdan uzaqlaşmayan) dünyagörüşünü qorumağına qulluq edir. Polis dövlət orqanı kimi, çox böyük hakimlik səlahiyyətlərinə malikdir, bu isə öz növbəsində bəzi hallarda qeyri-möhkəm iradəli əməkdaşların onlara verilən səlahiyyətlərini aşmasına gətirib çıxara bilər.

Ayrı-ayrı adamların şəxsi həyatları ilə tanış olması məqsədilə polis əməkdaşları xüsusi spesifik qüvvə, vasitələr formalar və üsullardan öz işlərində istifadə edirlər. Müəyyən hallarda (şəraitlər) polis işçisinin kollektivindən və öz rəhbərliyindən ayrılıqda iştirak etməsi, mühüm qərarların fərdi halda qəbul edilməsi hallarında və polis orqanlarının fəaliyyət dairəsinə düşən hər hansı bir şəxsdən təmənna güdmə - belə hallar polis əməkdaşından mənəvi etibarlığı tələb edir. Polis

işçilərinin fəaliyyətində onlardan tələb olunan yüksək mənəvi keyfiyyətlər psixoloji amillərlə bağlıdır.

Məsələn: işi yerinə yetirdiyi zaman polis işçisi vaxtın məhdud olduğundan həm şəxsin hüquqi normalara müvafiq qısamüddətli saxlanması və tez bir vaxta qərar qəbul olunması. Bu misalda gördüyümüz kimi, vaxt amili polis əməkdaşından məsuliyyət hissini olmasını və öz üzərinə məsuliyyət götürməsinə tələb edir. Fəaliyyət normalarına sərt reqlament baxımından riayət edilməsi də psixoloji-etik yönümü özündə əks etdirir, yəni burada polis əməkdaşlarının fəaliyyət dairəsi tək xidməti instruksiyalarla məhdudlaşmır. Vətəndaşa qarşılıqlı münasibət polis işçisindən yüksək mədəniyyət və yaradıcılıq tələb edir.

Verilən hakimiyyət səlahiyyətlərindən istifadə edilməsi də polis işçilərindən bacarıq tələb edir. Bu da öz növbəsində əməkdaşların yüksək mənəvi keyfiyyətlərinə əsaslanmalıdır. İş prosesində polis əməkdaşlarında yaranan mənəvi emosiyalar onlarda pessimist dünyagörüşü (əhval-ruhiyyə) əmələ gətirir. Belə əhval-ruhiyyənin aradan götürülməsi üçün polis əməkdaşlarında bu kimi hallara qarşı möhkəm müsbət immunitetin yaranmasına nail olmaq lazımdır, bu məqsədlə də onlarda yüksək ideya, mənəvi və müəyyən psixoloji keyfiyyətlər tərbiyələndirilir (aşılanmalıdır).

Yuxarıdakılara əsaslanaraq, biz indi polis əməyinin xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirək:

– hər şeydən əvvəl polis əməkdaşı – dövlət hakimiyyəti nümayəndəsidir. O, xalqa qulluq edir, bütün cəmiyyətin maraqlarını mühafizə edir, maddi və mənəvi dəyərlərin keşiyində durur;

– polis işçisi həmişə xidməti fəaliyyətdə çoxsaylı vətəndaşlarla ünsiyyətdə olur, həmişə göz qabağındadır,

məhz onun timsalında polis orqanları haqqında və hakimiyyət haqqında müəyyən nəticə çıxarılır;

– bir nömrəli işçi olaraq, polis əməkdaşı qanunçuluğu təsdiqləyir, mənəviyyət və mənəviyyət və mənəvi davranma qaydaları uğrunda mübarizə aparır və bunun üçün o özü ihdə və davranışda başqalarına nümunə olmalıdır;

– polis işçisinin çox materiallarla tanış olma imkanları var, ona dövləti və xidməti sirlər etibar edilir, vətəndaşların şəxsi həyatı haqda məlumatlar etibar edilir və bu məlumatları heç bir yerə yaymağa ixtiyarı yoxdur.

Beləliklə, müasir cəmiyyətdə mənəvi və xidməti borclar əsasən bir-birilə üst-üstə düşür. Onların ali məqsədi Vətənə, xalqa (insana) xidmətidir. Polis işçilərinin əksəriyyətinə mənəvi borc hissi mövcuddur. Bu hiss əməkdaşların bir-birilə münasibətlərində və öz xidməti vəzifələrinin yerinə yetirilməsində öz əksini tapır. DİO işçiləri xidməti vəzifələrini yerinə yetirərkən böyük mərdlik və özünəməxsus hünər göstərirlər, bu cəhətləri biz onlarda döyüş tapşırıqlarını və insanları xilas etmələri zamanında görürük.

Mühazirənin əvvəlində polisin, yanğından mühafizə və DİO-nun ayrı-ayrı fəaliyyətində etik normalarının tərtib edilməsinin vacibliyindən bəhs etmişdik. Daxili işlər orqanlarında cinayətin cəzalandırılması icrası sahəsində yaranan mənəviyyət münasibətləri xüsusi (mühüm) əhəmiyyət kəsb edir. Biz Sizinlə daxili işlər orqanları işçilərinin peşə etikasının xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirdik. Bu xüsusiyyətlər polis əməkdaşlarının əməyinin spesifikası ilə müəyyən edilir, burada işləyənlərdə mənəvi-etik keyfiyyətlərin formalaşmasında normativ dokumentlərin (sənədlərin) rolu və əhəmiyyəti açıqlanır. Bununla da belə bir nəticə çıxartmaq olar ki, bu normativ dokumentlər öz-özlüyündə

polis işçiləri üçün mənəvi və hüquq normalarının vəhdətini təşkil edir və bundan əlavə mənəvi tələblər burada hüquqi təyinat forması gücünə malikdir. Bunun əsasında biz sizinlə bir daha qeyd etməliyik ki, daxili işlər orqanları işçilərinin peşə öz-özlüyündə mənəvi prinsip və normalarının sistemini əks edir və əməkdaşlar xidməti və xidmətdən kənar vaxtlarda bu normalar sistemini öz fəaliyyətində rəhbər tutmalıdırlar. Polisin fəaliyyəti özünün çoxprofililiyi ilə fərqlənir. Peşə münasibətləri belə qruplarda əmələ gəlir ki, burada bir sıra özünəməxsus peşə xüsusiyyətləri mövcuddur. Məhz bu baxımdan polis əməkdaşlarının özlərinin aparılması normaları cəmiyyətdə mövcud olan digər peşə qruplardan fərqlənir.

Ə D Ə B İ Y Y A T :

1. Гусейнов А.А. Золотое правило нравственности. М., 1982.
2. Ш.И.Керман. Беседы об этике. М.,1982.
3. О.Г.Дробинский. Моральное сознание. М., 1962.
4. О.Г.Дробинский. Понятие о морали. М., 1974 .
5. Гусейнов А.А. «Проблема происхождения нравственности «Философские науки». 1964 № 3.
6. Джон Макензи. Этика. СПб. 1898.
7. Г.Гефдинг. Этика или наука о нравственности. СПб. 1898.
8. Глобальные проблемы и общечеловеческие ценности.

9. Əlisa Əhmədov. «Mənəviyyat, gözəllik, tərbiyə». Bakı, 1993.
10. Скомпенский Ю.Н. Этика милицейской службы. М.,1980 г.
11. Кисеев М.А. Историческая сознание и нравственность. М., 1990 г.
12. Пылев С.С. Маральный облик сотрудников органов внутренних дел. М., 1999. Ганун, Bakı, 1999.
13. Elbrus Məhəmmədoğlu. «Polisin peşə etikası və ünsiyyət mədəniyyəti». Bakı, 2009-cu il.
14. Şahhüseynova S.A. Etika. Dərslik. Bakı, 2009.
15. R.R.Hacılı. X.D.Ağaliyev. Media etikası. Bakı, 2008.
16. Mədəniyyət tarixi və nəzəriyyəsi. Ali məktəblər üçün dərslik. M.J.Manafova, N.T.Əfəndiyeva və S.A.Şahhüseynovanın ümumi redaktəsilə. Bakı, 2010.

MÖVZU № 2. “Şəxslərarası ünsiyyət mədəniyyəti. DİO əməkdaşlarının xidməti etikası”.

P L A N:

- 1. Polis əməkdaşlarının ünsiyyət mədəniyyətinin əsas anlayışları.**
- 2. Polis fəaliyyətində subordinasiya münasibətlərinin gözlənilməsi.**
- 3. Daxili işlər orqanları əməkdaşlarının xidməti etiket və nəzakət qaydaları.**
- 4. Polisin vətəndaşlarla ünsiyyətinin qurulması və onun səciyyəvi xüsusiyyətləri**

Sual 1. Polis əməkdaşlarının ünsiyyət mədəniyyətinin əsas anlayışları.

İnsanların ünsiyyət mədəniyyəti bəşəriyyətin min illər boyu yaratdığı müəyyən qaydalara əməl edilməsilə əsaslanır. Orta əsrlərin axırlarından etibarən bu qaydalar etiket adlanır.

Etiket ünsiyyətin yalnız formalarını, texniki cəhətlərini mü sahibin hissələrinə toxunmadan necə mübahisə etməyi, stol arxasında necə davranmağı, hədiyyəni necə təqdim etməyi və s. məsələləri müəyyənləşdirir. Buna görə də mədəni, tərbiyəli adam sayılmaq üçün etiket qaydalarını sadəcə bilmək heç də kifayət deyildir.

«Gəncliyin pak güzgüsü, yaxud həyatda davranışa dair göstərişlər» kitabında yazdığı müqəddimədə Birinci

Pyotr belə hesab edirdi ki, tərbiyəli adamı üç məziyyət zinətləndirir: «xeyirxahlıq, təvazökarlıq, nəzakət».

Uzun dövr ərzində etiket normalalarının qanunvericiləri sayılan ingilislər bu suala daha fəal şəkildə cavab axtarmışlar XVIII əsr ingilis yazıçısı Oliver Holismit «Dünyanın vətəndaşı və ya Çin filosofunun məktubları» kitabında nələrə əsl nəzakət saymağın mümkün olması barədə götür-qoy edərək yazırdı ki, hər ölkənin öz mərasimləri mövcud olsa da əsl nəzakət hər yerdə eynidir və sağlam düşüncədən, xeyirxahlıqdan doğur. Müəllif yazırdı: «Bu keyfiyyətlərə malik olan adam həmişə xoş təsir bağışlayır».

Bəzən cavab zarafat formasında verilmişdir. Məsələn, yenə də Britaniya adalarının sakinləri belə hesab etmişlər ki, heç vaxt qəsdən pis bir iş görməyən adamı centlemen adlandırmaq olar.

Görünür, etiket normalalarına əxlaq prinsiplərindən təcrid edilmiş şəkildə baxmaq düzgün deyildir. Ola bilər ki, davranış qaydalarının ən xırda göstərişlərinə əməl edəsən, məsələn, qadın olan liftdə papağını çıxararsan, xörək yeməyin üsullarını biləsən, amma tərbiyəli, mədəni adam olmayasan.

Xeyirxahlığı, ürək açıqlığını və nəzakəti yaltaqlığa, başqasına yarımağa, alçalmağa tay edənlər də böyük səhvə yol verirlər.

Yüksək əxlaq prinsipləri ilə bağlı olmayan etiket özünün əsas məqsədinə—adamlara nəzakətli münasibət bəsləmək məqsədinə çatmır. Buna görə də etiketin əsl tərəqqisi adamlar arasında düşmənçilik və bərabərsizlik münasibətlərini aradan qaldırmış cəmiyyətdə, eyni əxlaq yaranan cəmiyyətdə baş verir.

Bizdə davranış mədəniyyəti yüksək əxlaq təməlinə uyğun gəlməlidir. Biz insanda yoldaşlıq, təvazökarlıq, nəzakət hissi, ləyaqət, tərbiyə olunmasını dövlət siyasəti

səviyyəsinə çatdırmışıq. Bu əxlaq normaları müasir etikətinin-demokratik cəmiyyətində insanın davranış qaydalarının əsasını təşkil edir.

«Vətəndaşın təşəkkülü» kitabında V.A.Suxomlinski yazırdı: «Siz insanlar arasında yaşayırsınız. Hər bir hərəkətiniz hər bir arzunuz insanlarda əks olunur. Bilin ki, ürəyinizdən keçənlərlə mümkün olanlar arasında hədd vardır. Öz hərəkətlərinizi ağılınızla yoxlayın: hərəkətlərinizlə başqalarına pislik edib-etmədiyinizi, onların xətrinə dəyib-dəymədiyinizi öyrənin. Çalışın ki, ətrafınızdakı adamlara yaxşılıq edəsiniz».

Bu çünki, etikəti bütün dövrlərdə və bütün ölkələrdə yaşamış qabaqcıl şəxslərin ən yaxşı qədim ənənələrini əxz etmişdir. Bu ənənələrin bir çoxu dünya dövlətlərinin əksəriyyətində indiyədək qorunub saxlanılmışdır: ümumbəşəri ünsiyyət mədəniyyətini, bir növ beynəlxalq etikəti həmin ənənələr təşkil edir.

Biz kapitalist ölkələrindəki etikətin bir çox ənənələrini məsələn, yemək stolu arxasında öyrənərkən allaha dua etmək qaydasını edə bilərik.

Müxtəlif dövlətlərin siyasi baxışların, ənənələrin, mədəniyyətlərin nümayəndələri bir-biriləri ilə əlaqə saxlarkən görüşüb danışmalı olurlar. Bu zaman adamların əcnəbi dilləri və yerli adətləri bilmələri ilə yanaşı, özlərini təbii, eyni vaxtda çox sadə, insani mənada nəzakətli aparmaları tələb edilir. Belə bir bacarıq öz-özünə yaranmır. Onu öyrənmək gərəkdir.

Elə hallar olur ki, gənclər əcnəbi yaşıdları və dostları ilə ilk dəfə görüşərkən özlərini gərgin hiss edirlər, deyəcəkləri sözün düzgün başa düşülməyəcəyindən və ya təhqirsiz söz sayılacağından eləcə də ehtiyatsız hərəkət edərək gülünc görünəcəyindən qorxurlar.

Bəzən hətta mənzil qonşuları boş şeyin üstündə bir-birləri ilə savaşırlar. Çox vaxt ona görə yox ki,

xasiyyətə pis, yaxud deyingən adamlardır. Ona görə ki, hər birinin başqası tərəfindən qəbul edilə bilməyən öz davranış üslubu vardır. Müxtəlif ölkələrin adamları arasında inciklik və ya bir yerdə yaşamağın mümkün olmaması imkanları isə qat-qat çoxdur. Belə hallarda milli tarixin, psixologiyanın, insanın yaşadığı ölkənin siyasi quruluşunun, dini baxışların yaratdığı ənənə və qaydalar şəxsi davranış tərzini üstünə gəlir. Ümumbəşəri əxlaq prinsiplərinə əsaslanan, beynəlxalq ünsiyyətin bütün iştirakçılarının istifadə etmələri üçün yarayan etiket formaları az deyildir. Onların əksəriyyəti bizim ölkədə də davranış qaydalarına çevrilmişdir. Lakin bəzən elə olur ki, yaxşı tərbiyə almış şəxsə çətin vəziyyətə düşür. Bu çox vaxt beynəlxalq etiket qaydalarını bilməmək üzündən baş verir.

İctimai sistemin dəyişdiyi bir şəraitdə polis əməkdaşlarının mədəniyyəti barədə sualın qoyulmasının aktuallığı demokratiyanın inkişafı ilə şərtləndirilir.

Polis əməkdaşının fəaliyyəti hətta özünün peşə çərçivəsində belə çoxcəhətli quruluşa malikdir. Polis əməkdaşı daima özündə rəhbər, tərbiyəçi və icraçı keyfiyyətlərini birləşdirir. Bundan əlavə cəmiyyətin fəaliyyət sistemində polis əməkdaşının spesifik rolu bilavasitə öz işində onun qarşısına bir çox vəzifələr qoyur. Buna görə də öz vəzifəsini lazımınca yerinə yetirmək üçün polis əməkdaşı bir çox şəxsi keyfiyyətlərə malik olmalıdır, yəni müvafiq psixofizika və mənəvi-iradəvi keyfiyyətdən, alicənablıq, insanlara hörmətlə yanaşmaq, xeyirxahlıq qədər.

Bu sualın müzakirəsinə polis əməkdaşının ünsiyyət mədəniyyəti kimi vacib bir sahədən başlayaq.

Polis əməkdaşının ünsiyyət mədəniyyəti nədir?

Ünsiyyət mədəniyyəti anlayışı – olduqca həcmli anlayışdır. Bu gün o yaradıcılıq fəaliyyətində daxil

olmaqla ictimai-tarixi praktika prosesində yaradılmış və yaradılan maddi və mənəvi dəyərləri özündə birləşdirir.

Mədəni insan – hər şeydən əvvəl öz daxilində müasir ünsiyyət metodlarına malik olan həmçinin müxtəlif şəraitlərdə ünsiyyətin bir sıra qarışıq formaları haqqında təsəvvürə malik olan öz cəmiyyətinin layiqli vətəndaşdır. Müasir mədəni insan qabaqcıl dünyagörüşünə, etikaya arxalanır; o ünsiyyət mədəniyyətinin norma və prinsiplərin kifayət qədər bilir və özünün gündəlik ünsiyyət praktikasında elmin, incəsənətin, peşəkar ustalıqın yeni nailiyyətlərindən istifadə edir. İndi cəmiyyətin yeniləşməsi probleminin həll olunduğu demokratiyanın geniş inkişaf etdiyi insan hüquqlarına riayət olunduğu bir vaxtda ünsiyyət mədəniyyəti problemi qarşımızda daha da məsuliyyətli şəkildə durur. İnsan onu əhatə edənlər tərəfindən ilk növbədə zahiri təsəvvürünə görə dərk edilir, yəni, onun fiziki siması, geyimi, hərəkət və danışq sifəti və s. Fiziki sima istisna olmaqla insanın digər zahiri təzahür elementləri sözsüz ki, onun mədəniyyətindən asılıdır.

Bu aspektdə polis əməkdaşının fəaliyyətinə nəzər salaq.

İnsanların çox hüququn incəliklərini bilirlər, on görə də hüquqşünasların peşəkar fəaliyyətlərindən baş çıxarmırlar. Məhz bununla əlaqədar olaraq polis işçisinin işinin qiymətləndirilməsində bir çox insanlar ümumi mədəniyyət qaydalarını rəhbər tuturlar ki, bunların da arasında ünsiyyət mədəniyyəti qabaqcıl yer tutur. Təbii ki, şəxsin ümummədəni, xüsusi ilə də estetik qaydaları onun haqqında təəssürat yaradır və əgər hüquq-mühafizə orqanı əməkdaşının zahiri mədəni əlamətləri onun xeyrinə olması, inamla demək olar ki, peşəkarlıq baxımından da ona qarşı etinadsızlıq yaradır. Maraqlısı odur ki, ümumi mədəni kriteriyalardan irəli gələrək

mütəxəssisin peşəkar ləyaqətinə şübhə ilə yanaşan insanlar çox vaxt haqlı olurlar. Mədəni səviyyəsi aşağı olan insan bir qayda olaraq aşağı səviyyəli mütəxəssis olur. DİO-nun əməkdaşının ünsiyyət mədəniyyətinə müxtəlif tərəflərdən baxanda buna bir daha əmin olacağıq.

DİO-nun müxtəlif kollektivlərinin işinin səmərəliliyini şərtləndirən vacib komponentlərdən biri də həmin kollektivin mənəvi-psixoloji ab-havasıdır. Bu ab-hava ümumi məqsədə nail olmaq üçün çalışan müəyyən qrup insanların birgə fəaliyyəti prosesində əmələ gəlir. Beləliklə, mənəvi-psixoloji ab-hava elə bir sabit «atmosfer» elə bir spesifik sosial-psixoloji xarakterli fon hesab olunur ki, hansı ki, son nəticədə kollektiv üzvlərinin münasibət xarakterini, tərzini müəyyən edir. Buna görə də həmin kollektivdə hökmran olan münasibətlər və birgə fəaliyyətin real nəticələri bir-biri ilə bağlıdırlar.

Ünsiyyətin özü və buna ehtiyac birgə həyat prosesində fərdlərin bir-biri üçün şəxsən zəruriliyini ifadə edir. Ünsiyyətdə fərd nəinki səmərəli informasiya alır, təfəkkür fəaliyyətinin tərzini formalaşdırır. Həm də götürmə və təqdim etmə vasitəsi ilə insanın emosiyalarını, hisslərini, davranış formalarını mənimsəyir, özü haqqında rəy və təəssürat yaradır.

Qeyd etmək lazımdır ki, ünsiyyət prosesində lazımi təşkilatçılığa və fərdlərin hərəkət birliyinə nail olunur, hisslərin, fikirlərin, əhval-ruhiyyənin birliyi formalaşır, həmrəyliyə və hərəkətlər razılığı əldə olunur.

Ünsiyyətdə birbaşa və yanaşı olur, birbaşa ünsiyyətdə bilavasitə əlaqə yaranır, yanında isə tərəflər arasında müəyyən vaxt və fəza mövcuddur.

Ünsiyyət mədəniyyətindən daşınırkən qeyd etmək lazımdır ki, o subyektin daxili mədəniyyətinin tərkibi hissəsi hesab olunur. Ona görə də DİO-ı

əməkdaşlarının ünsiyyət mədəniyyəti onların mənəvi-estetik təcrübəsi ilə sıx bağlıdır, özü də mənəviyyət ünsiyyətin dəyərlərinin tənzimləyicisi funksiyasını yerinə yetirir, fərdin cəmiyyətdəki əhvalını müəyyən edir. Mənəviyyət, əxlaq insan ünsiyyətinin bütün sahələrinə nüfuz edir, fədin gündəlik həyatını cəmiyyətdə qəbul edilmiş normalarla bağlayır, kollektivin möhkəmliyinə, insanların birliyinə və qarşılıqlı anlaşılmasına təsir edir.

Yuxarıda biz artıq mənəviyyətin ünsiyyət prosesində yerini və mahiyyətini müəyyən etdik. İndi isə fərdin bu və ya digər peşə qrupuna məxsus olmasından asılı olaraq əxlaqın (mənəviyyətin) necə müəyyən edilməsinə cəhd göstərək.

Peşə mənəviyyətinin yaranması ünsiyyət prosesinə mütləq təsir göstərir. Bununla əlaqədar qeyd etmək lazımdır ki, bir çox peşələr üçün əməyin predmet-təbiətin qismi sayılır. Bir sıra peşələr üçün isə bu predmet insan ləyaqəti hesab olunur. DİO əməkdaşlarının fəaliyyətində elə bununla bağlıdır ki, buradan da ünsiyyət prosesinin məntiqi spesifikasiyası irəli gəlir.

Polis əməkdaşları kollektivi – ona xas olan bütün ümumi xassələrə malik bir kollektiv növüdür, amma onun öz xüsusiyyətləri də vardır. Bu xüsusiyyətlər DİO əməkdaşlarının qarşısında qoyulan məsələlərdən irəli gəlir. Bunlar ictimai asayişin qorunması, cinayət və digər hüquq pozuntularının xəbərdar edilməsi və qarşısının alınması, vətəndaşların, idarə və təşkilatların hüquqlarını və qanuni maraqlarını cinayət qəsdlərindən qorumaq, həmçinin cinayətlərin tam və vaxtında açılması imkanlarıdır. Bu məsələlərin həlli DİO əməkdaşlarının hərəkətlərinə, ünsiyyət xarakterinə bütünlükdə təsir edir. DİO-ı əməkdaşı vaxtının çox hissəsini xidmətdə, yəni insanlar arasında keçirir. Buna görə də əməkdaşın

davranışı onun işinin keyfiyyətinə və effektivliyinə mütləq təsir göstərir.

Birgə fəaliyyətdə, ünsiyyətdə insanın kollektivçilik keyfiyyətləri üzə çıxır. Yoldaşlıq, nəzakət, diqqət hissləri kollektivçiliyi parlaq nümunələridir. Əsil kollektiv üzvü üçün ümumi maraqlar şəxsi maraqlara həmahəng (harmonik) surətdə uyğunlaşmalıdır. O, ümumi maraqlardan özünün şəxsi məqsədi üçün istifadə etməməlidir, əksini egoizmə qarşı prinsipial mövqe tutmalıdır.

Kollektiv üzvləri arasında etinasızlıq varsa burada heç vaxt işgüzar, mənalı ünsiyyət ola bilməz. Əməkdaşların ünsiyyəti qarşılıqlı nəzakət əsasında olmalıdır, bu da öz növbəsində digər keyfiyyətlərin, insanpərvərlik, sadəlik, təmkinlik və s. üzə çıxmasına kömək edir. Ünsiyyət prosesində şəxsi işlərə həddən artıq maraq göstərmək olmaz. Əməkdaşların hərəkətlərini onların arxasınca müzakirə etmək lazım deyil. Belə hallar müxtəlif şayiələrin yayılmasına səbəb olur və kollektivin mənəvi-psixoloji ab-havasını korlayır. Əgər əməkdaşın işində hansısa səhvlər və ya çatışmamazlıqlar varsa, bunu ədəblə, yoldaşcasına ona göstərmək lazımdır. Əgər ona kömək lazımdırsa, bunu vaxtında göstərmək gərəkdir, gözləmək lazım deyil ki, səndən bunu xahiş etsinlər.

Ancaq dostluq münasibətləri xidmətə mənfəət təsir göstərməməlidir. Xidmətdə qarşılıqlı münasibətlər xidməti vəzifə ilə müəyyən edilir və Nizamnamə, Təlimatlarla tənzimlənir.

Polis əməkdaşının xidməti fəaliyyətinin bir sıra etik normaları var ki, onlar bütünlükdə Nizamnamə və Təlimatlarda öz əksini tapmışdır. Bu etik normalar – ünsiyyət mədəniyyəti adlanır. Onlar öz formasına görə müxtəlif və mürəkkəbdir. Polis üçün isə bunlardan ən

əsası-əməkdaşın xidmətdə, polis kollektivində davranış tərzini, vətəndaşlarla, hüquqpozanlarla və hətta ailədə özünü necə aparmasıdır.

Əvvəlcə polisin öz kollektivində, xidmətdəki davranışına nəzər salaq.

Gündəlik ümumi məsələlərin vaxtında və layiqincə yerinə yetirilməsində müəyyən rolu olan hər bir əməkdaşın psixoloji vəziyyəti kollektiv arasında olan düzgün münasibətdən çox asılıdır. Rəisin bilavasitə göstərişi olmadan bu və ya digər əməkdaşın hansı işlə məşğul olduğu barədə maraqlanmaq düzgün deyil eyni zamanda özünün xidməti fəaliyyətinə başqalarının dəbsiz, yersiz müdaxilə etməsinə yol vermək lazım deyil. Unutmaq olmaz ki, boşboğazlıq, çərənçilik polis peşəsi üçün yaddır. Əgər hər hansı bir cinayətin açılmasında özünü iştirak etmirsənsə bu barədə digər yoldaşı sorğusuala tutmaq mərifətsizlikdir. Hər bir əməkdaş belə suallara cavab verməyə bilər, amma bunu həm söhbətin xətrinə dəymədən etmək lazımdır.

İşdə təmkinli olmaq lazımdır, digər yoldaşlara mane ola bilən hər bir şeydən çəkinmək lazımdır. Möhkəm danışmaq, qapını çırpmaq olmaz, sakit söhbət tonu seçmək daha yaxşıdır. Telefonla qısa danışmaq lazımdır, ad, familya, rəqəmlər aydın tələffüz edilməlidir. Cavab verməzdən əvvəl həmsöhbətə qulaq asmaq lazımdır. Əgər başqasını telefona çağırırlarsa, ona bildirmək, o yoxdursa onu əvəz edən şəxsi çağırmaq gərəkdir. Hər hansı bir xahiş barəsində qeyd aparıb onu ünvanlanmış yoldaşın stolunun üzərinə qoymaq lazımdır.

DİO-nun əməkdaşının xidməti fəaliyyətinin spesifikasiyası (xüsusiyyəti) danışmada yığcamlılıq və səlistlik, ehtiyatlılıq, xidməti sirri qorumaq bacarığı, söhbət əsasında alınmış məlumatları qısa və aydın yazmaq bacarığı tələb edir. Belə bir yazılmamış qayda var ki,

söhbətin çox çəkməsini zəng etmiş şəxs və ya böyük olan müəyyən edir.

Mübahisə zamanı xüsusi ilə dözümlü və təmkinli olmaq lazımdır. Axı mübahisə dava deyil, fikir müdaləsidir. Buna görə də həmsöhbətə öz fikrini bildirmək üçün imkan vermək, onun arqumentlərini başa düşmək lazımdır. Sübutları irəli sürərkən sakit, emosiyasız olmalı, uduzduqda isə bunu etiraf etmək lazımdır.

Həm özünün, həm də başqasının vaxtını qiymətləndirmək, verilmiş vədi yerinə yetirmək lazımdır. Əgər işgüzar görüşə gecikmək onlara qarşı hörmətsizlikdir.

Dəqiqlik və səliqəsizlik nəinki işi asanlaşdırır, vaxta qənaət edir, həm də ətrafdakılara müsbət təsir edir, onları da belə olmağa sövq edir.

Kollektivin həyatında aktiv iştirak etmək hər bir əməkdaşın mənəvi borcudur. Hər bir ümumi işdə yaxından iştirak etmək lazımdır. Həmişə kollektivin sevinci, kədəri, uğuru və uğursuzluğu ilə bölüşmək lazımdır.

Xəstələnmiş iş yoldaşına göstərilən qayğı kollektivdə yoldaşlıq atmosferasını möhkəmlədir. İş yoldaşları həmişə çətin vaxtlarda, şad günlərdə də bir yerdə olmalıdırlar. Bunun üçün heç xüsusi dəvət gözləməkdə lazım deyil, sadəcə olaraq bir yoldaşlıq borcu kimi qəbul etmək lazımdır.

Sual 2. Polisin fəaliyyətində subordinasiya münasibətlərinin gözlənilməsi

DİO əməkdaşları tutduqları vəzifədən və xüsusi rütbələrindən asılı olaraq müxtəlif kateqoriyalara aiddirlər

və ayrı-ayrı mövqələrdə dururlar. Bu inzibati-hüquqi münasibətin mənəvi əsası vardır və özündə rəislə tabelikdə olan arasında müəyyən etik münasibətlər yaradır.

Onların arasında qarşılıqlı münasibət hüququn, mənəviyyatın ümumi prinsipləri və nizamnamənin tələbləri əsasında qurulur. Bu prinsiplərdə insanın şəxsiyyətinə bəslənən hörmət onun vəzifəsinə və rütbəsinə olan hörmətlə sanki birləşir. Vəzifəyə təyin olunarkən vəzifəni təhvil verərkən, növbəti xüsusi rütbə ilə təltif olunarkən dövlət mükafatına (orden, medal) təltif olunarkən, ezamiyyətə və ya məzuniyyətə gedərkən oradan qayıtdıqda bilavasitə rəisə təqdim olunmaq lazımdır. Belə halda əməkdaş öz tutduğu vəzifəsini, rütbəsini, familiyasını və təqdim olunmasının səbəbini bildirir. Yeni gəlmiş əməkdaşı kollektivə təqdim etmək lazımdır. Bunu rəis və ya onun müavini xidməti müşavirədə yaxud şəxsi heyətin ümumi iclasında edir.

Həmişə və hər yerdə yaşda, rütbədə böyük olana hörmətlə yanaşmaq lazımdır. Əgər xidməti otağa rütbədə və ya vəzifədə böyük şəxs gəlirsə ayağa qalxıb nizamnaməyə əsasən onu salamlamaq lazımdır. Yalnız böyük icazə verdikdən sonra oturmaq olar.

Rəisin kabinetinə daxil olarkən o sizi tanıdırsa təqdim olunan, dəvət almamış oturmayın, aldıqda isə imtina etməyin. Söhbətdə təşəbbüsü öz üzərinizə götürməyin, əvvəlcə rəis başlamalıdır. Söhbət vaxtı çalışın müxtəsər (qısa) olasınız, sakit və işgüzar olun, diqqətinizi yayındırmayın, söhbətin başqa səmtə yönəlməyin, danışğınızda zarafata, hay-küyə, suallara yer verməyin, etibarlılıq tonuna keçməkdə məsləhət deyil. Ancaq öz fikrinizi bildirməkdən də çəkinməyin, yadda saxlayın ki, müzakirə olunan məsələ barəsində siz daha

məlumatlı ola bilərsiniz və sizin fikriniz və təklifləriniz əhəmiyyətli ola bilər.

Söhbət vaxtı düz oturun, rəisin stoluna dirsəklənməyin, əgər rəis özü təklif etmərsə, siqaret çəkməyin, yaxud bunun üçün icazə almayın. Əgər böyük ayağa qalxarsa, həmsöhbət də qaxmalıdır. Əgər tabelikdə olan rəisin kabinetinə gələrkən oturmalı deyilsə, rəis onu ayaq üstə qarşılayır və söhbət gedir. Lazım olduqda əlverişli məqam seçib böyükdən icazə alıb getmək olar.

Bir qayda olaraq kiçik böyüyü, kişi qadını salamlamalıdır. Rəisə öz hörmətinizi bildirərkən layiqli durmaq lazımdır. Yaltaqlıq nəinki pis təəssürat yaradır, həmçinin işgüzar söhbətin xarakterini poza bilər. Şəxs ləyaqətlə dayanırsa, insanları özünə qarşı hörmətlə yanaşmağa, diqqətli olmağa məcbur edir.

Etiket qaydalarına əsasən rəisə və ya rütbədə böyük olan şəxsə hörmət əlaməti olaraq küçədə yaxud dəhlizdə rastlaşarkən yol vermək lazımdır, rəisin yanından keçərkən imza almaq lazımdır, rəislə birgə bir otağa girəndə qapını açıb onu irəliyə buraxmaq lazımdır.

Rəisin öz tabeliyində olanlar üçün erkən olmasının vacibliyi hamıya məlumdur. Əgər rəisin hörməti və nüfuzu varsa, əməkdaşlar ona oxşamağa çalışırlar, onun iş metodunu, davranış tərzini, danışmaq mənimləməyə çalışırlar. Hər bir rəis bunu yadda saxlamalıdır, özünə fikir verməli, hərəkətlərini tənzimləməlidir. Vəzifə rəisə hüquqlar, səlahiyyət verir, mənəvi hüququ isə o öz işi, əməli ilə qazanmalıdır. O tabeliyində olanlar qarşısında və eyni zamanda onlara görə məsuliyyət daşıyır. Hörmət və ehtiram zorla əldə edilmir, vəzifəyə olan hörmət, insana olan hörmətlə eyni deyil.

Rəisin səliqəsizliyi, həddən artıq dəb-dəbəli geyinməsi, zarafat etməsi və ya kobudluğu, çox danışan,

gülməli olması, danışıqında çox mərhəmətli, lazımsız rəsmiyyəti və ya tabeliyindəkilərlə çox açıq münasibət saxlaması, kollektivdə arzu edilməz münasibətlər yaradır.

Əməkdaşlar arasında xeyirxah münasibətlər olmalıdır. Bunsuz müntəzəm və uğurlu fəaliyyət göstərən kollektivi təsəvvür etmək çətindir. Belə atmosferi yaratmaq rəisin qabaqcıl vəzifəsidir. Rəis öz tabeliyində olanla söhbət zamanı düzgün ton seçməlidir ki, onun ləyaqətini alçaltmasın, ona hörmət və diqqətlə yanaşmalıdır. Əgər rəis tabeliyində olanın fikrini səhv və ya birtərəfli hesab edirsə, bunu əsaslandırılmış şəkildə ona göstərmək lazımdır.

Tabelikdə olanlara qarşı tələbkarlığı onlara olan həssas münasibətlə uyğunlaşdırmaq lazımdır. Hətta ən ciddi söhbət danlamaq tərzində olmamalıdır. Ciddiliyi və tələbkarlığı, sərtlikdən və yersiz irad tutmadan fərqləndirmək lazımdır. Tabelikdə olan cəzalandırılarkən cəzanın ciddiliyi onun təqsirinin dərəcəsinə uyğun olmalıdır. Yadda saxlamaq lazımdır ki, təklikdə edilən məzəmmətlə digər əməkdaşların yanında edilən məzəmmət eyni deyil. Sonuncu daha, amma həmişə istənilən nəticəni vermir.

Tabelikdə olanın yanında əsəbilik göstərmək, düşünülməmiş söz danışmaq lazım deyil, sakit, təmkinli olmalı, qarşılıqlı etik münasibətlərə riayət etmək lazımdır.

Rəhbər həmişə düzgün xidmət edənlə qulluq göstərəni seçməlidir. Rəisin yaxşı xüsusiyyətlərindən biri də tənqiddən düzgün nəticə çıxarmaq, tənqidin inkişafına kömək etməkdir. Tənqidin boğulması rəhbərlikdə sonralar baş verən böyük qüsurların mənbəyidir.

Tabelikdə olanlar kobud, özündən razı, iradəsiz rəhbərləri sevmirlər.

Rəhbər – təşkilatçı və tərbiyəçidir. Onun vəzifəsi – özünün verdiyi göstərişlərin könüllü yerinə yetirilməsini

təmin etməkdir. Rəis həmişə tabeliyində olanlardan ümumi işin yaxşılaşdırılmasına dair təkliflər gözləməli, təşəbbüsün inkişafına hər tərəfli kömək etməlidir. Özbaşınalıq və zorakılıq hər cür pisiyin, yaltaqlığın, qorxaqlığın, söz-söhbətin və s. mənbəyidir.

Kollektivdə ayrışma salmaq rəisə yaraşmayan haldır. Heç bir rəisin ixtiyarı yoxdur ki, öz xidməti üstünlüyünü xidmətdən kənar vaxtı istifadə etsin. Səlahiyyətlik və təbəçilik qanunla və xidmət vaxtı ilə məhdudlaşdırılır.

Məişətdə rəhbər imtiyazlara malik deyil, məişətdə imtiyazlara yaşda böyük və fiziki cəhətdən zəif olan insanlar malikdirlər.

Rəis hər bir halda tabeliyində olanın salamına cavab verməlidir.

Rəsmi yazışmada və xidməti söhbətdə münasibətlərin forması.

Xidməti vəzifəsinə görə böyüklərin kiçiklərlə: öz aralarında bərabər olanların və kiçiklərin böyüklərlə rəsmi yazışmaları və xidməti söhbətlərində məsləhət görülən ifadə formaları.

böyük kiçiyə münasibətdə	bərabər olanlar	kiçik böyüyə münasibətdə
əmr edir, təyin edir; tələb edir, təklif edir, çağırır, icazə verir, təsdiq edir (sənədi və ya təklifi) göndərir (sənədləri, materialları)	xəbər verir, bildirir, sərəncam verməyi, kömək etməyi, xahiş edir, dəvət edir, göndərir (sənədləri, materialları)	məruzə edir, vəsatət qaldırmaq, icazə vermək barəsində xahiş edir. Baxış üçün gəlməyi xahiş edir, məruzə etməklə yerinə yetirir, təqdim edir (sənədləri, materialları)

Polis əməkdaşı öz xidməti vəzifəsini yerinə yetirərkən, harada olmasına baxmayaraq diqqət mərkəzində olur. Onun davranışına əsasən bütövlükdə polis haqqında, ictimai asayişin haqqında insanlarda fikir oyanır. Polis əməkdaşının hər bir hərəkəti, onun danışığı, xarici görünüşü ətrafdakıların nəzərini cəlb edir. Polis əməkdaşı küçədə, ictimai yerlərdə vəzifəsini yerinə yetirərkən vətəndaşların tələbi ilə özünü təqdim etməli, xidməti vəsiqəsini göstərməli və iş yerini bildirməlidir.

Vətəndaşlarla ünsiyyətdə yolverilməzdir:

- yüksək ton, kobudluq, lovğalıq;
- nəzakətsizcəsinə irad tutma;
- insan ləyaqətini təhqir edən replikalar atmaq;
- hədə-qorxu gəlmə, ədalətsiz irad;
- əsassız günahlandırma;
- qorxutmaq məqsədi ilə işarə vermə (əl-qolla);
- vətəndaşların şərəf və ləyaqətini alçaldan digər hərəkətlər.

Əgər hüquq pozmuş şəxs ona tutulan iradlara əsəbi yanaşırsa, ona sakitləşmək üçün vaxt vermək lazımdır. Şəxsə onun hərəkətlərinin ədalətsiz olduğunu izah edərkən müvafiq qanunlara və normativ-hüquq aktlarına istinad etmək lazımdır.

Polis əməkdaşı vətəndaşla mübahisəyə girməməlidir, soyuqqanlı olmalı, kobduluğa kobudluqla cavab verməlidir. Hüquq pozmuş şəxsə gəldikdə isə ona imkan vermək lazımdır ki, özünün səhv hərəkətlərinin səbəbini izah etsin.

Yalnız bundan sonra qanunla müəyyən edilmiş məcburetə tədbirlərinin tətbiqi və ya irad tutmaqla kifayətlənmək barəsində qərar qəbul etmək olar. Bunu konkret şərait nəzərə alınmaqla etmək lazımdır.

Polis əməkdaşı hər hansı bir hüquqpozucu hərəkətin bilməyərəkdən edildiyini və ya buna qəsdən yol verildiyini

seçə bilməlidir, bunları bir-birindən ayırmağı bacarmalıdır. Birinci halda hüquq pozmuş şəxsə təmkinlə yanaşaraq hüquqpozmanın qarşısı qəti şəkildə alınmalıdır.

Vətəndaşın sənədlərini yoxlamağa ehtiyac varsa, ona nəzakətlə yaxınlaşaraq salam vermək, vaxtının alındığı üçün üzr istədikdən sonra öz xahişin izah etmək lazımdır. Bir qayda olaraq insanlar danışıqsız sənədlərini təqdim edirlər. Bu halda əsəbilik göstərənlərə xüsusilə diqqətli olmaq lazımdır. Hərçənd ki, həssas adamlarda belə hal bilavasitə yoxlama faktının özü ilə bağlıdır. Belə olduqda onları sakitləşdirmək lazımdır.

Əgər sənədlər qaydasında deyilsə, yaxud şübhə oyadırsa və onların daha dəqiq yoxlanması gərəkdirsə, vətəndaşa sizinlə birlikdə ən yaxın polis bölməsinə getməyi sakit və qəti şəkildə təklif etmək lazımdır.

Sənədləri yoxlayarkən şəxsin həmin yerdə və ya həmin vaxt orada olması şübhə doğurursa, polis əməkdaşını görərkən şəxs daxilən gərginlik keçirirsə, sayıqlığı daha da artırmaq lazımdır. Ancaq bu halda da polis nəfərinin danışığı sakit və amiranə şəkildə olmalıdır.

Ciddi hüquqpozmaların qarşısını alarkən qətiyyətli olmaq lazımdır. Polis əməkdaşının davranışından ətrafdakıların ona olan münasibəti çox asılıdır. Polis işçisi şəxsi xarakterli dava-dalaşa qarışmamalıdır. Yalnız o halda qarışa bilər ki, vətəndaşların həyatı və sağlamlığı üçün təhlükə olsun, hüquq qaydasının pozulmasına yol verilsin, yaxud kiminsə köməyə ehtiyacı olsun.

Yeniyetmələrlə xüsusilə mülayim rəftar etmək lazımdır.

Onlara yol göstərərkən, öyüd-nəsihət verərkən ya da irad tutarkən onların psixologiyasını və inkişaf səviyyəsini nəzərə almaq lazımdır.

Polis əməkdaşının etik fəaliyyətində onun ailədə və məişətdəki davranışı mühüm yer tutur. Əgər əməkdaş ikili

həyat tərzi apararsa, yəni xidmətdə bir ailədə isə digər belə əməkdaşdan şübhələnmək üçün həmişə əsas yaranır. Ona görə də hər bir əməkdaş öz ailəsi qarşısında cavabdeh olmalı və öz borcunu həmişə yerinə yetirməlidir.

Polis əməkdaşı ailə məsələlərində nümunə olmalıdır. Onun ailəsində elə şərait olmalıdır ki, əməkdaş həmişə arxayın xidmətə yollansın və inamla geri qayıtsın.

Ailə üzvləri ilə DİO-ı barədə söhbətlər də təmkinli olmaq lazımdır. Mənzildə səliqə və rahatlıq yaratmaq lazımdır.

Ailə büdcəsinin hesablanması və bölünməsi ilə bağlı konfliktlərin qarşısını almaq lazımdır.

Hər bir ailənin öz çətinlikləri var və vacib deyil ki, bunlar yemək yeyilən vaxt müzakirə olunsun. Hər bir ailə qonaq gedir, eləcə də qonaq qəbul edir. Qonaqları birinci evin sahibi həyat yoldaşı ilə birlikdə qəbul edir, ev sahibi (kişi) qonaqlarla ailə üzvlərini tanış edir, əvvəl olaraq kişini qadına, kiçiyi böyüyə təqdim edir. Hamı yerləşənədək ev sahibi ayaq üstə durur. Sağollaşarkən ev sahibi qonaqlara təşəkkür edir və qapıyadək onları ötürür.

Evdə və qonaqlıqda polis əməkdaşı mülki geyimdə olmalıdır. Qonaq ev sahibəsinə bir buket gül bağışlaya bilər. Xüsusilə tənənəli halda gülləri əvvəlcədən (müşayət məktubu ilə) göndərmək daha yaxşı olar.

Sual 3. Daxili işlər orqanları əməkdaşlarının xidməti etiket və nəzakət qaydaları.

Etiket anlayışı cəmiyyətin bütün tarixi ərzində uzun müddət sarayı (sarayını) mərasim kimi, elitaların öz

müstəsnaılıqlarını nəzərə çarpdırmaq vasitəsi kimi tətbiq edilirdi.

Tarixin müəyyən bir dövr tələb olunurdu ki, mədəniyyətin çiçəklənməsi əsasında əhalinin bütün təbəqələri arasında tətbiq edilmək üçün mənəvi davranış qaydaları bərpa olunsun və inkişaf etsin.

Etiketnin norma və elementləri ayrı-ayrı xalqlarda müxtəlif cür yaranırdı. Etiket həmişə tarixi və sosial şərtləndirilmiş hal olaraq qalır, özündə əxlaq şüurunun ümumbəşəri və peşəkar məzmununu təcəssüm etdirir, insanın daxili və zahiri mədəniyyətini ifadə edir. Etiket sosial mühitdə qəbul edilmiş davranış və ünsiyyət qaydalarından yaranır. Etiket normaları müəyyən dərəcədə razılaşdırıcı xarakter daşıyır.

Etiketnin elementləri çox vaxt ənənəyə çevrilir, milli adət xarakteri alır. Bu da müəyyən qaydalara uyğun həyata keçirilən mürəkkəb mərasimlərdir (məsələn: bağlama, toy, dəfn etmə).

Deməli, etiket yalnız sadə ünsiyyət normaları deyil, o həm də insanların müvəqqəti münasibət və davranışlarına, mədəniyyətlərinə daxil olan müəyyən adət-ənənə sistemidir.

DİO-da xidmət etiket əməkdaşların bir-birləri ilə və vətəndaşlarla ünsiyyətini, davranışını reqlamentləşdirən qaydalar birliyidir.

DİO əməkdaşının xidməti etiketi, birincisi, vətəndaşlarla müqayisədə öz məzmununun xüsusiyyəti ilə seçilir, ikincisi, hərbi intizama, hərbi həyat tərzinə uyğun olması ilə fərqlənir.

Mülki etikətdə yaranmış davranış normaları hərdən mürəkkəb mərasim üsulunda özünü biruzə verir, ümumi etika qanunlarına əsasən riayət olunur və onlara riayət olunmasının keşiyində ənənənin, ictimai rəyin qüvvəsi durur.

Hərbi etikətdə isə xidməti ayin, tətənəli mərasimlər nizamnamələrin, xidmət haqqında əsasnamələrin müəyyən bəndlərində göstərilib və onlara əməl olunması intizam qaydasında sanksiyalaşdırılır. Bu qaydaya uyğun olaraq əməkdaşların qarşılıqlı münasibətləri və davranış qaydaları müəyyənləşdirilir.

Bunlardan bəziləri:

a) etiket tarixən sabitləşmiş, tam müəyyən olunmuş xidmətin xarakterinin özü ilə diktə olunan mərasim tələbləri, qaydalarıdır;

b) öz təbiətinə görə mənəvi olan bu tələblər estetik formada ifadə olunur və bununla yanaşı xidmət mədəniyyətinin elementi hesab olunur, forma və məzmununu birləşdirərək xidməti müşayət edir;

c) mərasimin bütün qaydaları müəyyən mənəvi dəyərlərdən ibarət olmaqla rəmzi xarakter daşıyır.

DİO əməkdaşının ümumi və xidməti etikətinin birliyini onların ümumi əsasları – mənəviyyat, davranış mədəniyyəti təşkil edir.

Etiket əzbərlənmiş hərəkətlər, fəndlər birliyi yox, mədəniyyətin tərkibi hissəsi, şəxsiyyətin mənəvi gözəlliyinin ifadəsidir. Polis əməkdaşının etikəti, onun əxlaqının göstəricisi, ümumi mədəniyyətinin sübutudur.

Dövlət polis əməkdaşına ictimai təhlükəsizliyin mühafizəsini, xüsusi və ictimai mülkiyyətin qorunmasını etibar edir, ona silah verir, qanun nəzarətçisi hüquqları ilə təmin edir.

DİO əməkdaşının xidməti etikəti bir-biri ilə bağlı mərasim və ənənə qaydalarından ibarətdir. Bu hər şeydən əvvəl duruş, qamət, düzgün geyilmiş hərbi geyim, subordinasiya qaydalarına riayət olunma, dövlət təltifatlarının, (orden, medal) düzgün gəzdirilməsi, hərbi salam vermə və s-dir.

Nəzərdən keçirilən tələblərin xüsusiyyətləri ondan ibarətdir ki, bir tərəfdən onlar xidməti etiketin ayrılmaz elementləri sayılır, digər tərəfdən isə həmin münasibətlərin etik məqamları, xüsusi rütbə daşıyan insanların etik və estetik mədəniyyətinin bir hissəsi hesab olunur.

Polis geyimini necə daşımaq lazımdır? Bu suala cavab verməzdən əvvəl ümumiyyətlə polisin geyimi və onun mənası barədə bir neçə söz demək yerinə düşər. Axı insanın xarici görünüşünə görə onun mədəniyyəti, səliqəsi, estetik zövqü barəsində müəyyən fikir söyləmək mümkündür. Təmizkar olmaq ətrafdakılara hörmət etmək deməkdir.

Polis işçisi həmişə göz qarşısındadır və öncə nəzəri cəlb edən onun xarici görünüşüdür.

Öz peşəsinə hörmət əlaməti kimi polis əməkdaşı geyim formasına qayğı ilə yanaşmalı, onu ləyaqətlə daşmalıdır. Əməkdaşın gözəl xarici görkəmi vətəndaşlara tərbiyəvi təsir göstərir, polisin nüfuzunu yüksəldir. Polis geymində olarkən əməkdaş öz əl-qol hərəkətlərinə ciddi fikir verməlidir. Bu onunla izah olunur ki, polisin hərəkətləri ətrafdakılar tərəfindən səhv başa düşülə bilər.

Polis etikasının, intizamının mühüm tərkibi elementlərindən biri də sırayı və rəis heyəti arasında ciddi subordinasiyanın və qarşılıqlı şəkildə hərbi salamlaşmalıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, bir sıra orqanlarda buna riayət olunmur.

Dövlət mükafatlarına (orden, medal) hörmət və onun statusuna riayət etmə xüsusi etik məna kəsb edir. Mükafatlar təltif edilmiş şəxsin ləyaqətinin rəmzidir. Bununla yanaşı həmin şəxsin üzərinə xüsusi vəzifələr düşür, yəni onların daşınma qaydalarına riayət etmək,

hər bir halda asayişin qorunmasında öz davranışı ilə örnək olmaq və s.

Polis əməkdaşı vətəndaşlarla ünsiyyətdə nəzakətli olmalı, onların xahişlərinə həssas yanaşmalıdır. Onun hərəkətləri ciddi, qətiyyətli, geniş kütləyə aydın olmalıdır. Əgər səhv etmişənsə, onu vaxtında düzəltməyi bacarmalısan. Belə halda insanlar bunu başa düşər və qiymətləndirərlər. Münaqişəli vəziyyətləri araşdırarkən əməkdaş pozulmuş asayişi bərpa edərkən ətrafdakıların köməyində arxalanmalıdır. Hüquq pozanı tutub şöbəyə gətirməzdən əvvəl öz hərəkətlərinin hüquqauyğunluğuna, təxribat xarakterli hərəkətlərinə qarşı dözümlü və sakit olmaq, düşünmüş hərəkət etmək lazımdır.

Əməkdaş xidmətdə olmadığı vaxtda da ona müraciət etmiş vətəndaşlara məsləhət verməkdə, kömək etməkdə imtina edə bilməz. Buna müəyyən vaxt tələb olanda vətəndaşa hara müraciət etməsini göstərmək gərəkdir.

DİO əməkdaşı nümunəvi ailə başçısı olmalıdır. O, öz tanışlarının, qonşularının və ailələrində kömək etməyə hazır olmalıdır.

Mərifət, təvazökarlıq, ləyaqət hissi işdə olduğu kimi evdə də vacibdir. Ailə üzvləri ilə, qonşularla söhbət edərkən işlə bağlı məsələlərdə təmkinli olmaq məsləhətdir. Xidməti sirri həmişə qorunmalıdır.

Əməkdaşın xidməti etiketi onun davranışında ifadə olunur. Cəmiyyət öz mədəni siyasətin əsas məsələsini insanlara öz bacarıqlarını üzə çıxarmaq üçün geniş şərait yaratmaqda, onların həyatını mənəvi cəhətdən zəngin, çoxcəhətli etməkdə görür.

Davranış mədəniyyəti ünsiyyət mədəniyyətidir, münasibət mədəniyyətidir. Davranış mədəniyyətində əməkdaşın mənəvi-siyasi siması, onun mədəniyyəti təzahür edir.

Əgər əməkdaşın davranış mədəniyyətinə onun xidmətinin tələbləri mövqeyindən nəzər salmaq, sözsüz ki, ilk növbədə onun xidmətdən kənar maraqlarına yox, onun işgüzar münasibətlərində təzahür edən sosial əhəmiyyətli hərəkətlərinə, xasiyyətinə, iradəsinə fikir vermək lazımdır.

Əməkdaşın davranış mədəniyyətində və simasında hansı şəxsi keyfiyyətlər üstünlük təşkil etməlidir?

Etiketinin müəyyən elementlərindən biri də nizam-intizamıdır. Gördüyümüz kimi intizam-vacib əxlaqi kateqoriyadır.

DİO əməkdaşlarının intizamlılığı onların icraçılığında, hər şeyi vaxtında yerinə yetirilməsində görünür. Bir sözlə, hər bir münasibətdə dəqiq olmalısın.

Əməkdaşın etiketinin təzahür formasının biri də təvazökarlıqdır. Təvazökarlıq biliklə, təcrübə ilə, əməklə yaranır. İnsan nə qədər bilirsə, savadlıdırsa, bir o qədər də təvazökardır. Təvazökarlıq hər şeydən əvvəl özünə qarşı tələbkar olmaq, öz hərəkətlərinə tənqidi yanaşmaqdır.

Əməkdaş öz fəaliyyəti prosesində özünə ədəb, nəzakət keyfiyyətləri aşılmalıdır. Bu insanlara həssaslıq və diqqətlik, onların sevinc və kədərləri ilə bölüşməkdir, insana qarşı tələbkarcasına hörmət bəsləməkdir.

Nəzakət – ölçü hissidir. Nəzakətli olmaq başqasını qəlbən başa düşmək deməkdir.

Nəzakət müxtəlif insanlara düzgün yanaşmaqda, həmsöhbəti dinləməkdə, lazım gəlsə həqiqəti üzə çıxarmaq üçün kobudluq etmədən mübahisə etməkdə kömək edir.

Həqiqi tərbiyəli insan o insandır ki, başqasına kömək etməkdən boyun qaçırmasın. Polis əməkdaşı insanlara özünün simpatiya və ya antipatiya hisslərindən

irəli gələrək yanaşmamalıdır. Əməkdaşa bu cür hisslərə qapılmaq olmaz.

DİO əməkdaşı üçün nitq mədəniyyəti böyük əhəmiyyət kəsb edir. İnsanın mədəniyyətinə təkcə onun xarici görünüşünə görə deyil, həm də danışıq qabiliyyətinə, fikrini izah etmək bacarığına görə qiymət verilir.

Polis əməkdaşı insan hüquqlarına hörmətlə yanaşmalı, onlarla söhbəti düzgün təşkil etməyi bacarmalıdır.

Fiziki ifadə etmək – cümləni düzgün qurmaq, lazımi sözləri bir-biri ilə bağlamaq deməkdir. Bununla əlaqədar söhbətin təşkili texnikasını öyrənmək lazımdır, çünki məhz söhbətin nəticələrinə görə polis əməkdaşı haqqında müəyyən rəy yaranır. Güzəl söz fikrə qanad verir, miskin söz ən gözəl fikri puç edir. Nitq mədəniyyəti insanı başqaları ilə söhbətdə müəyyən norma və qaydalara riayət etməyə vadar edir.

Söhbət – bu hansı bir texnikadır?

Söhbət beş fazadan ibarətdir:

1. Sözbətin başlanğıcı – P
2. Məlumatın ötürülməsi – I
3. Əsaslandırma – A
4. Həmsöhbətin sübutlarını təkzib etmə – H
5. Qərar qəbul etmə – O

Söhbətin işgüzar məzmunu

Peşəkar biliklər

Aydınlıq

İnanırcılıq (əyanilik)

Daimi istiqamətlik

Ahəng

Qəflət elementi

Fikir dolğunluğu

Məlumatların ötürmə haşiyəsi
Müəyyən dərəcədə yumor və istehza

Təmtəraqlı ifadə vasitələri

Əyani

Təsirli

Estetik: hiperbola, paradoks, sözlərin oyunu

Əlaqəli

Sual qoyuluşu texnikası

1. Bağlı suallar – cavabı «hə» yaxud «yol» olan suallar
2. Açıq suallar - cavabında «hə» və ya «yox» demək mümkün olmayan suallar.
3. Təmtəraqlı suallar – bu suallara birbaşa cavab verilmir, çünki onların məqsədi yeni suallar yaratmaq və həll edilmiş problemləri göstərmək və ya öz mövqeyi üçün söhbət iştirakçılarının dinməz bəyənilmə vasitəsi ilə dayaq yaratmaqdır.
4. Dönüş sualları.
5. Fikirləşmək üçün suallar.

Söhbətin əvvəlində ola bilən çətinliklər

Hər bir insan insanlarla ünsiyyət fəndləri barəsində tədricən təcrübə yığır və təsəvvürlərini formalaşdırır. Söhbətin əvvəlində, xüsusilə də yad həmsöhbətlərlə çətinlik yarananda bunu nəzərə almaq lazımdır. Məsələn: qəfil simpatiya və ya antipatiyanın yaranması. Bunun əsasında şəxsi təəssürat yaranır ki, həmsöhbət bir kimsə xatırladır.

Dinləmək bacarığı

Əslində qulaq asmaq nə deməkdir?

I şərt – hər bir kənar fikirlər olmamalıdır.

II şərt – nə qədər ki qulaq asırsınız növbəti sualı fikirləşmək, xüsusən əks-dəlil hazırlamaq olmaz.

III şərt – predmetin mahiyyəti üzərində fikir cəmləşməlidir.

IV şərt - yalnız müzakirə edilən mövzu üzərində fikri cəmləşdirmək lazımdır.

Əsaslandırma (sübutetmə) texnikası.

Əsaslandırmada iki əsas quruluş mövcuddur: sübutedici əsaslandırma və əks-əsaslandırma.

Əsaslandırmanın qurulması üçün ehtiyatımızda 12 ritorik üsul vardır ki, bunlara riayət etmək lazımdır. Bundan əlavə 12 möhtəkir əsaslandırma üsulu da var ki, bunun da məqsədi həmsöhbəti çaşdırmaqdan ibarətdir.

Metodlar (üsullar)

1. Fundamental üsul – həmsöhbətə birbaşa müraciətdən ibarətdir. Onu sübutumuzun əsasını təşkil edən faktlarla və məlumatlarla tanış edirik. Burada rəqəmlər, statistika, sosioloji sorğuların nəticəsi mühüm rol oynayır.
2. «Nəticə çıxarma» metodu. Dəqiq sübut göstərməyə əsaslanır, hansı ki, addım-addım, qismən nəticə çıxarma vasitəsi ilə bizi arzuolunan nəticəyə çatdırır.
3. Müqayisə metodu müstəsna əhəmiyyət kəsb edir, «böyük inandırıcı qüvvəyə» malikdir.
4. «hə...,amma» metodu.
5. «Parçalama» metodu. Söhbətin çıxışını elə parçalamaqdan ibarətdir ki, ayrı-ayrı hissələri seçilsin. Əsasən həmsöhbətin zəif nəticələrinə vuraraq onları təkzib etməyə çalışmaq.
6. «Bumeranq» metodu: həmsöhbətin «silahını» ona qarşı işlətməyə imkan verir.

Bir dəfə Demosfen Afinayı sərkerdə Fokiona deyir ki, «Əgər afinalılar qəzəblənsələr səni asacaqlar». Buna Fokion cavab vermişdir ki, «Qəzəbləri soyuyan kmi əlbəttə səni də asacaqlar».

7. Etinasızlıq metodu. Çox vaxt həmsöhbətin ərz etdiyi faktlar təkzib olunmur, amma saymazyana qarşılır.

8. II metodu. Həmsöhbət onu maraqlandıran bir şeyi ön plana çəkir.

9. «Çıxarma» metodu. İşin maşiyətinin tədricən subyektiv dəyişdirilməsinə əsaslanır. Misal: «Var-dövlət sərhəddən çox çıxarıldıqda onun həddi olmur».

10. Soğu metodu. Ona əsaslanır ki, suallar qabaqcadan verilir. Suallar- hər bir söhbətin «zərbi alətidir». Praktika göstərir ki, bir sıra düzgün qoyulmuş suallar həmsöhbəti özündən çıxarır.

11. Göz görəsi kömək metodu. Həmsöhbət öz dəlillərini izah etdikdən sonra biz götürürük. Biz ona etiraz etmirik, əksinə hamını heyretləndirərək onun xeyrinə yeni dəlillər gətiririk, yalnız gözdən pərdə asmaq üçün. Sonra isə əks zərbə vurulur.

Misal: «Siz öz tezisinizi təsdiq etmək üçün bu faktları göstərməyi unutdunuz... «Öz əks dəlillərinizi göstərsiniz.

İndi isə əsaslandırmanın 12 möhtəkir metodlarını sadalayaq.

1. Şişirtmə texnikası
2. Lətifə texnikası
3. Nüfuzdan istifadə texnikası
4. Həmsöhbəti hörmətdən salma metodu
5. Təcridetmə metodu
6. İstiqaməti dəyişmə texnikası
7. Sıxışdırma texnikası
8. Çəşdirma texnikası

9. Təxirə salma texnikası
10. Apellyasiya texnikası
11. Təhrif etmə texnikası
12. Tələ –suallar texnikası

Söhbətin müvəffəqiyyəti (praktiki məsləhətlər)

1. Həmsöhbət axıradək diqqətlə dinləyin; çox vaxt həmsöhbətlər bir-birilərini diqqətlə dinləmədiklərinə görə danışıqlar nəticə vermir.
2. Heç vaxt həmsöhbətimizin yanlış fikrinə etinasızlıq göstərməyin.
3. Anlaşılmazlıqlardan çəkinin. İfadəniz aydın, səliqəli, sistemləşdirilmiş, sadə olmalıdır.
4. Həmsöhbətinizə hörmətlə yanaşın. Axı söhbət aparma texnikası insanlarla ünsiyyət bacarıqlıdır. Diqqətli olun, həmsöhbətinizin dəlillərini qiymətləndirin.

Tabelikdə olanla necə danışmaq lazımdır?

Subordinasiya əlaqələrindən başqa rəis və tabelikdə olan arasında birbaşa əlaqə kollektivi həmrəy, mütəşəkkil edir, əməkdaşları qorxu əsasında yox, vicdana əsasən işləməyə sövq edir. Menecmetin bəzi nəzəriyyəçiləri belə hesab edirlər ki, polis əməkdaşları ilə söhbət etmək rəisin uğur qazanması üçün vacib şərtidir.

Bununla əlaqədar xidməti söhbətin doqquz şərtini nəzərdən keçirək.

1. Öz qarşınızda konkret məqsəd qoyun.
2. Əvvəlcədən söhbətin planını tərtib edin.
3. Məqsədə çatmaq üçün münasib vaxt seçin.
4. Söhbətin nəticəsinə təsir etməsini nəzərə alaraq yer və vaxt seçin.
5. Söhbətə başlamazdan əvvəl qarşılıqlı etibar atmosferi (ab-havası) yaradın.

6. Söhbətin əvvəlindən axırınadək məqsədə doğru əsas istiqaməti tutun.
7. Vəziyyəti ələ alın.
8. Aldığınız məlumatı gələcəklə istifadə etmək üçün qeyd edin.
9. Məsqədə çatdıqdan sonra söhbəti qurtarın.

Əməkdaş qarşon ifadələri, kobud və pozğun sözlər işlətməməlidir. O, öz nitq mədəniyyətinin qaydına qalmalıdır. İnsanlarla ünsiyyətdə polis əməkdaşı öz fikrini yalnız ifadə etməklə kifayətlənməməli, onu dinləyiciyə çatdırmağı bacarmalıdır.

Təsəvvür edin ki, əməkdaş vətəndaşlarla danışarkən sözləri səhv tələffüz edir, «ağzından şorba tökülür». Belə əməkdaşlar üçün ətrafdakıqlarla əlaqə yaratmaq çətin olacaq. Səslə də cümləyə müxtəlif emosional mənə vermək, nəyisə vurğulamaq olar.

İnsanlarla ünsiyyət təkcə öz fikrini söyləmək deyil, həm də həmsöhbəti dinləmək, onun fikirlərini və hissələrini başa düşmək deməkdir. Qulaq asmaq bacarığı-söhbətin ilkin şərtidir. Bu qayda diqqətlə və səbrlə dinləməyi nəzərdə tutur. İnsan özünə qarşı diqqət hiss edəndə həvəslə danışır, həmsöhbətinə üreyini açır.

Buna görədir ki, tərbiyəli insanlar başqasını dinləyərkən digər işlərlə məşğul ola bilmirlər.

DİO-da etiketin ifadə olunmasının geniş yayılmış formalarından biri də DİO əməkdaşları tərəfindən vətəndaşların qəbul edilməsidir.

Vətəndaşların qəbul edilməsinin məqsədi onların təklif, şikayət və ərizələrinin tez və düzgün baxılmasıdır, həm də DİO ilə əhali arasındakı əlaqənin vacib formalarından biridir. İş elə təşkil etmək lazımdır ki, qəbul şöbə və bölmələrdə olduğu kimi, müəssisələrdə, təşkilatlarda həyata keçirilə bilsin.

Qəbul yerinin seçilməsi formallıq deyil. Burada polisin əhaliyə olan münasibəti ifadə olunur və bu münasibət polisin fəaliyyətinə insanların mənəvi-etik münasibətini yaradır. DİO-na ümumi münasibəti formalaşdırır.

Vətəndaşların qəbulu üçün xüsusi otaqlar ayrılır. Otaqlar təmiz, rahat olmalıdır, çünki bu hal söhbət üçün münasib zəmin yaradır sakitlik, inam, etibar hissləri oyadır. Qəbulun şərtləri və şəraiti DİO-nun və onun əməkdaşlarının mədəni səviyyəsini göstərir. Mütləq müəyyən etmək lazımdır ki, qəbul kim tərəfindən, nə vaxt və harada keçiriləcək.

Vətəndaşların təhlükəsizliyi ilə, onlara kömək göstərməklə bağlı məsələlər üzrə qəbul günün (sutkanın) hər bir vaxtı keçirilməlidir. Bu halda əməkdaş diqqətli, həssas, nəzakətli, gözlənilməz hallarla qarşılaşmağa hazır olmalıdır. Vətəndaşların qəbulu polis əməkdaşının peşəkar və mənəvi-etik kamilliyinə dair bir imtahandır.

Qəbul aşağıdakı etik metodlarla həyata keçirilir:

1. Vətəndaş qəbul otağına girərkən əməkdaş ayağa qalxmalı, onunla salamlaşmalı, oturmaq üçün yer göstərdikdən sonra öz yerini tutmalıdır.

2. Söhbət vətəndaşdan onun familiyasını, adını, atasının adını, iş yerini, ev ünvanını və telefonunu soruşmaqla başlayır.

Bu məlumatlar xüsusi curnalda qeyd edildikdən sonra vətəndaşa təklif olunur ki, sualının mahiyyətini izah etsin. Lazım gəldikdə əməkdaş konkret formada xahiş edə bilər ki, vətəndaş öz sənədini təqdim etsin.

Söhbət vaxtı onu diqqətlə dinləmək lazımdır. Söhbət zamanı digər şəxslərlə və ya telefonla danışmaq olmaz. Vətəndaşı xidmətlərin arasında ora-bura gəzməyə vadar etmək yol verilməzdir. Təkbaşına məsələni həll edə

bilmədikdə şəxsə lazımı məsələhətlər verilməlidir. Söhbət edərkən əməkdaş onun marağında olduğunu bildirməlidir. Həmsöhbəti tələsdirmək, xırdaçıl hesab etmək olmaz, həmsöhbətə diqqət onu dinləməkdə təzahür edir. Vətəndaşa söhbətdə üçüncü şəxsin iştirakı mane olursa bu halı aradan qaldırmaq lazımdır ki, onun gəlişinin əsil səbəbi bilinsin.

Vətəndaşa dəqiq cavab vermək lazımdır. Yaxşı olar ki, onun düz başa düşdüyünə əməkdaş əmin olsun. Əgər ona həmin vaxt cavab vermək mümkün deyilsə, yeni görüş təyin etmək lazımdır. Əgər cavabı digər əməkdaş və ya rəis verə bilərsə, vətəndaşı onun yanına ötürmək və sualın mahiyyətini qısaca izah etmək lazımdır.

Vətəndaşın ərizə və ya xahişinə mənfi cavab verdikdə bunun düzgünlüyünü ona başa salmaq və yuxarı instansiyalara şikayət qaydasını izah etmək lazımdır. Bütün bunlar barəsində vətəndaşa sakitcə, səbrlə, ədəblə bildirmək lazımdır ki, onda pis təəssürat oyanmasın. Söhbətin sonunda vətəndaşla sağollaşmamaq və onu qapıyadək ötürmək lazımdır.

Qəbula bilavasitə daxil olmayan şəxslərə həmin otaqda olmaq qadağandır. Söhbətdə maraqlı olan digər şəxslər iştirak etdikdə vətəndaşı qəbul edən əməkdaş ona bu barədə bildirməlidir. Əgər şəxs təklildə söhbət etmək istəyirsə, ona belə imkanı vermək lazımdır. Qəbula gəlmiş vətəndaşın xahişi qanuna ziddirsə, əməkdaş ona izah etməlidir ki, yuxarı instansiyanın onun xahişini yerinə yetirəcəyinə ümid bağlamasın.

Söhbət zamanı müəyyən olsa ki, vətəndaşın müraciəti ilə bağlı məsələ DİO-ı səlahiyyətinə aid deyil, polis əməkdaşı ona hara müraciət etməsini bildirməlidir və ona kömək etməlidir.

Şikayət və ərizələrin baxılmasında yoxlama və ya əlavə sənədlər tələb olunursa, əməkdaş bu barədə

vətəndaşa xəbər verir və qəbul edilə biləcək qərarın bilavasitə qəbul prosesində qəbul edilməsinin səbəblərini izah edir.

Qəbulun sonunda vətəndaşa hər şeyin aydın olduğunu aydınlaşdırmaq və lazım gəlsə əlavə izah vermək lazımdır.

Əgər vətəndaşın verdiyi məlumat cinayətkarlıqla mübarizədə DİO-nun fəaliyyətinin yaxşılaşdırılmasına yönəlmişsə və düzgündürsə, ona təşəkkur etmək yaxşı olar. Sərxoş halda vətəndaşlar qəbula buraxılmırlar, yalnız o halda buraxılırlar ki, onlar edilmiş və ya hazırlanan cinayətlər barəsində, yaxud da dərhal tədbirlər görülməli olan hallar haqqında məlumat verirlər. Vətəndaşların qəbulunu vaxtından əvvəl başlamaq və ya qurtarmaq yolverilməzdir. Bir qayda olaraq qəbula gələn vətəndaşların hamısı qəbul edilməlidirlər. Xüsusilə də həmin yerdə olma vaxtı məhdud olan şəxslər ilk növbədə qəbul edilirlər. Belə halda qalan vətəndaşlardan üzr istəyərək onlar üçün əlverişli olan başqa vaxt təyin etmək olar. Lazım gələrsə əməkdaş vətəndaşın xahişi ilə onun evinə də getməlidir.

4. POLİSİN VƏTƏNDAŞLARLA ÜNSİYYƏTİNİN QURULMASI VƏ ONUN SƏCİYYƏVİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Polisin vətəndaşlarla ünsiyyətinin qurulması və onun səciyyəvi xüsusiyyətləri. Polis əməkdaşlarının vətəndaşlarla münasibətləri peşəkar etikanın öyrəndiyi mühüm sahələrdən biridir. Sırasıyla polis əməkdaşının vətəndaşların keşiyində durması, onun əhalinin bütün təbəqələri ilə təmasda olması istər-istəməz əməkdaşın hərəkətlərinin təbiəti ilə maraqlanmağa sövq edir.

Əməkdaşın cəmiyyətdə, insanlar arasında nümayiş etdirdiyi davranış təzi bilavasitə onun məsuliyyət hissi ilə də bağlıdır. Bu məqam fransız mütəfəkkiri A. Sent-Ekzüperi tərəfindən belə bir kəlamla ifadə olunub: **“İnsan olmaq ilk növbədə başqa insanlar qarşısında məsuliyyət daşımaqdır”**.

Bizi maraqlandıran bu mövzunun leytmotivini iki əsas problem təşkil edir:

1. Əhali ilə təmasda olmağa məcbur olan polis əməkdaşı onlarla ünsiyyəti necə qurur?

2. Bu ünsiyyət zamanı o özünü necə aparır?

Təbii ki, xidmət zamanı polis əməkdaşı əhali arasında həm təqdirəlayiq, həm də neqativ hallara rast gəlir. Bu iki fərqli cəhət arasında normal fəaliyyət göstərmək polis əməkdaşından böyük diqqət və ciddi məsuliyyət tələb edir. Sözsüz ki, bütün bu hallarda DİO əməkdaşı öz hərəkətlərini Etik Davranış Kodeksinə, mövcud təlimatlara, sırayı və zabit heyətinin andına və əxlaq qaydalarına uyğun olaraq tənziqləməlidir.

Qeyd etdiyimiz kimi, polis əməkdaşının davranış mədəniyyəti onun fəaliyyətinin əsas keyfiyyət göstəricilərindən biri hesab edilir. Çünki yüksək davranış mədəniyyəti öz işinə sədaqətin, vətəndaşlıq borcunun və bir əməkdaş kimi mənəvi ideallarla yaşamağın təcəssümüdür. Müdrik bir fikirdə göstərdiyi kimi, *maddi çəki qızılın, mənəvi çəki isə insanın qiymətini müəyyən edir*. İnsanlarla davranarkən əməkdaşların məhz mənəvi çəkisi özünü qabarıq şəkildə göstərir. İnsanlar yaxşı və pis olmaqla hər şeyi qiymətləndirdiklərindən, əməkdaşlar da öz hərəkətləri müqabilində hörmət qazanırlar. İ. V. Höte deyirdi: “Biz qəlbimizdə nə əkiriksə, o inkişaf edir. Təbiətin əbədi qanunu belədir”,

Qiymətli söz xəzinəsindən olan “Kəlilə və Dimnə” də insanın etik davranışının dörd istinad sütunu göstərilir: HİKMƏT, ƏQL, TƏMKİN və ƏDALƏT.

Hikmətin əsas göstəricisi elm, savad, dərin və ətraflı düşüncə qabiliyyətidir. Tədbir, səbir, nəzakət, mərifət - **əqlə** dəlalət edir. **Təmkinin** ölçü vahidi həya, alicənablıq, özünü ələ almaq və özünü dərk etməkdir. Doğruçuluq, sözüne düz çıxmaq, xeyirxah işlər görmək, xoş xasiyyətli və təvazökar olmaq **ədələtin** təzahür elementləridir. Bu dörd tələb polis əməkdaşının gündəlik fəaliyyətində hava və su kimi vacib olan mədəni davranış, xoş ünsiyyət müddəalarıdır.

Etik davranış növlərindən olan təvazökarlığı Həzrət Əli (ə.) yüksək qiymətləndirərək belə demişdir: “Yüksəkliyi istədim, onu təvazökarlıqda tapdım”. Bu necib sifət Nazim Hikmət tərəfindən də təqdir olunmuşdur: “Təvazökarlıq qürur deməkdir. Qürurlu olanlar təvazökardırlar”.

Polis əməkdaşı vətəndaşlarla ünsiyyətdə vicdanlı və səriştəli olmalı, onların xahiş və ərizələrinə həssaslıqla yanaşmalı, hərəkətlərinə ədalətli qiymət verməlidir. Əməkdaş vətəndaşlarla səbir və ehtiyatla davranmalı, hər təbəqənin xüsusiyyətlərini, onların fərqli psixologiyalarını, peşə və s. kimi amilləri nəzərə almalıdır. Elə hərəkət etmək lazımdır ki, DİO əməkdaşının davranışındakı ciddiyyət və qətiyyət vətəndaşlar tərəfindən doğru və ədalətli addım kimi qiymətləndirilsin. Səhvə yol verərkən onu mütləq düzəltmək lazımdır. İnsanlar bunu başa düşər və təqdir edərlər. **İnsanlar ciddilikdən yox, ədalətsizlikdən narazı qalırlar.**

Vətəndaşlar şüurlu şəkildə dərk etməli və gözləri ilə görməlidirlər ki, polis əməkdaşı öz vəzifəsini vicdanla yerinə yetirir, bu zaman öz peşəsinə sadıqdır və ondan həzz alır. Ətrafdakıların polis əməkdaşına münasibəti

təbii ki, əməkdaşın öz davranışı ilə bilavasitə bağlıdır. Necə davranırsansa, eləcə də hörmətə layiq olarsan. Elin gözü tərəzidir.

Polis əməkdaşı dövlət nümayəndəsi kimi insanlarla ünsiyyət zamanı çalışqanlıq, ciddilik, diqqətlik və nəzakətlik nümunəsi göstərməlidir. Düşünməmiş, tələsik qərar əməkdaşla bərabər, onun təmsil etdiyi DİO-nun da nüfuzuna ciddi xələl gətirir. Əməkdaşın hər sözü, səsinin tonu, davranışı, xarici görünüşü ətrafdakı insanlarda maraq doğurur. Adi şəxslərin fəaliyyəti zamanı nəzərə alınmayan, asanlıqla bağışlanan şeylər polis əməkdaşına rəva görülmür və belə qüsurlar vətəndaşların diqqətindən yayınmır.

Polis əməkdaşları onlara tapşırılmış vəzifələri yerinə yetirərkən dövlət və inzibati orqanların vəzifəli şəxsləri və sadə vətəndaşlarla ünsiyyətdə olurlar.

Polis əməkdaşları vəzifəli şəxslər tərəfindən dövlət tapşırıqlarının necə yerinə yetirilməsinə, ictimai asayişin necə qorunmasına nəzarət edir, vəzifə səlahiyyətləri çərçivəsində vəzifəli şəxslərə konkret məsələlərin həlli ilə bağlı köməklik göstərirlər. Əməkdaşlar fəaliyyət göstərdikləri rayonun vəzifəli şəxslərini üzdən tanımalı və qarşılaşarkən rəsmi qaydada salamlaşmalıdırlar.

Polis əməkdaşı öz fəaliyyətində həmişə qanunun aliliyini gözləməyə borcludur. Rus mütəfəkkiri Radişşev yazırdı ki, cəmiyyətdə birinci hökmdar qanundur, çünki o hamı üçün eynidir. Fransız mütəfəkkiri C. C. Russo deyirdi: **“Qanulardan ən birincisi qanuna hörmət qanunu olmalıdır”**.

Əməkdaş vətəndaşlara müraciət edərkən xüsusilə diqqətli olmalıdır. Vətəndaşlara müraciət zamanı polis əməkdaşı hərbi qaydada salamlaşmalı, özünü təqdim edərkən vəzifəsini, rütbəsini, soyadını, müraciətin

səbəbini qısaca söyləməlidir. Bu zaman vətəndaşı yanına çağırmaq olmaz, əməkdaş özü onun yanına getməlidir. Əməkdaş öz tələb iradlarını inandırıcı şəkildə, şəxsiyyəti və ləyaqəti alçaldan söz və ifadə işlətmədən vətəndaşa çatdırmalıdır.

Vətəndaşlar polis əməkdaşlarına müxtəlif sual və xahişlərlə müraciət edir və bu zaman düşünlər ki, polis əməkdaşları onlara hamıdan yaxşı kömək edirlər. Əlbəttə, polis əməkdaşları hər şeyi bilmək və etmək iqtidarında deyillər. Lakin onlar insanların inamını doğrultmalı və bacardıqları şəkildə onlara kömək etməlidirlər. Polis əməkdaşı vətəndaşa müraciət edərkən onlar “Siz” deyər müraciət etməlidirlər.

Vətəndaş əməkdaşa cinayət hadisəsi haqqında məlumat verirsə, o dərhal fəaliyyət tədbiri görməlidir. Küçədə və digər ictimai yerlərdə fəaliyyət göstərərkən polis əməkdaşı vətəndaşın tələbi ilə öz soyadını, iş yerini deməli və xidməti vəsiqəsini göstərməlidir.

Əgər kiminsə sənədlərini yoxlamaq ehtiyacı yaranmışsa, əməkdaş həmin şəxsə yaxınlaşıb rəsmi qaydada salamlamalı, saxladığına görə üzr istəməli, sonra vicdanla öz xahişini söyləməlidir.

Yoxlanış zamanı özünü itirən, əsəbilik keçirənləri xüsusilə diqqət mərkəzində saxlamaq lazımdır. Bunlar daha çox qadınlar və yeniyetmələr ola bilər. Bu zaman əməkdaş əvvəlcə onları sakitləşdirməli, sonra sənədlərini tələb edib yoxlamalıdır.

Yoxlama çox vaxt aparmamalıdır. Sənədlərlə səliqə ilə davranmaq lazımdır. Sənədləri sahibinə qaytararkən rəsmi şəkildə təşəkkür və üzrxahlıq etmək vacibdir.

Əgər sənədlər qaydasında deyilsə, şübhə doğuran hal varsa daha məsul yoxlanış üçün

vətəndaşdan qətiyyətlə polis şöbəsinə getmək lazım olduğunu tələb etmək lazımdır.

Saxlanılan şəxs sənədləri yoxlanılarkən əsəbilik, aqressivlik halı keçirirsə ona diqqəti daha da çoxaltmaq lazımdır. Əks halda o, təcavüzkarlıq göstərər və qaçmağa cəhd edər.

Qanunu pozan şəxs cərimə edilərkən ona günahı bütün təfərrüatı ilə başa salınmalı və qanun pozuntusunun sonrakı nəticələri izah olunmalıdır. Cərimə edilərkən onun hansı normativ akta əsasən tətbiq edilməsi başa salınmalı və ödənen cərimənin məbləğinə görə qəbz verilməlidir. Vətəndaşı şöbəyə aparmaq lazım olduqda əməkdaş bunu qanunla əsaslandırmalıdır. Unutmaq olmaz ki, kobudluq edən polis əməkdaşına qarşı kobudluq edilə bilər, ədəbsizlik edilərsə ona inam və hörmət itər və münaqişə yaranar.

Əməkdaş böyüklərlə olduğu kimi yeniyetmələrlə də nəzakətlə davranmalıdır. Uşaqlara irad tutularkən onların yaş səviyyəsi, psixologiyası nəzərə alınmalıdır. Aşağı və orta məktəb yaşlı uşaqlara “Sən”, nisbətən böyüklərə isə “Siz” deyər müraciət etmək lazımdır.

Əhalinin sıx olduğu yerlərdə ictimai asayiş qoruyan polis əməkdaşı ətrafda baş verənləri diqqətlə izləməlidir ki, dələduzluq halları baş verdikdə dərhal müdaxilə edə bilsin. Münaqişəli vəziyyətlə qarşılaşarkən şəraiti düzgün qiymətləndirməli, nəzarəti gücləndirməli, ictimaiyyətin köməyi ilə asayişin pozulmasını başlanğıc anında zərərsizləşdirməli, eyni zamanda baş vermiş hadisə haqqında DİO növbətçisinə məlumat verməlidir. Qeyd etmək lazımdır ki, təsadüfi və az əhəmiyyətli xətalara görə polisə gətirilmiş şəxslərə qarşı cəza tətbiq etmək lazım deyil, onlara sadəcə xəbərdarlıq etməklə də kifayətlənmək olar.

Hansı qanun pozuntusunun qəsdən, hansının bilməyərəkdən, hansının təsadüfən törədilməsini müəyyənləşdirmək bacarığı polis əməkdaşının vəzifə borcudur. Məsələn, birinci dəfə qanun pozuntusu törədənlərə profilaktik məsləhətlər, izahat verilməsi, ikinci dəfə isə daha qətiyyətli tədbirlər görülməsi məqsədəuyğundur.

Hüquqpozana qarşı görülən tədbir ədalətli, qanunauyğun, vicdanlı və başadüşülən olmalıdır. İctimai asayişin ciddi şəkildə pozulması ilə bağlı ölçü götürərəkən qətiyyətli, sakit və konkret hərəkət edilməlidir. Çünki polis əməkdaşının davranışından ətrafdakı əhalinin baş vermiş hadisəyə münasibəti birbaşa asılıdır. Əməkdaşın hüquqpozanlara qarşı qanunsuz rəftarı polise qarşı əhalidə mənfi ictimai rəy formalaşdırı bilər. Qanunauyğun və qətiyyətli hərəkət isə əhali tərəfindən təqdir olunur.

Hüquqpozan şəxs ona edilən iradlara qarşı mənfi reaksiya göstərsə, özündən çıxırsa, ona özünə gəlmək, sakitləşmək üçün vaxt verilməli, bundan sonra onun hərəkətinin qanuna zidd olması müvafiq qanun, qərar və sərəncamlar əsasında izah edilməlidir. Eyni zamanda, qanunpozana hərəkətinin səbəbini izah etməyə də şərait yaradılmalıdır. Yalnız bundan sonra inzibati qaydada ölçü götürmək və ya xəbərdarlıq etmək haqqında müvafiq qərar qəbul etmək olar.

Qanunpozan şəxsi əhalinin sıx toplaşdığı yerdə saxlayarkən, hadisəyə əhalinin reaksiyasını nəzərə almaq, ictimai rəyi düzgün qiymətləndirmək lazımdır. Əgər qanunpozan şəxsin cəzalanmasını vətəndaşlar özləri tələb edərsə, əməkdaş qanunpozanın əhaliyə etiraz etməsinə imkan vermədən onu hadisə yerindən uzaqlaşdırmalıdır. Qanunpozan şəxsə qarşı ölçü

götürülməməsi, ləng və qətiyyətsiz hərəkət polisın nüfuzunu aşağı sala bilər.

Saxlanma zamanı təqsirkar şəxs etiraz edərsə, bütün hallarda buna hazır olmalı, qanunla yol verilən qaydada güc tətbiq edilməlidir. Saxlanılan şəxsi nəqliyyat vasitəsinə mindirərkən kənardan hücumu və saxlanılan şəxsin özünü yerə atmaq ehtimalını da nəzərə almaq lazımdır.

Məişət zəminində qanun pozuntusu törətmiş şəxslərlə xüsusilə ehtiyatla davranmaq lazımdır. Əgər qanunpozan şəxs bıçaq, balta və s. kəsici alətlərlə və odlu silahla silahlanmışsa, növbətçiyə zəng vurub kömək və xüsusi vasitələr tətbiq etmək üçün sanksiya istəmək lazımdır.

Polis əməkdaşı öz vəzifəsini yerinə yetirərkən qanunun yol verdiyi hallarda vətəndaşların mənzilinə də baş çəkə bilər. Bu zaman diqqəti çəkən xüsusi məqam mənzillərin yoxlanılmasıdır. Bu akt mənzili yoxlanılan şəxs, eləcə də onun qonşuları üçün psixoloji məzmun daşıyır. Odur ki, mənzilləri yoxlayarkən etiket qaydalarına xüsusi diqqət yetirməli, sanitariya qaydalarını gözləməli, təmiz və səliqəli geyinmək lazımdır.

Mənzilə daxil olarkən ilk növbədə özünü təqdim etmək, mənzilə baxışın səbəbini izah etmək, yalnız bundan sonra əsas məsələnin aydınlaşdırılmasına keçmək lazımdır. Yoxlama zamanı polis əməkdaşı pasport recimi qaydalarına riayət edərək vətəndaşdan pasport təqdim etməyi tələb etməlidir. Əgər pasportun arasında qeyd, pul və s. əşyalar olsa, əməkdaş xoşagəlməz hallardan qaçmaq üçün həmin əşyaları götürməyi pasport sahibinə həvalə etməlidir. Pasport reciminin pozulması halı aşkar edilərsə, polis əməkdaşı bu vəziyyəti araşdırmalıdır.

İnsanlarla ünsiyyət təkcə öz fikrini söyləmək deyil, həm də həmsöhbəti dinləmək, onun fikirlərini və hisslərini başa düşmək deməkdir. Qulaq asmaq bacarığı-söhbətin ilkin şərtidir. Bu qayda diqqətlə və səbrlə dinləməyi nəzərdə tutur. İnsan özünə qarşı diqqət hiss edəndə həvəslə danışır, həmsöhbətinə ürəyini açır. Buna görədir ki, tərbiyəli insanlar başqasını dinləyərkən digər işlərlə məşğul ola bilmirlər.

İnsan ünsiyyətinin mahiyyəti anlayışı cəmiyyətin inkişafının başa düşülməsi əsasında təşəkkül tapmışdır. Ünsiyyət insanların qarşılıqlı əlaqəsi və qarşılıqlı fəaliyyəti prosesi kimi qiymətləndirilir ki, burada müəyyən təcrübə, bacarıq və informasiya (məlumat) mübadiləsi baş verir. Ünsiyyət insanın, şəxsiyyətin, eləcə də cəmiyyətin formalaşması və inkişafının mütləq və zəruri şərti kimi çıxış edir. Ünsiyyət prosesində sosial təcrübə qavranılır, şəxsiyyətin müəyyən tipi, müxtəlif insani fərdiyyətləri formalaşır.

Ünsiyyət mədəniyyəti qaydalarına riayət etmək – etiket və hüquqi normaları riayət etməkdir ki, bura DİO-nun və onun bütün əməkdaşlarının effektiv fəaliyyətinin ayrılmaz şərti hesab olunur. Şəxslərarası ünsiyyət mədəniyyəti anlayışı müxtəlif situasiyalarda, vəziyyətlərdə müəyyən davranış-etiket normalarını bilmək və onlara riayət etmək kimi məsələləri əhatə edir. Bu məsələlərə toxunmadan müasir şəraitdə DİO-nun fəaliyyətinin səviyyəsinin yüksəldilməsi problemlərini müzakirə etmək mümkün deyil.

Ə D Ə B İ Y Y A T :

1. Федоренко Е.Г. Профессиональная этика. Киев, 1983 г.
2. Блюркин В.А. Этика и жизнь. М., 1987 г.
3. Пылев С.С. Моральный облик сотрудников органов внутренних дел. М., 1999 г.
4. Qısa estetika lüğəti. Bakı, 1970.
5. İnsan amili fəallaşmasının mənəvi və estetik aspektləri. Bakı, 1990.
6. Azərbaycan Respublikasının Polis haqqında Qanun. Bakı, 1999.
1. R.R.Насılı. X.D.Аğалиев. Media etikasы. Bakı, 2008.
2. Mədəniyyət tarixi və nəzəriyyəsi. Ali məktəblər üçün dərslik. M.J.Manafova, N.T.Əfəndiyeva və S.A.Şahhüseynovanın ümumi redaktəsilə. Bakı, 2010.
3. Şahhüseynova S.A. Etika. Dərslik. Bakı, 2009.
4. Гусейнов А. Золотое правило правственности. М, 1982.
5. Титоренко А.И. Структуры правственного сознания. М,1974 .
6. Скомленский Я.Н. Этика милицейской службы. М, 1980.
- 7.
8. Ковалев И.С. Методики проведения деловой беседы среди сотрудников ОВД. М., 1998.

MÖVZU №3. “DİO-nun fəaliyyətində idarəetmə etikasısı”

P L A N:

- 1. İdarəetmə etikasısı fəaliyyətinin əsas mahiyyəti və vəzifələri.**
- 2. DİO-nun etik idarəetmə fəaliyyəti.**
- 3. DİO-nun idarəetmə aparatının əhali ilə qarşılıqlı etik münasibətləri.**

Sual 1. İdarəetmə etikasısı fəaliyyətinin əsas mahiyyəti və vəzifələri

DİO əməkdaşları öz fəaliyyətində idarəetmə etikasısının prinsiplərinə əməl etməklə öz əməyinin nəticəsinin daha məhsuldar olmasına nail olurlar. Polisin fəaliyyətinin əsas mahiyyəti və vəzifələri də məhz idarəetmə etikasısının tələb və normaları ilə müəyyənləşdirilir.

DİO əməkdaşları digər hüquq mühafizə orqanları əməkdaşları ilə müqayisədə vətəndaşlarla daha çox ünsiyyətdə olurlar. Polisdə müxtəlif sahələrdə xidmət aparan və öz vəzifələrini icra edən əməkdaşlar - sahə müvəkilləri, yetkinlik yaşına çatmamışlar üzrə inspektorlar, əməliyyat - axtarış fəaliyyətini yerinə yetirən əməkdaşlar, müstəntiqlər və digər xidmət sahəsində çalışan əməkdaşlar daim vətəndaşlarla qarşılıqlı münasibətdə və ünsiyyətdə olurlar. Bu zaman onlar yüksək idarəçilik mədəniyyətinə malik olduqlarını nümayiş etdirməli, idarəetmə etikasısının prinsiplərinə

düzgün riayət etməli və polis adını uca tutmalıdırlar və çalışmalıdırlar ki, əhali arasında polisin mövqeyi, şərəf və ləyaqəti daim öz yüksəkliyini qoruyub saxlasın.

Həmçinin, DİO kollektivinin öz daxilində də, kollektiv üzvləri arasında da idarəetmə etikasının əsas prinsipləri qorunmalıdır. Məhz bu prinsiplərə əməl etməklə düzgün idarəçilik fəaliyyətini həyata keçirmək mümkündür.

Azərbaycan Respublikası öz müstəqilliyini qazandıqdan sonra dövlət idarəetmə sisteminin bütün sahələrində hüquqi islahatların aparıldığı kimi, dövlət idarəetmə orqanları sistemində tipik bir sosial sistem olan daxili işlər orqanları sistemində də hüquqi islahatların aparılmasına başlanmışdır.

Respublikada aparılan demokratik, hüquqi dövlət quruculuğu prosesində DİO-nun qarşısına qoyulmuş vəzifələrin tam, vaxtında və effektiv yerinə yetirilməsi bu islahatların məqsədyönlü aparılmasından, daxili işlər orqanları sistemində idarəetmənin nəzəri və təcrübi cəhətdən elmi əsaslarla təşkilindən və həyata keçirilməsindən asılıdır. Respublikamızda hüquqi dövlət quruculuğunun həyata keçirilməsi, qanunçuluğun və hüquq qaydalarının möhkəmləndirilməsi bütün hüquq-mühafizə orqanlarından, o cümlədən də daxili işlər orqanlarından işlərinin effektivliyinin yüksəldilməsini tələb edir.

Daxili işlər orqanlarının qarşında duran vəzifə və funksiyaları tam, vaxtında və qanun çərçivəsində yerinə yetirilməsi əsasən dövlət idarəetməsini daxili işlər sahəsində idarəetmənin təşkili və onun həyata keçirilməsinin effektivliyindən asılıdır.

Dövlət daxili işlər sahəsinin bir sıra mürəkkəb ictimai, ictimai-etik münasibətlər qrupunu özündə cəmləşdirmiş və onların qorunması, mühafizəsi, təmin

edilməsi, yerinə yetirilməsi və həyata keçirilməsi ilə olmuşdur:

- şəxsiyyətin hüquqi, azadlıq və maraqlarını, cəmiyyəti və dövləti cinayətkar və digər qanunazidd qəsdlərdən qorumaq;
- insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi və mühafizəsi;
- cinayətlərin və digər hüquqpozumalarının xəbərdar edilməsi və qarşısının alınması;
- əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin, təhqiqatın və istintaqın həyata keçirilməsi;
- yol hərəkəti təhlükəsizliyinin təmin edilməsi;
- silahın, sursatların, partlayıcı maddələrin və s. əldə edilməsinə, saxlanmasına və daşınmasına icazə sistemin həyata keçirilməsi;
- pasport sistemi qaydasının həyata keçirilməsi;
- əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin Respublikada olmaları və tranzitlə keçmələri qaydalarına riayət etmələrinin təmin edilməsi.

Dövlətin daxili işlər sahəsinin yuxarıda göstərilən ictimai münasibətlər qrupları arasında olan qarşılıqlı etik əlaqələrin obyektiv mövcudluğunu və onların xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq daxili işlər sahəsinə dövlət idarəetmənin müstəqil obyekt kimi baxmaq olar. Daxili işlər sahəsində yaranan ictimai münasibətlərin spesifik xüsusiyyətləri dövlət idarəetməsinin digər sahələrindən fərqlənən və onun neçə bir xüsusi sahəsi kimi daxili işlər sahəsində idarəetmənin mövcud olmasına və onun həyata keçirilməsinə əsas verir.

Daxili işlər sahəsində idarəetmə, dövlət idarəetməsinin digər sahələrində olduğu kimi məqsədyönlü təşkilati fəaliyyətindən ibarətdir.

Daxili işlər orqanları sistemində idarəetmə prosesinin ilkin mərhələləri kimi aşağıda göstərilən müddəaları qəbul etmək olar:

- idarəetmənin ümumi anlayışı və onun əlamətləri;
- sosial idarəetmə və onun əlamətləri;
- idarəetmənin növləri, elementləri və funksiyaları;
- idarəetmə prosesinin mahiyyəti və onun mərhələləri;
- idarəetmənin etik prinsipləri və onun təsnifatı;
- DİO-da etik idarəetmənin təkmilləşdirilməsi yolları.

İdarəetmə – latın mənşəli administratio sözündən götürülüb. Mənası müəyyən fəaliyyət növünün xarakterizə edən universal vasitədir.

İdarəetmənin məzmunu daha dərinə dərk etmək üçün onun elementlərinin məzmununun açıqlanması məqsədəuyğundur.

İdarəetmənin elementləri aşağıdakılardır:

- idarəetmənin subyekt;
- idarəetmənin obyekt;
- idarəetmənin düzünə və əksinə olan əlaqələri;
- idarəetmənin sistemi;
- idarəetmənin funksiyaları.

İdarəetmənin ümumi funksiyaları – elə funksiyalardır ki, bu funksiyalar hər bir idarəetmə prosesinə şamil edilə bilər.

İdarəetmənin ümumi funksiyaları aşağıdakılardır:

- proqnozlaşdırma;
- doğru məlumat;
- təşkilətmə;
- nizamlaşdırma və operativ sərəncam vermə;
- koordinasiya;
- nəzarət;
- uçot.

İdarəetmə prosesi sonsuz bir prosesdir. O, bir-birini tamamlayan və ardıcıl olaraq dəyişən mərhələlərdən ibarətdir.

İdarəetmə prosesinin aşağıdakı mərhələləri mövcuddur:

- həll edilən problemin araşdırılması və onun analizi;
- qərar layihəsinin hazırlanması;
- layihənin müzakirəsi və ekspert qiymətinin verilməsi;
- aidiyyəti olan orqan və təşkilatlarla razılaşdırılması;
- qərar layihəsinin təsdiqi;
- qərarın icraçılara çatdırılması;
- qərarın yerinə yetirilməsi;
- qərarın yerinə yetirilməsinə nəzarətin həyata keçirilməsi.

Sual 2. DİO-nun etik idarəetmə fəaliyyəti.

Daxili işlər sahəsində idarəetmənin əsas məqsədi ölkədə hüquq və etik qaydaların təmin edilməsində, vətəndaşların, idarə, müəssisə və təşkilatların hüquq, azadlıq və qanuni maraqlarının mühafizə edilməsindən ibarətdir. Daxili işlər sahəsində idarəetmənin bu məqsədi ictimai qaydanın qorunması və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsi, cinayətlərin və digər hüquqpozmalarının qarşısının alınması və açılması, yol hərəkəti təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, mülkiyyətin mühafizəsi və s. kimi idarəetmə vəzifələrində konkretləşdirilmişdir.

Daxili işlər orqanları əməkdaşlarının etik davranışı məsələsi çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir və etik davranış kodeksinin müddəaları ilə tənzimlənir. Daxili işlər orqanları əməkdaşlarının etik davranış kodeksində əməkdaşların lazımi meyarlara cavab verməsinin,

cəmiyyətdə qəbul olunmuş mənəvi-əxlaqi və mədəni davranış qaydalarına əməl etməsinin ifadəsi olan norma və müddəaları müəyyən edir.

Hər bir əməkdaş xidmətdə və gündəlik həyatda qanunçuluq, insan hüquq və azadlıqlarının, cəmiyyətdə qəbul olunmuş mənəvi dəyərlərin aliliyi, yüksək peşəkarlıq və səmimiyyət prinsiplərini və Davranış kodeksi ilə müəyyən edilmiş normalar, qaydalar əsas götürülməlidir.

Azərbaycan Respublikası daxili işlər orqanlarının əməkdaşları Davranış kodeksini dərindən öyrənməli və onun tələblərinə sözsüz əməl edəcəkləri barədə üzərlərinə öhdəlik götürməlidirlər. Yuxarıda göstərilən məsələlərə düzgün əməl olunması əməkdaşların əhali ilə etik münasibətlərin qurulmasında və bu münasibətlərin daha da inkişaf etdirilməsində çox mühüm rol oynayır.

Azərbaycan Respublikasının DİN sistemində fəaliyyət göstərən bir sıra orqanların vəzifə və hüquqların müəyyən edən xüsusi qanunvericilik və digər normativ aktlar vasitəsilə müəyyən edilir. Məsələn, polisın səlahiyyətləri «Polis haqqında» 28 oktyabr 1999-cu il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanunu, daxili qoşunların səlahiyyətləri «Daxili qoşunların statusu haqqında» 8 fevral 1994-cü il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanunu «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» 28 oktyabr 1999-cu il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanunu.

Daxili işlər orqanları sistemində daxil olan bütün orqanlar öz gündəlik fəaliyyətində aşağıdakı normativ-hüquqi aktları rəhbər tuturlar:

- Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası;
- Azərbaycan Respublikasının Qanunları;
- Milli Məclisin qərarları;

- Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamları;
- Nazirlər Kabinetinin qərar və sərəncamları;
- Daxili İşlər Nazirliyinin və digər mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının aktları;
- DİO-nun müvafiq orqanları və xidmətləri haqqında əsasnamələri, nizamnamələri, təlimatları;
- Beynəlxalq sənədləri, müqavilələri.

Cəmiyyətdə vətəndaşların rahat və sabit yaşamasını təmin edərkən, DİO-nun idarəçilik prosesində şəxsiyyətin hüquqlarının və etikanın məhdudlaşdırılması və məcburi tədbirlərin həyata keçirilməsi həm ictimai, həm də fərdi şüurda kompleks ziddiyyətlərin yaranmasına səbəb olur.

Polis orqanlarına cəmiyyət tərəfindən tək cə hūquqi deyil, həm də hakimiyyət səlahiyyətlərindən istifadə etməklə, əxalqi sanksiyalara icazə verilməsi ilə yanaşı, bu əməkdaşların üzərinə qanuniliyə peşə etikası və xidməti davranış qaydalarına ciddi və dəqiq əməl etmək kimi yüksək məsuliyyət qoyulur.

Bu gün pols orqanların qarşısında duran məsələlərin, vəzifələrin təyin edilməsi, səlahiyyətlərin mənəvi-əxlaqi və mümkün olan hūquqi və tipik qanun pozuntuları ilə mübarizə yalnız milli qanunvericilik səviyyəsində deyil, həm də hər şeydən əvvəl, beynəlxalq qanunvericiliyin müzakirə mövzudur.

BMT və Avropa Şurasının yarandığı günlərdən hūquq-mühafizə orqanlarının, o cümlədən polisin idarəetmə ilə bağlı məsələlər həmişə gündəlikdə olmuşdur.

Xüsusilə indiki mərhələdə Avropa qitəsində demokratiyanın, insan azadlığı və hūquqlarının fundamental əsaslarının müdafisi və s. yüksək qiymətləndirilir.

Təsadüfi deyildir ki, Avropa Şurası demokratik cəmiyyətdə polisin icra vəzifələri ilə bağlı məsələləri nəzərdən keçirir, onun fəaliyyətinə aid olan normativ sənədlər qəbul edir. Avropa Şurasının Komitə və Komissiyaları bütün hallarda polisin fəaliyyətində vahid ümumi idarəçilik qaydaları, etik və deontoloji standartları təyin etməyə cəhd göstərir.

İdarəetmə prosesi birinci növbədə etik münasibətlər problemi ilə bağlıdır. Məlumdur ki, cəmiyyətdə baş verən ictimai münasibətlərin aşağıdakı növləri vardır: iqtisadi, ideoloji hüquqi, etik, psixoloji və s. Bu münasibətlər etik münasibətlər sırasında başlıca yer tutur.

Etik idarəetmə münasibətləri mürəkkəb kompleks münasibətlər sistemindən ibarətdir. O statik halda deyil, dinamik halda olan münasibətlər məcmusunu əhatə edir. Bununla belə idarəetmə münasibətləri, etik idarəetmə münasibətlərlə yanaşı, bu sahədə baş verən siyasi, hüquqi, sosial-psixoloji münasibətlər mövcuddur. Buna görə də idarəetmə prosesinə və etik idarəetmə münasibətlərinə birtərəfli mövqeydən yanaşmaq olmaz.

İdarəetmə münasibətlərin aşağıdakı tipləri vardır:

- a) idarəedən sistem ilə idarəolunan sistem arasındakı etik münasibət;
- b) idarəedən sistemin daxilində baş verən etik münasibətlər;
- c) idarəetmə prosesində baş verən şəxsiyyətlərarası etik münasibətlər.

İdarəetmə prosesi ilə bağlı aşağıdakı funksiyaları göstərmək olar:

- 1) təşkilətmə;
- 2) tənzimlətmə;

- 3) əlaqələndirmə;
- 4) operativ rəhbərlik;
- 5) nəzarət;
- 6) proqnozlaşdırma;
- 7) planlaşdırma;
- 8) analiz;
- 9) nizamlama.

**Bunun nəticəsi olaraq bir neçə Bəyannamə və
Məcəllələr qəbul edilmişdir:**

- rəsmi şəxslər üçün Etik Məcəllə (BMT 1989);
- Polis Bəyannaməsi (1979);
- Avropa Polisinin Etik Məcəlləsi (2001).

DİN-in idarəetmə etikasında, standartlaşdırma forma və metodlarının prosesində Avropa polisinin fəaliyyətinin peşəkarlığı təkmilləşmiş məsələlər ilə əlaqədar polisin standart, geniş əhatəli icra mədəniyyətinin formalaşması problemi xüsusi yer tutur.

Tez-tez sual verilir ki, polisi necə öyrətmək lazımdır ki, ümumi idarəetmə mədəniyyətinin sahibi olsun?

Necə etmək lazımdır ki, onun peşəkarlığı milli və ümumavropa mədəniyyəti bazasında idarəetmə etikasını qurulsun? Hansı stereotiplərə yiyələnəlməlidir ki, DİO-nun imici qəbul edilsin? Buna nail olmaq üçün ilk növbədə bu məsələlərin həllində yeni yanaşmaların yaradılması və tətbiqi vacibdir.

Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər Orqanlarının intizam nizamnaməsi hüquqi məsuliyyət, intizam məsuliyyəti şəklində təzahür edir. Əməkdaşlar xidmət funksiyalarını yüksək peşəkarlıq səviyyəsində yerinə yetirməli və intizam nizamnaməsinə və etik davranış kodeksinə riayət etməlidirlər. Intizam məsuliyyəti xidmət intizamının möhkəmləndirilməsində mühüm rol oynamalıdır.

Hüquqi baxımdan intizam məsuliyyəti intizam xətası törətmiş şəxslə intizam tənbehini tətbiq edən subyekt arasındakı hüquqi münasibətdir. İntizam məsuliyyətinin mövcudluğunun maddi əsası kimi xidmət prosesində ciddi intizamın təmin edilməsi olan obyektiv zərurət, müəssisələrin fəaliyyətində xidmət intizamının pozulması faktlarının mövcudluğu və intizam məsuliyyətinin xidmət intizamını pozanlara qarşı müsbət mənada təsir göstərməsi imkanı çıxış etməlidir. Polis əməkdaşına qarşı intizam tənbehlərinin tətbiqinin ilkin hüquqi şərti kimi əməkdaşlar arasında intizam gücləndirməklə, DİO-nı hüquqi cəhətdən tənzim etməli, nizamnamədə tənzimləyici normalarla yanaşı, xidmət intizamını pozanlara intizam tənbehi tədbirlərinin müəyyən edilməsi qaydasını təsbit edən hüquq normalarının məcmusu, intizam məsuliyyətinin mövcudluğunun hüquqi əsasını təşkil etməlidir.

Azərbaycan Respublikası DİO-nun əməkdaşları xidmət zamanı ictimai qaydanın qorunması və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsi, hüquqpozmaların qarşısının alınması, yol hərəkəti təhlükəsizliyinin təmin edilməsi sahəsində yol verdikləri qəbahətlərə görə, eyni zamanda xidmət zamanı qanunçuluğa və normativ hüquqi aktlara riayət etməklə, fiziki və hüquqi şəxslərin pozulmuş hüquqlarının bərpa etmək üçün qanunauyğun zəruri tədbirlər görməməkləri intizam məsuliyyətinə cəlb olunmasına əsas verir.

İntizam məsuliyyətinin spesifikliyini göstərən və onu hüquqi məsuliyyətin digər növlərindən – cinayət, mülki, inzibati və maddi məsuliyyət növlərindən fərqləndirən əsas əlamətlər aşağıdakılardır: a) xüsusi sahə – xidməti intizamı ilə əlaqədar münasibətlər – hərəkətlər; b) özünəməxsus yaranma əsasının (intizam xətasının) mövcudluğu; c) özünəməxsus məcburetme

formasını: təqsiri olana qarşı əsasən tərbiyəvi xarakterli intizam tənbehlərinin tətbiqi; d) intizam tənbehlərinin tətbiqinin xüsusi qaydası; e) intizam məsuliyyəti subyektlərinin məhdud dairəsi-hüquq münasibətlərində əməkdaş öz səlahiyyətlərini həyata keçirərkən bilavasitə və birbaşa rəisə tabeli f) subyektlərinin xüsusi tərkibi; g) onun tətbiqinin xüsusi məqsəd – xidmət intizamının qorunması və möhkəmləndirilməsi daşınması məqsədi. Bütün bu əlamətlər içərisində intizam tənbehləri əlamətini başlıca və müəyyənedici əlamət kimi göstərmək lazımdır.

İntizam nizamnaməsinin 24 və 25 maddələrinə əsasən əməkdaş açıq-aşkar qanunazidd əmr və ya göstəriş aldıqda qanunu rəhbər tutmalı, zəruri hallarda bu barədə ardıcılıqla yuxarı vəzifəli şəxslərə məlumat verməlidir. Belə hal olduqda əmri və ya göstərişi icra etməmək məsuliyyətə səbəb olmur.

İntizam məsuliyyəti birgə xidmət zamanı məcburedici və tərbiyəvi funksiyaları yerinə yetirərək, xidmətdə əmək hüquq münasibəti üzrə hüquq və vəzifələrin daha düzgün həyata keçirilməsi, xidməti intizamın möhkəmləndirilməsi, DİO-nun intizam nizamnaməsinə və digər əmrlərinə riayət olunması məqsədlərinə xidmət edir.

Əmək qanunvericiliyinə görə rəhbər, intizam tənbehini verərkən işçinin şəxsiyyətini, kollektivdə nüfuzunu, peşəkarlıq səviyyəsini, onun törətdiyi xətanın xarakterini nəzərə almalıdır. İntizam tənbehlərindən hər hansı biri tətbiq olunmadan işçiyə yazılı və şifahi qaydada xəbərdarlıq edilə bilər. Xəbərdarlıq intizam tənbehi sayılmır. (AR ƏM 186 maddəsinin 1-ci hissəsi).

Polis Haqqında qanunun 33-cü maddəsinin II-ci hissəsində, DİO-nun xidmət keçmə haqqında əsasnamənin 114-cü maddəsində və DİO-nun intizam

nizamnaməsinin 14-cü maddəsində DİO əməkdaşlarına aşağıdakı xidməti intizam tənbehləri verilə bilər:

1. məzəmmət
2. töhmət
3. şiddətli töhmət
4. xidməti vəzifəyə tam uyğun olmamaq barədə xəbərdarlıq
5. tutduğun vəzifədən aşağı vəzifəyə keçirilmə
6. xüsusi rütbənin bir pillə aşağı salınması
7. xidmətdən xaric etmə

DİO-nın fəxri döş nişanları ilə təltif edilmiş əməkdaşlar, həmin nişanlar haqqında əsasnamələrdə müəyyən olunmuş qaydada döş nişanlarından məhrum edilə bilərlər. Qanunvericilikdə müəyyən edilmiş hallarda əməkdaşlar DİO-dan xaric edilməklə yanaşı xüsusi rütbədəndə məhrum edilə bilərlər.

DİO-nun XKH əsasnaməsinin 114-1. Daxili işlər orqanının əməkdaşı «Korrupsiyaya qarşı mübarizə haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 5.1-ci maddəsində müəyyən edilmiş tələblərə əməl etmədikdə və ya həmin Qanunun 9-cu maddəsində göstərilən hüquqpozmaları törətdikdə (onlar inzibati və ya cinayət məsuliyyəti yaratmadıqda) intizam məsuliyyətinə cəlb olunur. Əsasnamənin 116-cı maddəsinə əsasən Həvəsləndirmə tədbirləri və intizam tənbehləri, daxili işlər orqanlarının vəzifəli şəxsləri(rəislər) tərəfindən onlara verilən səlahiyyətlər hüdudunda tətbiq edilir. Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanı (prezidenti) tərəfindən vəzifəyə təyin edilən daxili işlər orqanları əməkdaşlarına müvafiq icra hakimiyyəti orqanı (Daxili İşlər Nazirliyi) tərəfindən bu Əsasnamənin 114-cü maddəsinin 1, 2 və 3-cü bəndlərində göstərilən intizam tənbehləri tətbiq edilə bilər.

DİO-da xidməti intizam dedikdə – əməkdaşlar tərəfindən onlara həvalə olunmuş vəzifənin və ya vəzifələrin icrası, öz səlahiyyətlərini həyata keçirərkən Azərbaycan Respublikası Qanunverici aktlarına, müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının əmr və göstərişlərinə, vəzifə səlahiyyətlərinə, tabe olduğu bilavasitə və ya yuxarı rəisin qanuni əmr və göstərişlərinə əməl etməsi başa düşülür.

Əgər əməkdaşın təqsiri üzündən ona həvalə olunmuş xidməti işin yerinə yetrilməməsi, yaxud lazımınca yerinə yetrilməməsi, intizam tənbehinin tətbiqinə baxmayaraq davam etmişdirsə, onun barəsində yeni intizam tənbehinin tətbiqinə yol verilir.

İntizam qaydasının pozulmasında bir neçə əməkdaş qrup halında iştirak etdikdə onların hər birinə törətdiyi əməlin təqsirinin dərəcəsinə uyğun müvafiq intizam tənbehi verilir.

Əsasnamənin 129-cu maddəsinə əsasən xidməti intizam qaydalarının pozulmasına görə daxili işlər orqanlarının istintaq aparatı işçilərinə intizam tənbehi verilməsi Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanı və onun səlahiyyət verdiyi şəxslər tərəfindən, prosessual fəaliyyət ilə əlaqədar olduğu hallarda isə prokurorluq və məhkəmə orqanlarının aktları əsasında həyata keçirilir. Daxili işlər orqanlarının istintaq aparatı işçilərinə intizam tənbehi verilməsi, həmçinin müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən həmin orqanın istintaq aparatının fəaliyyətinə rəhbərliyi həyata keçirən qurumunun Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 85.6-cı maddəsində göstərilən səlahiyyətləri daxilində verilmiş vəsatəti əsasında həyata keçirilir.

İntizam tənbehi tətbiq olunarkən müəyyən olunmuş qaydalara ciddi əməl olmalıdır. İntizam nizamnaməsinin 34 maddəsinə əsasən intizam tənbehi

tətbiqində səlahiyyət həddini aşan rəis məsuliyyət daşıyır və əmri daha vəzifəli rəis tərəfindən ləğv edilir.

İntizam xətasına görə intizam tənbehini tətbiq etmək rəisin vəzifəsi deyil, hüququdur. O, işin bütün hallarını nəzərə alaraq, intizam xətasə törətmiş əməkdaşa qarşı intizam tənbehi tətbiq etməyib, ona şifahi xəbərdarlıq etməklə kifayətlənə bilər.

Tutduğu vəzifədən aşağı vəzifəyə keçirmə və ya xüsusi rütbənin bir pillə aşağı salınması kimi intizam tənbehi tədbirləri, bir qayda olaraq, başqa intizam tənbehlərinin təqsirkara lazımı təsir göstərmədiyi halda verilir. DİN-də isə istənilən halda.

Əgər intizam tənbehi əməkdaşa intizam tənbehi vermək səlahiyyəti olmayan vəzifəli şəxs tərəfindən verilibsə, o əmr hüquqi qüvvəsi olmayan hesab edilir.

İN-nin 35 maddəsinə əsasən xidmətdən xaric etmə intizam tənbehi Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirinin müstəsna səlahiyyətinə aiddir.

İN-nin 40 maddəsinə əsasən intizam tənbehi, xidməti intizam qaydalarının pozulması barədə məlumat, yaxud sırası və rəis heyəti yığıncaqlarının vəsətəti qərar qəbul etmək səlahiyyətli rəisə daxil olduğu gündən 10 gün ərzində verilir.

İN-nin 60 maddəsinə əsasən intizam tənbehi dərhal müstəsna halda isə verildiyi gündən 1 aydan gec olmayan müddətdə elan edilir (icra olunur) və bu barədə əməkdaşın şəxsi işində qeydiyyat aparılır (şifahi intizam tənbehi barədə şəxsi işdə qeydiyyat aparılmır).

Əməkdaş intizam tənbehi verilərkən rəis tərəfindən qanunvericiliyin tələblərinin və onun hüquqlarının pozulduğunu iddia edərsə, İN-nin 63 maddəsinin nəzərdə tutulmuş qaydada ardıcılıqla yuxarı vəzifəli şəxslərə şikayət edə bilər. Rəis tərəfindən intizam məsuliyyətinə cəlb etmə qaydalarının pozulması tətbiq olunmuş intizam

tənbehini yuxarı vəzifəli şəxs tərəfindən etibarsız hesab edilməsi üçün, əsas ola bilər. Eyni zamanda İnzibati İcraat Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununun 67.2 maddəsinə əsasən, qanunsuz inzibati akt həmin aktı qəbul etmiş inzibati orqan və ya subordinasiya baxımından yuxarı inzibati orqan tərəfindən və yaxud məhkəmə qaydasında ləğv oluna bilər.

Əsasnamənin 130-cu maddəsinə əsasən intizam tənbehinin tətbiqində verilən hüquqların həddini aşan vəzifəli şəxs məsuliyyət daşıyır.

Intizam nizamnaməsinin 39 maddəsinə əsasən, əməkdaşın tələbi ilə əmrin sürəti ona təqdim edilməlidir. Bu əmr təqdim edəsi şəxsin vəzifəsi kimi göstərilmişdir. Buna baxmayaraq məhkəmənin və digər qurumların rəsmi məktubu olmadan intizam tənbehi tətbiq edilən şəxsin raportu əsasında təqdim edilmir.

Eyni zamanda intizam nizamnaməsinin 28 maddəsinə əsasən eyni qəbahətə görə materialı yığıncağa göndərməklə yanaşı, intizam tənbehi onlar barədə intizam tədbirlərini istisna etmir. Əsasnamənin 122 və İN-nin 48 maddəsinə əsasən xidməti intizam qaydalarının pozulmasına görə yalnız bir intizam tənbehi verilir. Lakin bu maddələr nizamnamənin 8-ci maddəsi ilə ziddiyyət təşkil edir belə ki, 8-ci maddədə göstərilir ki, əməkdaşın inzibati və ya cinayət məsuliyyətə cəlb olunması onlar barədə intizam tədbirlərinin tətbiqini istisna etmir. Aydın ki, cinayət məsuliyyətinə cəlb olunan yeni məhkum edilmiş əməkdaş, Polis haqqında qanununun 28 maddəsinin IV hissəsinə və DİO-nun XKH əsasnaməsinin 17 maddəsinə əsasən DİO-da işləyə bilməzlər. Ancaq inzibati məsuliyyət, nəyə görə intizam məsuliyyəti yaratması bizdə maraq kəsb edir. Bu maddə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 64 maddəsi (yəni bir əmələ görə heç kəs 2 məsuliyyətə cəlb edilə

bilməz), İXM-nin 15.3 maddəsi (intizam nizamnamələrində bilavasitə nəzərdə tutulmuş hallarda hərbi qulluqçulara (həmin maddənin qeyd hissəsində “hərbi qulluqçular” dedikdə müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının zabit heyəti, gizirləri və s. başa düşülür. Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 29.08.2000-ci il tarixli 389 sayılı fərmanının 2.1 maddəsinə əsasən 15-ci maddənin qeyd hissəsində “müvafiq icra hakimiyyəti orqanları” dedikdə Azərbaycan Respublikasının Müdafiə Nazirliyi, Daxili İşlər Nazirliyi və s. nəzərdə tutulur.) inzibati xətalara görə intizam məsuliyyəti, qalan hallarda isə ümumi əsaslarla inzibati məsuliyyət daşıyırlar.) ilə və elə həmin nizamnamənin 28-ci maddəsi ilə ziddiyət təşkil edir. Əgər əməkdaşa 1 əmələ görə həm inzibati həm də intizam məsuliyyəti verilsə, bu Konstitusiyanın 64-cü maddəsi ilə ziddiyət təşkil edilmiş olunacaq.

Sual 3. DİO-nun idarəetmə aparatının əhali ilə qarşılıqlı etik münasibətləri.

İdarəetmə etikasını aydınlaşdırmaq üçün idarəetmə mədəniyyəti anlayışını müəyyən etmək lazımdır. İdarəetmə mədəniyyəti – təşkilati-idarəetmə fəaliyyətinin effektivliyini və keyfiyyətini müəyyən edən peşəkar biliklər və etika məcmusudur. İdarəetmə mədəniyyəti elmi əsaslandırılmış idarəetmə fəaliyyətini güman edir. **Bura daxildir:**

- idarəetmə strategiyası;
- idarəetmə texnologiyası;
- idarəetmə etikas;
- idarəetmə sosiologiyası;
- idarəetmə estetikası;

– hüquqi idarəetmə.

Bu yanaşma demokratik ölkələrdə geniş yayılmış idarəetmə elminə əsaslanıb.

Bu elmin əsas komponentlərinə aiddir:

- Sənaye mühəndisliyi (Industrial Engineering)**
- Operativ öyrətmə (Operations Resherch)**
- İşin aparılması psixologiyası (Management Psychology)**
- İctimai münasibət (Pubic Relations)**
- Etika və estetika (Dizains).**

Buna əsaslanaraq deyə bilərik ki, bu sistem yalnız o halda effektiv olar ki, peşəkarlıq kollektivin etikasası ilə birləşmiş olsun.

Bu və ya digər təşkilatın idarəetmə mədəniyyəti onun xasiyyətində, psixologiyasında, etikasası və davranış motivlərində, ideyalarında, əqidəsi, ənənələri, rəhbər və işçilərin iş metodlarında əks olunur.

Təşkilatın idarəetmə mədəniyyətinin keyfiyyəti insanların sosial mənşəyi, tarixi və dəyərlər sistemindən, onların fəaliyyətinin fəlsəfəsi və texnologiyasından asılıdır.

İdarəetmə mədəniyyəti sahəsində çalışan Z.Hendla, R.Xarrison, A.Minkeviç, K.Radugina, D.Şusterman, R.Uotezman, R.Ryutinger kimi məşhur alimlər bu cür problemlərin tədqiqatı ilə məşğuldur.

İdarəetmə etikasının müxtəlif modelləri onlar tərəfindən hazırlanmışdır. Lakin ən münasib və geniş yayılmış – Xarisson və Xendinin modelidir ki, bura idarəetmə, etik mədəniyyətin 4 mərhələsi daxildir:

- Hakimiyət mədəniyyəti (Zevs)**
- Rol mədəniyyəti (Appolon)**
- Məsələ mədəniyyəti (Afina)**
- Şəxsiyyət mədəniyyət (Dionisiy)**

«Hakimiyyət mədəniyyəti» - şərt iyerarxiya strukturuna malik olan təşkilatdır. «Hakimiyyət mədəniyyəti» liderin xüsusi rolu ilə bağlıdır. O, tez bir zamanda qərar qəbul etməyə və həyata keçirməyə imkan verir.

«Rol mədəniyyəti» - rolların ciddi funksional bölgüsünü və iş sahələrinin ixtisaslaşmasını xarakterizə edir.

«Məsələ mədəniyyəti»- müəyyən proqram və layihələrlə xarakterizə olunur.

«Şəxsiyyət mədəniyyəti» - yaradıcı, innovasiyalı fəaliyyətlə bağlı olan, müəyyən missiyaları yerinə yetirən insanların birliyi ilə xarakterizə edilir.

İdarəetmə sistemi bir neçə səviyyədən ibarətdir:

- 1) mərkəzi;
- 2) sahəvi;
- 3) regional;
- 4) yerli (lokal).

İdarəetmə mədəniyyəti və onun estetik tərəfi bilavasitə idarəetmənin effektivliyi ilə bağlıdır. İdarəetmə effektivliyinin aşağıdakı düsturunu təklif edirik:

İdarəetmənin effektivliyi = Keyfiyyət (k)

aşağıdakılarla müəyyən edilir:

Sərfiyyat (s)

- Biliklə
- Təcrübə ilə
- Mütəşəkkilliklə
- Etika ilə
- İdarəetmənin innovasiyalı fəaliyyətilə
- Elmi yanaşma ilə.

İdarəetmə müvəffəqiyyətinin düsturuna nəzər yetirək:

- Dərrəkəli ideyalar
- Qələbə əzmi, uğura əminlik

- Əsas ziddiyyətin düzgün həlli.
- Kadr seçiminə düzgün yanaşma.
- Məsuliyyət mədəniyyəti.
- Obyektiv informasiyanın mövcudluğu

İdarəetmə mədəniyyətinə nəzər salsaq, görərik ki, liderlik idarəetmə etikasında mühüm rol oynayır.

Qeyd etmək lazımdır ki, lider idarəçilikdə iki hissədən ibarətdir: formal qrupun lideri və qeyri-formal qrupun lideri.

Formal qrupun lideri – idarə olunan kollektivin rəhbəridir. Hər bir kollektivin əməkdaşları, eləcə də rəis və onun tabeliyində olan əməkdaşlar arasında həm xidməti, həm də etik bağlılıq və subordinasiya olmalıdır. Tabelikdə onlar rəis heyətinin göstərişlərinə əməl etməlidirlər. Qeyri-formal sualların əsasını isə, qarşılıqlı hörmət, etika, etiket təşkil edir.

Qeyri-formal qrupun lideri-kollektivin daxilindən seçilmiş ən hörmətli əməkdaşdır. Hansı ki, digər bütün əməkdaşlar onunla hesablaşırlar. O həm əxlaqi, həm də inzibati hakimiyyət sahibidir.

Qeyri-formal əlaqələr xüsusən də kiçik kollektivlərdə mövcuddur.

Qeyri-formal əlaqəyə ən çox yaradıcılıq kollektivlərindəki ustalığa və yüksək istedadla verilən qiyməti misal göstərə bilərik.

Bu iki formal və qeyri-formal quruluş qarşılıqlı əlaqəlidirlər. İdeal vəziyyətdə bu iki quruluşdan biri sıradan çıxır və formal lider həm də qeyri-formal liderin yerini tutur.

İdarəetmə etikasında ən başlıca rol kollektivin mədəniyyətidir.

İstənilən sosial sistemin mütləq elementi kollektivdir. Kollektiv göstərilən sferanın xüsusi funksiyalarını yerinə yetirir.

Hər bir kollektiv daima və dinamik dəyişən sosial bir orqanizmdir. O özünün mövcudluğu dövründə müxtəlif mərhələləri keçir. Mövcud olan müxtəlif xidməti kollektivlərdən biri də DİO kollektividir.

DİO-nun xidməti kollektivi özünün inkişaf yolunda bir sıra mərhələləri keçməlidir:

1. Formalaşma (Avtoritar idarəetmə üsulu (tərzi)).
2. Kollektiv bölünməsi və yaxud differensiallığı.
3. Kollektiv üzvlərinin maraqlarının birləşdirilməsi və sintezi.

Bu mərhələləri keçdikdən sonra kollektivin inkişafı bu ardıcılıqla davam edir:

1. Kollektivin peşəkar mənəvi-əxlaqi dəyərlərinin stabilləşməsi.
2. Kollektiv xidməti borcunun və digər proqnozlarının üst-üstə düşməsinin həyata keçirilməsi.

Kollektiv məqsədinə çatdıqdan sonra növbəti funksiyaları yerinə yetirməyə başlayır:

- iqtisadi-istehsal
- sosial-siyasi hüquqi
- psixoloji-pedaqoci

DİO kollektivin müddətinə görə də təsnifləşdirmək olar:

- qısamüddətli
- orta (davamedici) müddətli
- uzunmüddətli

DİO kollektiv üçün həmçinin psixoloji cəhətlər də səciyyəvidir:

- kollektiv rəy (fikir, mülahizə)
- əhval-ruhiyyə

- adət-ənənələr
- rəmzlər
- ayinlər

DİO kollektivinin qiymətləndirilməsinin ən mühüm atributu potensialdır. **Bildiyimiz kimi kollektiv potensialının 3 növü mövcuddur:**

1. Peşəkar mənəvi əxlaqi potensial
2. Aşağı mənəvi əxlaqi potensial
3. Yüksək mənəvi əxlaqi potensial

Daxili işlər orqanları sahəsində idarəetmənin etikasında universal metodları olan inandırma və məcburetə metodlarından başqa, onlardan törəyən və idarəetmənin universal metodları olan inzibati, psixoloji etik, iqtisadi və digər idarəetmə metodları da tətbiq edilir. Onları tətbiq edən zaman idarəetmə etikasını öz qarşısında vacib bir məqsəd qoyur. Kollektivlərdə konfliktləri aradan götürmək.

İdarəetmə etikasında konfliktlər və onları aradan götürmək demək olar ki, ən böyük və ən çətin bir məsələdir. Kollektivdə şəxsiyyətlərarası konfliktlər əsasən idarəçilik etikasını məsələlərinin həlli zamanı meydana çıxır.

Konflikt – işin gedişinə mane olan müxtəlif mövqedən olan, mübarizədən irəli gələn mübahisədir. Hər bir konfliktin özünə xas etik tərəfləri olur, çünki onlar hamısı əxlaqi dəyərlərə malikdir.

İdarəetmə etikasında iki konflikt nəzərdə tutulur:

- yerli (lokal) konflikt və miqyas (geniş) konflikt;
- yerli (lokal) konfliktlər əsasən əməkdaşlar arasında baş verir.

DİO-nun idarəçilik prosesində konfliktlər müxtəlif formada olur:

1. Cavabdehlik fəaliyyətdən sonra əmələ gələn konfliktlər.
2. Fəaliyyətin qanun və əxlaqdan kənara çıxması nəticəsində yaranan konfliktlər.
3. Fəaliyyət zamanı planlılığın və ardıcılığın olmaması səbəbdən yaranan konfliktlər.
4. Rəhbərin düzgün olmayan davranışının nəticəsində yaranan konfliktlər.

İdarəetmə etikasında konfliktlərin qarşısını almaq üçün bir neçə metodları mövcuddur.

Konfliktlərə qarşı mübarizə metodlarından – ən çox yayılmışı **I metod «inandırma metodu»dur.** «İnadırma metodu» məntiqə və sübutlara əsaslanmış olmalıdır.

II əsas metod «Məcburetmə metodu»dur.

III metod - «Tədbiqetmə metodu»dur.

IV metod – «Kollektivin təsiri» metodudur.

DİO-nun aparatları idarəetmə fəaliyyəti zamanı etik normalar bütün rəhbər heyət səviyyəsində qarşılıqlı səviyyədə qurulmalıdır.

Bunlardan ən vaciblərini göstərmək olar:

1. Yuxarı rəhbərlik hər hansı bir işi aşağı rəhbərliyin xəbəri olmadan həll etməməlidir.
2. Yuxarı rəhbərlik digər rəhbərliklərin işinə nəzarət edə bilər, lakin onların daxili işlərinə qarışmamaq qəti ilə.

Lazım olmayan əksər hallarda rəhbərliyin yerli-yersiz aşağı rəhbərliyin işinə qarışması onları öz funksiyalarını və vəzifələrini yerinə yetirilməsinə mane olur. Rəhbərliyin hörməti və avtoriteti o, vaxtı yüksəlir ki, o sərbəst – dürüst qərar qəbul etməyi bacarır və vəziyyətə də düzgün qiymət verir.

Xidməti fəaliyyət – rəhbərlik tərəfindən o vaxt mənfə qiyətləndirilə bilər ki, görülmüş işdə müəyyən qüsurlar və nöqsanlar olsun.

Rəhbərlik tərəfindən verilmiş təklifin yuxarı rəhbərlik tərəfindən bəyənilməsi səbəblərinə nəzər salmaq. Bu əsasən 2 səbəb üzündən olur.

1. Təklifin tam və hərtərəfli araşdırılması.

2. Onun yararsız və obyektiv səhvlərlə izahı ilə.

DİO sistemində bu əlaqə xidməti intizama ciddi riayət edilməsi üsulunda aparılır. Başqa cür desək yeni, sırası heyət rəhbərliyi yuxarı rəislərin əmr və göstərişlərini yerinə yetirməyə borcludurlar. Eyni zamanda yuxarı rəis heyəti də öz növbəsində şəxsi heyətlə münasibətdə etik normalara əməl etməlidirlər.

Etik normaların pozulması idarəetmə orqanları ilə vətəndaşlar arasında baş verdikdə bu daha dözülməz hallara (səbəb) gətirib çıxardır. İdarəetmə aparatının işçiləri nə qədər yüksək mədəniyyətə sahib olsalar bu onların həm əhali arasında yüksək hörmətə layiq olanların, həm də öz işlərinin öhdəsindən layiqincə gəlməsinə kömək etmiş olar.

Bununla əlaqədar bilavasitə əhali ilə təmasda olan daxili işlər orqanlarının (sahə inspektorları, müstəntiqlər, növbətçi hissə əməkdaşları) idarə olunmasına diqqət yetirmək istərdik.

Sahə inspektoru - ilk şəxsdir ki, vətəndaşlar hər bir baş vermiş hadisə üçün, onlara müraciət edirlər. **Onlar həmçinin vətəndaşlar üçün, onlara müraciət edirlər.** Onlar həmçinin vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının keşiyində duran, eyni zamanda nizam-intizam, peşə bacarığına, etik normalara riayət edilməsinə nəzarət edən hakimiyyət səlahiyyətli nümayəndələrdir. Sahə inspektoru xidməti polisə köhnə xidmətlərdən biridir. Bu xidmətin yaradılması özündə əhaliyə maksimum dərəcədə yaxınlıq ideyasını cəmləşdirir.

Buna görə də polisin sahə inspektorları vəzifəsində çalışan şəxslərə qarşı idarəetmə etikasında tələbkarlıq artıb.

Polisin sahə inspektorlarının işini təkmilləşdirmək üçün və idarəçilik etikasının məsuliyyətini artırmaq üçün Azərbaycan Respublikasında müstəqillik dövründə bir neçə dəfə normativ sənədlər qəbul edilmişdir:

– DİN-nin 5 oktyabr 1992-ci il 631 №-li əmr «Polis sahə inspektorlarının işinin təşkili üzrə Təlimat» təsdiq edilməsi;

– 3 avqust 2003-cü ildə «Polis sahə inspektorlarının işinin təşkilin dair Təlimat» təsdiq edilməsi barədə və nəhayət 12 mart 2007-ci il «Polis sahə məntəqələrinin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi haqqında» Respublika Prezidentinin Sərəncamı.

Bütün bu kimi normativ sənədləri birləşdirsək sahə inspektorunun idarəetmə etikasının ümumi tələblər və əsas vəzifələrini göstərə bilərik:

- vətəndaşların şəxsi təhlükəsizliklərini təmin etmək;
- ictimai qaydanı və ictimai təhlükəsizliyi mühafizə etmək;
- cinayətlərin və inzibati hüquqpozmaların xəbərdar edilməsi və qarşısının alınması;
- istintaqı aparılan və ya aparılmayan cinayətlərin açılmasında fəal iştirak etmək;
- öz səlahiyyətləri çərçivəsində vətəndaşlara, idarə və təşkilatlara, müəssisələrə, vəzifəli şəxslərə öz qanuni hüquq və maraqlarının müdafiəsində köməklik göstərmək.

Sahə inspektoru cəmiyyətdə, əhali arasında öz nüfuzunu yüksəltmək istəyirsə o əvvəlcə əxlaqi prinsipləri rəhbər tutmalıdır:

1. Ərazidə olan əmək kollektivlərinin və digər müəssisələrin eləcə də əhalinin həyat şəraiti ilə onların

müxtəlif problemləri ilə yaxından tanış olmalı, onların həlli yollarını aydınlaşdırmalıdır.

2. Qanunlara vicdanla əməl olunmasına nəzarət etməlidir.

3. Obyektivlik prinsiplərinə, dəqiqliyə və s. tələblərə işdə və sözdə əməl etməlidir.

4. Vətəndaşlara diqqətli və mülayim münasibət bəsləməlidir.

5. Xidməti geyim formasına hörmət etməlidir.

6. O, əhaliyə öz səlahiyyətləri çərçivəsində yardım etməlidir.

7. Əhaliyə qarşı kobudluq, özündən çıxaraq, yersiz sözlər işlətmək, hörmətsizlik və s. bu kimi hərəkətləri etməməlidir.

8. Vətəndaşlarla münasibətdə olarkən, xüsusi hərəkət və davranış qaydalarına riayət etməli və emosiyalara və hisslərə qapılmamalıdır.

9. Mənəvi və etik normalara ciddi əməl etməlidir.

Sahə inspektorlarının etik və estetik davranışının ən mühüm aspektlərindən biri də vətəndaşların qəbulu üçün nəzərdə tutulan dayaq məntəqələrindəki davranışıdır. Vətəndaşları qəbul edərkən sahə inspektoru aşağıdakı etik qaydalara əməl etməlidir:

1. Məntəqəyə qəbula gəlmiş əhali üçün, nümunəvi səliqəyə və yüksək rahatlığa malik kabinet olmalıdır.

2. Otaqlar vətəndaşların zövqünə uyğun tərtib edilməlidir.

3. Vətəndaşları qəbul edən zaman həddindən artıq gözləməsinə yol verilməməlidir.

4. Yerli-yersiz suallarla əhalinin yorucu vəziyyətə gətirməməlidir.

5. Əgər çağrılan vaxt vətəndaşı qəbul etmək mümkün olmasa, bu halda ondan səmimiyyətlə üzr istəməli və qəbulu başqa vaxta keçirmək lazımdır.

6. Peşəsindən, rütbəsindən, vəzifəsindən asılı olmayaraq, hamıya eyni münasibət bəsləməlidir.

7. Elə etmək lazımdır ki, ünsiyyətdə olduğu vətəndaş cəmiyyəti itirməsin.

8. Kobud və təhqiredici münasibətlərə yol verməməli və aşağı mədəniyyət səviyyəsini nümayiş etməməlidir.

DİO-nun idarəetmə fəaliyyətinin ən vacib misallarından biri təhqiqat və istintaq xidmətidir. Bu orqanların əməkdaşları da sahə inspektorları kimi vətəndaşlarla sıx əlaqədə olur.

Buna görə onların xidməti fəaliyyətinin bəzi etik aspektlərin nəzər yetirək.

Bizə məlumdur ki, təhqiqatçı və müstəntiqin bütün fəaliyyəti xüsusi normativ sənədlərlə nizamlanmışdır. Söhbət 30 avqust 2002-ci il tarixli 323 №-li və 7 dekabr 2004-cü il tarixli 494 №-li əmrlər barədə gedəcək, bu sənədlərdə təhqiqat və istintaq institutunun hüquq və vəzifələri açıqlanmışdır. Bizi etik idarəetmə məsələləri maraqlandırdığına görə, ən əsası hesab edilən: dindirmə zamanı təhqiqatçı və müstəntiqin davranış etikasına nəzər yetirməyi qərara aldığımız.

Təhqiqat və istintaq hərəkətləri mütləq məsul şəxslərin iştirakı ilə aparılmalıdır. Bui şin təşkili müstəntiqin istintaq fəaliyyətində idarəetmə etikasından asılıdır. Birgə fəaliyyət yekdil və müsbət nəticələrə gəlməyə təsir göstərir. Təhqiqatçı və müstəntiq öz fəaliyyəti zamanı münasibətdə olduğu vətəndaşların həyatının xüsusi anlarını və onların əlaqələrini də hökmən öyrənməlidir.

Müstəntiqin istintaq hərəkəti zamanı mövcud olan etik əsaslar- sorğu və dindirmə. Sorğu – çağırışla başlayır. Hansı ki, müstəntiqlər həmişə onun düzgün təşkil edilməsinə çalışırlar. Bu onun təşkilatçılığı altında apırılır. Müstəntiq bilməlidir ki, sorğu keçirilən hər bir

vətəndaşla ciddi söhbət etmək lazımdır. Çünki, bu sorğuya gəlmiş hər bir vətəndaşlardan müəyyən itkisinə yol verilməsi hesabına başa gəlir. Eyni vaxtda müstətiqin bir neçə vətəndaşları sorğuya çağırmalarına yol verilmir. Çünki, bu praktiki olaraq, mümkün olmur. Sorğu keçirilən zaman vətəndaşların «Sən» deyə müraciət etmək məqsədəyğün sayılmır. Həmçinin bu zaman onun müəyyən zarafatlar etməsi də yol verilməzdir. İntim əlaqələrin izahı zamanı imkan daxilində qadınlarla – qadın müstətiqlər kişilərlə isə öz növbəsində kişi müstətiqləri sorğu aparmalıdır. Bu cür sorğu aparmalıdır. Bu cür sorğu müvəffəqiyyətli nəticələr verir. Sorğu zamanı müəyyən dərəcələrdən istifadə edərək, danışmaq yol verilməzdir. Bu təhqiqatçının və müstətiqin sorğu keçirilən sorğu keçirilən şəxsin gözündə nüfuzdan salır. Məhz elə buna görə də bu hərəkətlər yol verilməzdir. İstintaq zamanı zərərçəkmiş azyaşlı ilə yaşlı şəxs arasındakı üzvləşmənin keçirilməsi yolverilməzdir. Bu əks təqdirdə yeniyetmənin psixikasına zərərli təsir göstərmiş olar.

Beləliklə, DİO-nun fəaliyyətində idarəetmə etikası, onun əsas prinsip və istiqamətləri, mahiyyəti və digər mühüm məsələlərlə tanış olduq. Həmçinin, DİO-nun idarəetmə aparatının əhali ilə qarşılıqlı etik idarəetmə sisteminin mühüm funksiyaları, onun mahiyyəti və əsas məqsədlərinin nədən ibarət olduğunu müəyyənləşdirdik. Eyni zamanda DİO-nun idarəetmə aparatının daxilə, öz kollektivi ilə mövcud münasibətləri, bu münasibətlərin düzgün istiqamətdə inkişaf etdirilməsi, yönləndirilməsi, düzgün elmi əsaslı idarəetmə prinsiplərini mənimsəməklə və bu prinsipləri iş fəaliyyəti zamanı tətbiq etməklə necə uğurlu nəticələrə nail olmağın əsas müddəalarını da nəzərdən keçirdik.

DİO kollektivi idarəetmə etikasını düzgün mənimsəməklə, onun metodlarından öz fəaliyyəti zamanı istifadə etməklə və bu metodları praktikada tətbiq etməklə öz qarşısına qoyduğu mühüm məqsədlərə nail olur. Məhz bu amil DİO-nun uğurlu fəaliyyətini təmin edir və şərtləndirir.

Ə D Ə B İ Y Y A T:

1. **S.H.Hümbətov. V.G.Abişov. DİO-da idarəetmənin elmi-metodik və təşkilati əsasları. Bakı, 2001.**
2. **Sabit Vağırov. «İşguzar etika». Bakı, 2003.**
3. **Бархин Н.Г. Специфика искусства. М., 1984.**
4. **Ибрагимов М.М. Профессиональная этика и эстетическая культура сотрудников ОВД.**
5. **Сколенский Я.И. Этика милицейской службы. М.,1980.**
6. **Ковалевский С.Н. Научные основы административного управления. М.,1982 г.**
7. **Еждимичев С.П. Калучин Н.И. О профессии следователя. Волгоград, 1975 г.**

Mövzu № 4. "Humanizm. Sosial ədalət. DİO əməkdaşlarının mənəvi və hüquqi fəaliyyəti"

P L A N :

- 1. Humanizm nədir?**
- 2. İnkişafın humanistlik sərhədi.**
- 3. Müasir dünyada qəbul olunmuş humanitar qaydalar.**
- 4. İnsan hüquqları və humanizm polis fəaliyyətində.**

Sual 1. Humanizm nədir?

Dünyamız ideal olsaydı, bizə polis lazım olmazdı. Təəssüflər olsun ki, biz qeyri-mükəmməl həyatda yaşayırıq və birgə yaşayış problemləri ilə üzləşdik. Bu problemlər polisin mövcudluğunu zəruri edir və polis müasir cəmiyyətin vacib atributuna çevrilir. Polis cəmiyyətə lazımdır.

İctimai asayışı qorumaqla polis insan hüquqlarının müdafiəsini təmin edir və onun nəticəsində insanlar öz hüquq və azadlıqlarından istifadə edirlər.

İctimai asayışı qorumaqla yanaşı, polis eyni zamanda yaşamaq hüququ kimi xüsusi insan hüquqlarını müdafiə edir. Məsələn, şəxsiyyət əleyhinə olan cinayətləri müəyyən etməklə və ya belə cinayətlərin qarşısını almaqla polis insanın yaşamaq hüququnun müdafiəçisi kimi çıxış edir. Bununla yanaşı, insan hüquqlarının səmərəli müdafiəsi üçün polis ilk növbədə bu hüquqlara hörmətlə yanaşmalıdır.

İnsan hüquqlarının əsasını – hər bir fərdin şəxsi həyatına və ləyaqətinə hörmət etmək təşkil edir. Bu fikir

dünyanın əksər böyük dinlərində və fəlsəfələrində öz əksini tapmışdır. İnsan hüquqları alınıb-satıla bilməz. Bu, o deməkdir ki, onlar insanın irqindən, dərisinin rəngindən, cinsindən, dilindən, dinindən, siyasi və ya digər əqidəsindən, milliyətindən, sosial mənsubiyyətindən, mülkiyyətindən və digər statusundan asılı olmayaraq, hər bir fərdin şəxsiyyətindən mövcuddur və ondan ayrılmazdır.

İnsan hüquqlarının humanizm ən yaxşı təfsiri dünyanın bir çox ölkələri tərəfindən razılaşıdırılmış beynəlxalq hüquqi aktlarda verilmişdir. Belə aktlar sırasında ən məşhur sənəd 1948-ci ildə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Assambleyası tərəfindən qəbul edilmiş “İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamə”dir.

İkinci Dünya müharibəsindən sonra insan hüquqları, humanist nəzəriyyəsi və praktikasi dayanmadan inkişaf etmiş və artıq insan hüquqlarının ümumi siyahısını “kateqoriyalara” ayırmaq olar. Öncə “İnsan hüquqları” vətəndaşların şəxsi həyatına dövlətin müdaxilə etməməsi və hakimiyyətdən sui-istifadə yol verilməsi deməkdir. Bu “İnsan hüquqları”nın birinci kateqoriyasıdır. Bu kateqoriyadan olan hüquqlar mülki və siyasi hüquqlar adlanır. Bura daxildir: yaşamaq hüququ, işgəncə və qeyri-insani davranışın yolverilməzliyi hüququ, azadlıq hüququ, fikir, vicdan və din azadlığı hüququ, azad toplaşmaq hüququ. Bu hüquqlar əsas hüquqlar hesab edilir və polis işi ilə birbaşa bağlıdır.

60-cı illərdə hüquqşünaslar belə qənaətə gəldilər ki, sosial ədalətli təmin etmək məqsədi ilə dövlət hakimiyyətinin cəmiyyətin həyatına pozitiv (müsbət) müdaxiləsi vacibdir və insanların dövlətdən sosial ədalətin bərqərar olunmasını tələb etmək hüququ var. Bu, insan hüquqlarının ikinci kateqoriyası hesab edilir

və onlar iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar adlanır. Bura aşağıdakılar daxildir: əmək hüququ, təhsil hüququ, ictimai təhlükəsizliyin təmin olunması hüququ, cəmiyyətin ictimai həyatında iştirak etmək hüququ.

Polis əməkdaşları sosial təminat və müdafiə ilə məşğul deyillər. Belə işlər onların vəzifə borcları ola bilməz. Lakin polis cəmiyyətin bütün təbəqələri ilə birbaşa təmasda və ünsiyyətdə olduğu üçün təhlükəsiz və qorxusuz yaşayış təmin etmək üçün ictimaiyyətlə birgə hərəkət edə bilər.

Üçüncü kateqoriyasına toxunuruq. Hüquq ədəbiyyatında “Kollektiv hüquqlar” anlayışı nisbətən yenidir. Bu hüquqlara insanların sağlam ətraf mühitdə yaşamaq hüququnu, siyasi və iqtisadi inkişaf hüququnu aid etmək olar. Bu hüquqların bir qismi beynəlxalq sənədlərlə nizamlanır. Bu sahədə əhəmiyyətli addımlardan biri 1994-cü ildə atılmışdır. Avropa Şurası, “Milli Azlıqlar haqqında Əsas Konvensiya”-ni qəbul etmişdir. Konvensiyanı imzalanmış və təsdiq etmiş dövlətlər öz ərazilərində elə bir şərait yaratmalıdırlar ki, milli azlıqlar milli özünəməxsusluğunu, xüsusilə, dinlərini, dillərini, adət-ənənələrini və mədəni irslərini qoruyub saxlaya bilsinlər. Nə üçün dövlət insan hüquqlarının qayğısına qalmalı və onları mühafizə etməlidir?

İnsanlar bu və ya digər hərəkətləri edərkən müxtəlif amillərə əsaslanırlar: bəzən istəkdən, bəzən də kənar təsirdən insan müəyyən hərəkəti etməli olur.

Humanizm sözü fransızcadan tərcümədə "humanisme" insanlıq, insanları sevmək, bəşəriyyətçilik deməkdir. Humanizm insani məsələlərdə təbiətüstü inancların hakimiyyətini tamamilə rədd edir, amma bununla yanaşı inancların özünü hədəf olaraq seçmir. Ümumi mənada Ateizm və Aqnostisimlə bütünləşir, amma humanist anlayış bunlara daxil deyil. Humanizm

bu cür təbiətüstü güclərin varlığı ilə bir növ maraqlanmayan etik yanaşmadır. Humanizmin əsas məqsədi hər cür avtoritarlıqdan insanı azad etməkdir. Humanizmə görə həqiqəti tapmaq insanın haqqıdır. Amma həqiqəti tapmaq yolunda mistisizm, inanclar və bu kimi məntiqlə tamamlanmayan üsullar doğru deyil. Həqiqətə edilən bu arzu gözübağlı mütləq həqiqət olaraq qəbul etmək deyil, elmi şübhəçilik və elmi üsullarla öz cavabını tapmalıdır. Avtoritarlığı və eyni zamanda həddən artıq şübhəçiliyi də rədd edərkən, taleyin hadisələr üzərindəki təsirini qəbul etmir. Doğrunun və yanılışın olmasına şəxsi və ortaq elmin mənimsənilməsilə çatılabiləcəyini müdafiə edir. Bununla yanaşı humanizm insanın bütün digər canlı növlərindən daha fərqli olduğu düşüncəsini inkar edir. Humanist filosof Piter Singer "Bir çox istisna olmasına baxmayaraq humanistlərin çoxu özlərini böyük bir doqmadan azad edə bilmir. Humanistlər digər canlı növlərinə qarşı düşüncəsiz istismara qarşı çıxmalıdır."deyərək humanizmin təbiiliyi və heyatsevərliyini göstərir. Humanizm insanın bacarıqlarına müsbət yanaşır, bununla yanaşı insan təbiətinin bütünlüklə yaxşı və bütün insanların humanizmin müdafiə etdiyi mənəvi dəyərlərə çatabiləcəyini müdafiə etmir. Bunun üçün əzm və başqalarının köməyi də lazımdır. Humanizmin əsas hədəfi insanın inkişafı və bütün insanlar üçün həyatı yaxşılaşdırmaqdır. Humanizm gözəl işlər görməyə, indi və burada yaxşı yaşamağa və gələcəyə daha yaxşı bir dünya qoyub getməyə çalışır, sonrakı həyatda mükafatlandırılmaq üçün həyat boyu əzab çəkmək lazım deyil.

Humanizm anlayışını "insan sevgisi", "barış", "dostluq", "qardaşlıq" kimi başa düşür. Ancaq fəlsəfi baxımdan humanizmin daha vacib bir mənası var: Humanizm - "insanlıq" anlayışını insanların yeganə

məqsədinə çevirən bir düşüncədir. Başqa sözlə desək, insanı Yaradıcısı olan Allahdan üz çevirməyə, sadəcə öz varlığı və şəxsiyyəti ilə maraqlanmağa çağırır. Bu sözün Qərb dillərindəki mənası həmin anlamı daha qabarıq verir - məsələn, İngilis lüğətlərində "Humanizm" kəlməsi belə açıqlanır: "ən yüksək dəyər, xarakter və davranışların hansısa fəvqəltəbii qüvvədə deyil, insanda olduğuna inanan düşüncə sistemi". Humanizmin ən açıq tərifini isə bu fəlsəfəyə inananlar veriblər. Müasir dövrün tanınmış humanist yazarlarından sayılan Korliss Lamont (Corliss Lamont) *"The Philosophy of Humanism"* (Humanizm Fəlsəfəsi) adlı kitabında belə yazır: "Humanizm bütün gerçəkliklərin məhz təbiətin özündən ibarət olduğuna inanır, qəbul edir ki, kainatın əsası şüür deyil, materiyadır..."

Təbiətin fəvqündə heç nə yoxdur. İnsanlar fəvqəltəbii və ölümsüz ruhlara sahib deyillər. Kainatın fəvqündə duran əzəli və əbədi bir Yaradıcı mövcud deyildir". Göründüyü kimi, əslində humanizmin təməlinə ateizm dayanır. Humanistlər bunu açıq etiraf edirlər. Ötən əsrdə humanistlər tərəfindən iki önəmli manifest, yeni bəyannamə yayılıb. 1933-cü ildə yayılan I manifesti o dövrün bəzi məşhur şəxsləri imzalayıblar. 40 il sonra, yəni 1973-cü ildə yayılan "II Humanizm Manifesti" isə əslində bəzi əlavələrlə elə birincinin təkrarı olub. "II Humanizm Manifesti"ni minlərlə alim, fikir adamı, yazar və s. imzalayıb. Amerika Humanizm Assosiasiyası hələ də bu sənəddən aktiv istifadə edir. Manifestləri təhlil edəndə bəlli olur ki, ikisi də kainatın və insanın Allah tərəfindən yaradılmadığını, öz-özünə ortaya çıxdığını, insanın özündən başqa heç bir varlığın qarşısında məsuliyyət daşmadığını, Allaha inamın insanı və cəmiyyəti geridə qoymasını bəyan edir, yəni başdan-ayağa ateist sənədlərdir.

Məsələn, Humanizmin 1-ci manifestinin ilk altı maddəsi belədir:

1. Humanistlər Kainatın öz-özünə var olduğunu və yaradılmadığını qəbul edirlər.
2. Humanizm insanın təbiətin bir parçası olduğuna və müəyyən proseslərin nəticəsində yarandığını inanır.
3. Həyatın üzvi mənşəyi haqqındakı fikirlərlə razılaşan humanistlər şüur və bədən arasındakı ümumi dualizmi rədd edirlər.
4. Humanizm insanın mədəni, antropoloji, tarixi və sosial amillərin qarşılıqlı təsirinin nəticəsində pillə-pillə formalaşdığını qəbul edir. Müəyyən mədəni dövrdə doğulan fərd əsasən həmin mədəniyyətin təsirilə formalaşır.
5. Humanizmə görə, kainatın müasir elm tərəfindən qəbul edilən quruluşu və orada gedən proseslər heç bir fəvqəladə qüvvənin nəzarətində deyil.
6. Bizim qənaətimizə görə, teizm, deizm, modernizm və digər "yeni düşüncə"lərin zamanı çoxdan keçibdir.

Bu müddəalar materializm, darvinizm, ateizm və aqnostizm kimi adlar altında ortaya çıxan vahid fəlsəfənin əsasını təşkil edir. Birinci maddədə kainatın əzəli və əbədi olması kimi materialist əhkam irəli sürülür. İkinci maddə insanın təkamül nəzəriyyəsinin dediyi kimi, öz-özünə yaranması iddiasıdır. Üçüncü maddə ruhun varlığını rədd edərək, insanın yalnız maddədən ibarət olduğunu irəli sürür. Dördüncü maddə "mədəni inqilab" tezisini əsas götürüb, insan fitrətinin (yaradılışdan gələn xüsusiyyətlərin) varlığını rədd edir. Beşinci maddə Allahın insan və kainat üzərindəki hakimiyyətini kənara atır. Altıncı maddə isə Teizmin, yəni Allah inancının lazımsız olduğunu bildirir.

Polis etikası və deontologiyasının beynəlxalq normalarını təhlil edərkən biz humanizm, sosial bərabərlik, insan hüquqları və s. anlayışlarla bağlı digər beynəlxalq normalara xüsusi diqqət yetiririk.

Bu normaları bilmədən biz ümumbəşəri normalar, yəni humanizm, insana sevgi baxımından etika məsələlərinə toxuna bilmərik. Bu vəzifənin yerinə yetirilməsi üçün biz insan və onun hüquqlarına dair tövsiyəedici və qadağalar qoyan normaları təsbit etmiş beynəlxalq sənədlərə diqqətimizi yönəltməliyik. Polis əməkdaşları tərəfindən rəhbər tutulmalı beynəlxalq sənədlər bizi xüsusən maraqlandırır. Bura aiddir:

Müasir cəmiyyətdə indiyə kimi nəzarətsiz, insana qarşı və onu oyuncaq şəklinə salan obyektiv proseslər mövcuddur.

Müasir cəmiyyətin inkişaf tendensiyasını analiz edəndə (təhqiqində) aydın olur ki, bu cəmiyyətdə varlılıq sahibkarı özünə tabe edir, təsərrüfat praktikasında “istehsal istehsala görə” xarakterini əldə edir. Maddi tələbat tarixi mədəniyyətin reallığıdır: onlarda ümüminsanlıqın mənəvi qadağaları kodlaşdırılır və müxtəlif cəmiyyətdə mənəvi tələbatın xarakteridir və onun özü də insanların sivil inkişaf səviyyəsidir.

İqtisadiyyat odur ki, humanitar formada müəyyən olunmuş çərçivədə ilkin vacib olan insan tələbatının rəşional səviyyəsində istiqamətidir.

İnsanların, qardaşlıq, azadlıq və bərabərlik problemi, insanın “təbii hüquqi” inkişaf və yaradıcılığa can atmağı diqqət mərkəzindədir. İmmanuel Kanta görə insan insana qarşı məqsəd yox, həm də vasitədir. Proqresin azad hər tərəfli inkişafı həqiqi sivilizasiyanın yonulmamış tərəfini yaradır.

Hökmə görə insan, tarix sistemində bütün müddət ərzində fasiləsiz inkişafalarda olmuşdur. Müasir

dövrde Hegelin ideya və prinsiplərinə görə insanlığın global problemlərinin toqquşması hər xalqın və insanlığın yaşaması üçün vacib bir aspekt olub.

Hegelin fikrincə, yeni insan tərbiyəsində yeni fikirlərin və prinsiplərin mövqeyinin formalaşmasına tələbat artır. Hegel öz əsərlərində yazırdı ki, ümumi insanlığın marağını və sərvətini əks etdirir, bütün humanistlik sərvətləri özündə cəmləşdirib, o cümlədən, humanist dini ənənələri toplayıb. Ona görə də Hegel real olaraq demokratik xarakteri ilə fərqlənən cürbəcür sülhsevər müxtəlif fəlsəfi və ideoloji qüvvələri ilə əməkdaşlığı genişləndirməyi rəva bilir.

Ümumi insanlığın sülh uğrunda mübarizə marağı sosial ədalətsizliyə, qəddarlığa qarşı insanın təbii halda yaşamaq uğrunda müdafiəsi onun mənəvi dayacağıdır. İndiki dövrdə ümüminsanın marağı bir dövlətin mənafeyindən yox, insanların beynəlxalq hüquq normaları prinsiplərində baxılmalıdır.

Humanizm (latınca “humanus” sözündən olub, insan, bəşəri mənasını ifadə edir) şəxsiyyət kimi insanın dəyərini, onun azadlığını, xoşbəxtliyini, inkişafını, bacarığını aşkara çıxarmaq hüququnu müəyyən edir. Humanizm insanın rifahını sosial institutların qiymət meyarı, bərabərliklə ədalət kimi bəşəri prinsipləri isə insan münasibətlərinin norması sayır. Humanizm prinsipi insana məhəbbət və ehtiram göstərilməsini nəzərdə tutur.

Humanizm tarixində ilk dəfə olaraq XV-XVI əsrlərdə hallanmağa başlamışdır. Humanistliyin təbliğini formalaşmasında o vaxtın böyük alimləri – A.Dante, C.Bokkaçço, Leonardo da Vinç, Potterdamskiy, Bruno əhəmiyyətli vacib rol oynamışdır. Burjuaziya humanizimi XVIII əsrdən çiçəklənməyə başlamışdır.

XX əsrin 20 – ci illərindən başlayaraq, ABŞ – da humanist etika nəzəriyyəsi geniş yayılmağa başlamışdır. Onu əsas təbliğ edən nümayəndələri: Fayt, Bebit, Levin, Qarnet öz nəzəriyyələrinin əsasında fərdi psixologiyanın mənəvi aşkarlığında insan spesifikasi müəyyən edirdilər. Humanist, insan faktorunun aktiv və əlverişli formalaşmasında onun əsas cəhətlərinin aktivləşmə yollarını təyin etmək lazımdır.

Bizim əxlaqımız özü də xalq kütlələrinin və ayrı – ayrı şəxslərin tarix boyu humanizm azadlıq, sosial bərabərlik və sülh uyğunda apardığı mübarizədə ümumbəşəri əxlaq normalarını təcəssüm humanist, insan faktorunu nəzərdən keçirdikdə hər şeydən əvvəl hər bir fərd öz daxili fiziki, mənəvi və əxlaqı qüvvəsi ilə ictimai münasibətlər sistemində bir şəxsiyyət kimi formalaşır: ikinci bir tərəfdən ictimai münasibətlər tərəqqinin sürətini və insanın fərdi xüsusiyyətlərinin daha parlaq üzə çıxmasına kömək edir.

İnsan faktorunun formalaşması və aktivləşməsi üçün onun əsas xüsusiyyətlərini və inkişaf yollarını öyrənmək lazımdır. Bu gün bu, aktual nəzəri bir nömrəli məsələdir.

Müasir şəraitdə insanın bir şəxsiyyət kimim özünü göstərməsindən əmək fəaliyyətli əsas yer tutur ki, burada hər bir şəxs öz yaradıcı qüvvə və bacarıqlarını açar bilər. İnsanın əməyə münasibəti onun sosial və fərdi inkişafının dialektikasını əks etdirir. Burada şəxsiyyətin birgə fəaliyyətinin digər üzvlərinə və bütövlükdə cəmiyyətdə olan humanist münasibət özünü göstərir.

Humanizm bizim həyat tərzimizə xas olan hallarıdır. Bu yürüdülmə mülhizələrdən aydın olur ki, insan qanunu etdirir. Bu əxlaq özündə insanlar və xalqlar arasında münasibətləri tənzim edən aşağıdakı normalardan

ibarətdir: şəxsin cəmiyyətə münasibəti, insanlar arasında münasibət.

Humanist əxlaq normaları ictimai rəy vasitəsilə siyasi və hüquqi normalara mənəvi cəhətdən dəyərlidir. Bu normalar digər sosial normalarla birlikdə yeni insanın formalaşması prosesinə aktiv təsir göstərir.

Humanist normaların sosial vəzifəsi şəxsiyyətin mənəvi cəhətdən inkişafına, onun həyatı mövqeyinin seçilməsinə təsir göstərməkdən ibarətdir. Sosial humanist normalar sistemində ənənələr vacib yer tutur. Humanist ənənələr sosial vəzifəsi mövcud cəmiyyətdə qərarlaşmış münasibətlərin möhkəmləndirilməsi və bu münasibətlərin həyat fəaliyyəti vasitəsilə nəsillərdən – nəsillərə ötürülməsindən ibarətdir.

Humanist ənənələr bu və ya digər əmək kollektivinin mənəvi sərvəti sayılaraq, kollektivin birliyinə, hər bir üzvün kollektiv qarşısında məsuliyyət hissənin formalaşmasına xidmət edir.

Təəssüflər olsun ki, insan əməlləri içində qeyri - əxlaqi və cinayət xarakterli hərəkətlər – cinayət əməlləri də vardır.

Cinayət hüququ şəxsin törətdiyi əməl kimi cinayətlərin və son məqsədi hər bir şəxsi cəmiyyət üçün faydalı vətəndaşa çevirmək olan cəzanı öyrənir. Burada xüsusi yer tutan insan faktorunu da dar mənada başa düşmək olmaz. Burada xüsusi insan faktoru dedikdə, hər bir şəxsin ictimai, iqtisadi, istehsal, elmi – texniki və başqa münasibətlərdə oyandığı rol nəzərdə tutulur.

Sual 2. İnkişafın humanistlik sərhədi.

İnsan qanunu, ona qarşı münasibət prinsipləsinə və humanistcəsinə olmalıdır, bizim qanunlara görə cəzanın məqsədi ancaq cəza olmayıb,

həmçinin sosial ədalətin bərpası və məhkumun islah olunmasıdır. Cəmiyyətin bütün dövlət orqanlarının üzvlərinin əxlaqının yaranması siyasi və hüquqi normaları arasında sıx əlaqəni aşkar etmək onunla bağlı olub, qanunçuluğun siyasi ideyasından yaranır. Beləliklə, ali hökumət orqanlarının qanunları və normaları öz xarakterinə görə hüquqi siyasi normalarla tənzimlənir. Hökumət qanunlarının əməl edilməsinə və tətbiqinə yüksək humanist şüurluluq səviyyəsində təminat verilir. İctimai təşkilatların fəaliyyətində, qanunların əməl və tətbiq olunmasında yüksək humanist şüurluluq səviyyəsində müəyyən olunmuş normalar inandırma doğuran metodlardan, bəzi hallarda isə məcburetme metodundan istifadə edilir.

Humanist qanunların əməl edilməsinin vacibliyinə dövlətin gücü ilə təmin olunur. Nə qədər ki, dövlət müasir cəmiyyətin yaranmasında əsas vasitə kimi çıxış edir, o qədər də dövlətin təkmilləşdirilməsi və təşkilində onun idarə edilməsində hüquq normaları ilə tənzimlənməyə ehtiyac vardır. Hüquq normalarının mənbəyi xalqın iradəsidir və onlardan siyasi tələbat meydana çıxır. İctimai əxlaq qaydalarında ümumi vaciblik həddində hüquq normaları ilə müəyyənləşdirilir.

Cəmiyyətdə baş verən dəyişikliklər və inkişafı, hər bir şəxsin özünü əsl vətəndaş hiss etməsini, cəmiyyətin inkişafına öz payını verməsini tələb edir. Bir tərəfdən özünə getdikcə cəmiyyətdə möhkəm mövqe qazanan humanizm və rəhmdillik, digər tərəfdən də xüsusən ağır cinayətlərin artması cinayətkarlığa qarşı mübarizə vasitələri cəmiyyətdə böyük mübahisələrə səbəb olmuşdur.

Cinayətkarlıqla mübarizədə humanizm əsas prinsiplərindən hesab oluna bilər. Humanizm tam və

əsl, təkcə zərərçəkənə qarşı deyil, həm də cinayətkar tərəfə qarşı da olmalıdır.

Dövlət cinayətkarlıqla mübarizə yalnız qanuna əsaslanmalı və qanun çərçivəsində olmalıdır. Əgər belə olmazsa, bu mübarizə özbaşınalığa gətirib çıxarar ki, bu da inkişaf etmiş müasir dünyada yolverilməzdir.

Cinayətkarlıqla mübarizə tarixi aydın şəkildə göstərir ki, təkcə cəza yolu ilə cinayətkarlığın qarşısını almaq mümkün deyildir. Lakin mübarizə vasitələrindən biri kimi, əgər bu cəza insan şəxsiyyəti üçün əzabverici, lazımsız fiziki və mənəvi əzab xarakteri daşmırsa, şəxsiyyətin mənəvi tənəzzülünə gətirib çıxarmırsa, cəza, əlbəttə, cəmiyyətin mühafizəsinə lazım olan bir vasitə kimi, xüsusi, ekstremal şəraitdə onda o tərbiyəvi və istiqamətverici bir vasitə kimi vacibdir.

Cəza həmişə konkret olaraq cinayətkara qarşı çevrilmiş olsa da, ümumi üçün qabaqlayıcı xarakteri də daşıyır. Cəzanın qabaqlayıcı xarakteri onun obyektiv xassəsidir.

Cinayətin cəza vasitəsilə qabaqlanması ilk əsas hadisənin bərabərliyi halda mümkün olur. Cəzanın azadlıqdan qismən məhrum edilmə kimi sürgün və s. növləri ilə bağlıdır. Bu zaman cinayətkar cinayət törətmək imkanından məhrum olur. O, təcrid olunmuş vəziyyətdə olur. Beləliklə, cəmiyyət özünü həmin cinayətkardan uzaqlaşdırma yolu ilə mühafizə edir və bu müddət ərzində cinayətkar da tərbiyələnir. Cəza – spesifik bir institut kimi məzmunca əxlaqi humanist xarakter daşdığı üçün hər halda cinayət törətmiş şəxsə xüsusi təsir vasitəsi kimi spesifik xassəyə malikdir. Bu spesifikin onun qorxutma xassəsindən ibarətdir.

Lakin, cəza-hüquqi məcburetmiş xarakteri daşıyır və şəxsin etdiyi cinayətdə yalnız özünün günahkar olmasının nəzərə alaraq bu cinayətin təkrarlanması

Üçün məcburi hərəkətlərlə, o cümlədən, qorxutma yolu ilə təsir etməyə əsaslanır. Burada qorxutma öz məzmunu etibarilə əxlaqi humanist xarakter daşıyır. Çünki, o, cinayət kimi əxlaqdan kənar bir hadisənin qarşısının alınmasına xidmət edir.

Cinayət hüququndan, humanizmdən danışarkən ağırlaşdırdığı və yumşaldıcı amillərdən də söhbət açmaq lazımdır. Bəs elə isə cinayət qanunvericiliyində hansı ağırlaşdırıcı və yumşaldıcı amillər və niyə məhz bunlar nəzərdə tutulub? Bunların əsasında hansı əxlaqi prinsiplər durur?

Cəzanın yumşaldıcı amilləri dedikdə buraya cinayətkar tərəfindən cinayətin sonrakı zərərli nəticələrinin qarşısının alınması, könüllü surətdə vurulmuş zərərin ödənilməsi və ya vurulmuş ziyanın tam aradan qaldırılması daxildir.

Bu sadaladığımız etik hərəkət və fikirlər məhz cəzanın yüngülləşdirilməsini nəzərdə tutur, lakin cinayətkara tam bəraət də verilir. Çünki hər halda artıq zərər vurulmuş, cinayət əməli törədilmişdir. Əlbəttə, belə hallarda cinayət məsuliyyətə cəlb etmə bütün hallarda vacib olmasa da məsuliyyət tam azad olma yumşaldıcı amillərin bir deyil, bir neçə olmasını tələb edir. Buraya vurulmuş zərərin ödənilməsi ağır şəxsi və ailə vəziyyəti nəticəsində baş vermiş cinayətlər: xəstəlik, hədə - qorxu, maddi və ya xidməti asılılıq nəticəsində baş vermiş cinayətlər daxildir.

Əlbəttə, həm əxlaqi, həm də hüquqi humanist prinsiplər baxışından həyatında ilk dəfə olaraq, həm də cəmiyyət üçün böyük təhlükə törətməyən cinayət törətmiş şəxsə güzəştə getmək lazımdır.

Belə cinayətlərlə müqayisədə dəfələrlə cinayət törətmiş şəxsə qarşı cəzanın ağırlaşdırılması da məhz əxlaqi normalara əsaslanır.

Məsuliyyəti azaldan amillərdən biri də həddi – buluğa çatmamaqdır. Belə ki, həddi – buluğa çatmayan şəxslər hələ tam sosial yetkinliyə malik olmadıqları üçün qanunvericilik onlara qarşı məhdud cəza tədbirləri nəzərdə tutmaq, həddi – buluğa çatmamaq amilini isə cəzanın yüngülləşdirə şərtlər sırasına daxil etmişdir.

Qədim zamanlarda insanlar bu və ya digər hərəkət və hadisənin yalnız zahiri tərəfini götürürdülər. Bu səbəbdən də çox vaxt insanı yalnız bir canlı kimi heyvanlarla eyniləşdirir, zahiri təzahür kimi insanlarla heyvanların hərəkətlərini bir sırada araşdırılır.

Tarix boyu törətdiyi hərəkətlər cinayət əməli kimi qiymətləndirilmiş heyvanlar üzərində məhkəmə, prosesləri buna misal ola bilər. Heyvanların hərəkətinə görə cəzalandırılmış qədim Yunanıstanda Salonun qanunlarında və bir çox katolik ölkələrində nəzərdə tutulmuşdu. “Cinayət” törətmiş heyvanları həbs etmək və onları zindana salmaqla məşğul olur və hətta işgəncə verərdilər.

Məlumdur ki, bu hadisələrə olan münasibət əxlaqi normaların və hüquq qaydalarının qeyri-mükəmməlliyindən irəli gəlirdi.

1405-ci ildə Fransada öküz adamı buynuzu ilə vurduğu üçün asılmış, donuza isə kənar şəxsin əmlakına ziyan vurduğu ölüm cəzası kəsilmişdir. Bundan başqa ölüm cəzasına məhkum edilmiş heyvanlara çox vaxt adam paltarları geyindirildilər ki, bu hadisəyə tamaşa edən şəxslər ibrət dərsi götürsünlər. Slovakiyada, misal üçün heyvanların ölüm cəzasına məhkum edilməsi lap yaxınlara -1864-cü ilə qədər davam etmişdir. Heyvanlar üzərində aparılan məhkəmə proseslərində vəkillər və ittihamçılar da iştirak edirdilər.

Doğrudan da nadanlıqla zahiri “humanizm”in vəhdəti eybəcər bir formaya gətirib çıxarmışdır.

Cinayət anlayışına tarix boyu din və dini hüquq nəzəriyyəsi də öz təsirini göstərmişdir. Məsələn, bu nəzəriyyələrə görə dini baxışdan “günah” əməl cinayət əməli ilə eyniləşdirildi. A.İ.Lyublinski göstərirdi ki, cinayət qanunu asanlıqla döyüşkən dini əxlaqını əlində alət ola bilər”.

Din alimləri iddia edirdilər ki, dini normalar allahdan gəldiyi və heç bir vəchlə tənqid olunmadığı üçün dəyişdirilə bilməz. Bunun nəticəsində Avropa başdan-başa çox vaxt günahsız olan və dinsiz, kafir, sehrbaz və cadugər adı ilə damğalanmış insanların edam olunması və tonqallarda yandırılması ilə məşğul idi.

H.S.Toqaitsev yazırdı: “Cəmiyyətdə ən qatı cinayətkarın vurduğu hər hansı ziyan, dövlətin özünün ictimai qaydalara riayət pərdəsi altında həyata keçirdiyi qanlı edamlarla müqayisədə kiçik bir şeydir”.

Məsələn, Niderlandiyada hersoq Alba az müddət ərzində 18 min adamı edam etdirmişdir.

XVI əsr ərzində Almaniyada təkcə “sehrkar” və “cadugər” adı ilə 72 min adam edam edilmişdi.

Əsl cinayətkarı aşkar edə bilməmək üzündən tam qədim zamanlardan “cinayət” əməlinə görə birdən-birə bütün kəndlər, böyük saylı əhalidən hər üç, beş və ya on nəfərdən biri edam olmuşdur. Buradan belə nəticəyə gəlmək olur ki, məhz belə təcrübənin nəticəsində konkret cinayət əməlinə görə cinayət əməlinin törədilməsinə görə cinayət məsuliyyəti daşınması məsələsi cinayət anlayışının əsasını təşkil edən bir hadisə kimi diqqətdən kənar qalmışdır. Bu cür yanaşmanın nəticəsində hitlerçilərin vəhşilikləri, faciəvi “kampuçiya eksperimenti” kimi dəhşətli hadisələr vermişdir.

Beləliklə, keçmişə baxanda tarix boyu bu qanunları izləyən zərərli və qeyri-humanist hadisələri də nəzərdən qaçırmamalıyıq.

Humanizm anlayışına yanaşma müxtəlif olmuşdur. Xüsusilə materialist materialist və idealist istiqamətlər bu barədə daha kəskin şəkildə fərqlənən fikirlərlə, ideya və konsepsiyalarla çıxış etmişlər. Materialist cərəyanın nümayəndələri bu barədə aşağıdakı qənaətə gəlmişlər və onların fikirlərini aşağıdakı kimi təhlil

Sual 3. Müasir dünyada qəbul olunmuş humanitar qaydalar.

Bütün dünyada beynəlxalq təşkilatlar və demokratik dövlətlər, həmçinin dünya ictimaiyyəti tərəfindən qəbul olunmuş humanitar qaydalar aiddir:

- insan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamə;
- Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt;
- bütün insanların işgəncələr və digər qəddar qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan rəftar və cəzalardan müdafiəsi haqqında Beynəlxalq Konvensiya;
- BMT-nin irqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında Beynəlxalq Konvensiya;
- aparteid cinayətinin aradan qaldırılması və onun cəzalandırılması haqqında Beynəlxalq Konvensiya;
- soyqırım cinayətinin qarşısının alınması və onun cəzalandırılması haqqında Beynəlxalq Konvensiya;
- məhbuslarla rəftar haqqında minimal standart qaydaları;
- Polis haqqında Bəyannamə;
- Hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşlarının davranış məcəlləsi;
- Avropa Polis Etik Kodeksi.

Ən birinci və ən vacib sənəd olub. BMT-in “Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi (1948)”. Orada yazılıb ki, bütün insanlar azad, ləyaqət və hüquqlarına görə bərabər doğulurlar. Onlar bir-biri ilə qardaşlıq ruhunda davranmalıdırlar:

- hər bir insan irqinə, dərisinin rənginə, cinsinə, dilinə, dininə siyasi və digər əqidəsinə, milli, yaxud sosial mənşəyinə, mülki və s. heç bir fərq qoyulmadan bütün hüquqlara və bütün azadlıqlara malik olmalıdır.
- hər bir insan yaşama, azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququna malikdir;
- quldarlıq və qul alverinin bütün növləri qadağandır;
- heç kəs işgəncəyə, yaxud amansız, qeyri-insani, yaxud onun ləyaqətini alçaldan davranışa və cəzaya məruz qalmamalıdır;
- hər bir insan, harada olursa-olsun, hüquq subyekti kimi tanınmaq hüququna malikdir;
- bütün insanlar qanun qarşısında bərabərdir;
- heç kəs özbaşına həbs oluna, tutulub saxlanıla, sürgün edilə bilər;
- heç kəs şəxsi və ailə həyatına özbaşına müdaxilə oluna, yaxud şərəfinə və adına özbaşına qəsb edilə bilməz;
- hər bir insanın vətəndaşlıq hüququ var;
- heç kəs özbaşına öz əmlakından məhrum edilə bilməz;
- hər bir insanın fikir, vicdan və din azadlığı hüququ var;
- hər bir insanın əqidə azadlığı hüququ var;
- hər bir insanın əqidə azadlığı və onun sərbəst şəkildə ifadə vermək hüququ var.

Müasir dünyada qəbul olunmuş humanitar qaydaların sıralarında BMT-nin “İqtisadi, Sosial və

Mədəni Hüquqlar Haqqında Pakt” mühüm yer tutur (16 dekabr 1966-cı il) (3 yanvar 1976-cı il).

Preambulada yazılıb ki, “Bu Paktda iştirak edən dövlətlər BMT Nizamnaməsində elan edilmiş prinsiplərə uyğun olaraq bəşər nəslinin bütün üzvlərinə məxsus ləyaqətin, onların bərabər və ayrılmaz hüquqların tanınması azadlıq, ədalət və sülhün əsası olduğunu nəzərə alaraq, bu hüquqların insan şəxsiyyətinə məxsus olan ləyaqətdən, doğduğuna etiraf edərək, qorxu və ehtiyacdən azad insan şəxsiyyəti idealının yalnız hər kəsin öz iqtisadi, sosial və mədəni, eləcə də mülki və siyasi hüquqlardan istifadə edə bilməsi üçün şərait yaradıldığı təqdирə həyata keçirə biləcəyini etiraf edərək aşağıdakı maddələrlə razılaşırlar:

1. Bütün xalqlar öz müqəddəratını təyin etmək hüququna malikdirlər;

Hər kəsin, ruzi qazanmaq imkanı daxil olmaqla, sərbəst şəkildə seçdiyi, yaxud sərbəst şəkildə razılaşdığı əmək hüququnu tanıyır;

a) bütün zəhmətkeşlərə minimum təmin edən haqq;

b) təhlükəsizlik və gigiyena cavab verən şəraiti;

c) istirahət, asudə vaxt və iş vaxtının ağlabatan şəkildə məhdudlaşdırılması və ödənişli vaxtaşırı məzuniyyət, eləcə də bayram günləri üçün haqq;

– hər bir insanın, ictimai sığorta da daxil olmaqla, sosial təminat hüququnu tanıyır;

– uşaqlar və yeniyetmələr iqtisadi və sosial istismardan mühafizə edilməlidirlər;

– hər bir insanın fiziki və psixi sağlamlığının ən yüksək səviyyəsinə çatmaq hüququnu tanıyırlar.

Bunlarla bərabər işgəncələrə və digər qəddar, insanlıqdan kənar, yaxud ləyaqəti alçaldan davranış və cəza növləri əleyhinə konvensiyası (10 dekabr 1984-cü

il) etik prinsiplərə çox böyük rol oynayır. Məsələn, bu konvensiyada 4 – cü maddədə yazılıb ki:

1. hər bir iştirakçı – dövlət bütün işgəncə hərəkətlərinə onun cinayət qanunvericiliyinə müvafiq olaraq cinayət kimi baxılmasını təmin edir. Bu işgəncə vermək cəhdinə və hər hansı bir şəxsin işgəncədə iştirakçıları, yaxud iştirak etməsi demək olan hərəkətlərinə də aiddir;
2. hər bir iştirakçı – dövlət bu cinayətlərə görə, onların ağırlıq xarakteri nəzərə alınmaqla, müvafiq cəza müəyyən edir;
3. vəzifəcə yüksək rəisin, yaxud dövlət hakimiyyəti orqanının əmri işgəncə verilməsinə bəraət qazandıra bilməz.

Beynəlxalq sənədlərin içərisində mühüm yer BMT – nin tərəfindən qəbul olunmuş (17 dekabr 1979 – cu il) Hüquq mühafizə orqanları əməkdaşlarının davranış məcəlləsidir.

O məcəlləsi polis əməkdaşlarının humanizm və insan hüquqlarının görünən böyük rol oynayır. Bu məcəllə 8 maddədən ibarətdir.

5 – ci maddədə yazılır ki, heç bir əməkdaş yuxarıdan verilən əmri müharibə təhlükəsini və ya müharibə vəziyyətini, milli təhlükəsizliyə hədəni, daxili siyasi qeyri sabitliyi və ya digər fəvqəladə vəziyyəti işgəncənin və ya digər qanunsuz, qeyri – insani, alçaldıcı rəftarın və ya cəzanın törədilməsinə bəraət kimi qiymətləndirməməlidir.

Müharibə zamanı hətta düşməne qarşı humanistik münasibətdə müəyyən qaydalara əməl edilməlidir. Bu qaydalar əsasən, 1949 – cu ildə Cenevrədə qəbul edilmiş 4 sazişdə və onların 1977 – ci ilinin iki əlavə protokollarında müəyyən olunmuşdur.

164 dövlət göstərilən IV Cenevrə sazişinin iştirakçısıdır. Hal – hazırda (avqust 1991_ 103 dövlət Birinci əlavə

protokolun və 93 dövlət İkinci Əlavə protokolun iştirakçısıdır. Cenevrə sazişlərində və onların Əlavə protokollarında iştirak edən dövlət kimi Azərbaycan Respublikası da bu müqavilələrə qoşulmuş hesab olunur.

Həmin müqavilələr insan şəxsiyyətinə və onun ləyaqətlə hörmət etmək ideyasına əsaslanırlar.

Bilavasitə, yaxud xəstəliyinə, ya da aldığına və ya əsir düşdüyünə görə, yaxud hər hansı başqa səbəbdən hərbi əməliyyatlarda iştirak etməyən şəxslərə hörmət eyməli, onlar müharibənin təqsirləndirilən mühafizə olunmalıdırlar. Əzab çəkənlərə ayrı seçkilik olmadan kömək edilməli və qayğı göstərməlidir. Qırmızı Xaçın (Qırmızı Ayparanın işçiləri, binaları, avadanlıqları ilə bərabər, tibb işçilərinin, xəstəxanaların, tibb maşınlarının qorunmasına da xüsusi fikir verilməlidir. IV Cenevrə sazişi aşağıdakı kateqoriyalardan olan şəxsləri qoruyur:

- hərbi qüvvələrin döyüş meydanında yaralanmış və xəstələnmiş şəxsi heyətini və tibb işçilərini (Birinci sazişi);
- hərbi qüvvələrin yaralanmış, xəstələnmiş və gəmi cəzasına uğramış heyətindən olanları (İkinci saziş);
- əsirlərin (Üçüncü saziş);
- işğal olunmuş ərazidə yaşayan və ya düşmən əlinə keçən mülki vətəndaşları (Dördüncü saziş).

Üçüncü maddə bütün Cenevrə sazişləri üçün eynidir. Bu maddə daxili münaqişələrə aiddir, o münaqişədə iştirak etməyən və ya iştirakını dayandırmış şəxslərlə qarşı humanist rəftar təmin edir. Xüsusən, 3 – cü maddə qeyri – humanist rəftarı, girov saxlamağı, işgəncə verməyi, zorakılığı, özbaşına edam etməyi qadağan edir və məhkəmələrin bütün hüquqi zəminlərinin qüvvədə qalmasını təmin edir.

Birinci və ikinci protokollar müvafiq olaraq beynəlxalq və daxili münaqişələrə nəzarət işini daha da

təkmilləşdirilir. Hərbi əməliyyatlar zamanı mülki və hərbi obyektlər mütləq fərqləndirilməlidir.

Cenevrə sazişlərinin iştirakçısı olan dövlətlər aşağıdakılara əməl etməlidirlər:

- dost və ya düşmənliyindən asılı olmayaraq yaralılara eyni dərəcədə qayğı göstərməlidir;
- hər bir şəxsin qismini;
- toxunulmazlığına, heysiyyətinə, ailə hüquqlarına, mənəvi və dini etiqadına hörmət etməli;
- işgəncəni, qəddar rəftarı, özbaşına edam və məhv etməyi, sürgünü, girov saxlamağı, soyğunçuluğu və mülki obyektlərin dağıdılmasını qadağan etməli;
- BQXK – nın nümayəndələrinə dustaqları köməyə və onlarla təklidə danışmağa.

Bu kimi sənədlərin içərisində polis əməkdaşları üçün, çox əhəmiyyətli və vacib sənəd BMT-nin Baş Assambleyasının 34/169 17 dekabr 1979-cu il Qərarına əsasən qəbul olunan Hüquq mühafizə orqanları əməkdaşlarının davranış məcəlləsi olmuşdur.

Bu sənəd 8 maddədən ibarətdir. Humanizm ideyasına yaxın olan maddələr bunlardır:

Maddə 1. Hüquq mühafizə orqanlarının əməkdaşları cəmiyyətə xidmət etməli və bütün insanları qanuna zidd əməllərdən qorumalıdır.

Şərhdə yazılır ki, cəmiyyətə xidmət etmək şəxsi, iqtisadi. Sosial və digər fəvqəladə səbəblərdən təcili köməyə ehtiyacı olan insanlara xidmət etmək deməkdir.

Maddə 2. Xidmət vəzifələrini yerinə yetirən hər bir hüquü mühafizə orqanı əməkdaşı insan ləyaqətinə hörmətlə yanaşmalı və onu müdafiə etməli, eyni zamanda bütün insanların insan hüquqlarını təmin etməli və qorumalıdır.

Maddə 6. Hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları tutulan şəxslərin sağlamlığının tam

qorunması təmin etməlidirlər və zəruri hallarda təcili tibbi yardımın təmin edilməsi üçün cavabdehdir. Polisin humanist fəaliyyət üçün çox önəmli və çox vacib Avropa Şurasının parlament assambleyasının rezalüsiyası 690 /1979 – cu il Polis haqqında bəyannamə böyük kəsb edir.

Bu Bəyannamənin preambulasında yazılıb ki, 3 insan hüquqlarının pozulmasında və ya qeyri-insan rəftara yol verməkdə təqsirkar olunmalıdır. Bəyannamənin “A” hissəsində 3 bənddə yazılır: “Edam, işgəncə qeyri-insani və alçaldıcı rəftarın və cəzanın digər formaları hər bir halda və vəziyyətdə qadağandır. Belə rəftar tətbiq edilməsi barədə əmr və göstərişlərin yerinə yetirilməsində polis əməkdaşı boyun qaçırmalı və ya imtina etməlidir”. 8 – ci bənddə yazılır: Polis əməkdaşı irqinə, dininə və ya siyasinə görə cinayət işinin qaldırılmasında, istintaq aparılmasında, şəxsin həbs edilməsində iştirak etməməlidir.

14-cü bənddə qeyd olunur ki, “Tutulmuş şəxsin tibbi yardıma ehtiyacı olan təqdirdə polis əməkdaşı tibbi personalın köməyinə müraciət etməlidir. Zəruri hallarda tutulan şəxsin həyat və sağlamlığının qorunması üçün polis əməkdaşı tədbirlər görməlidir.

Bir neçə sənədlərin içərisində demək olar ki, polis əməkdaşları üçün ən önəmli sənəd “Polis haqqında” Avropa Bəyannaməsi. Bu Bəyannamə 8 may 1979-cu ildə Avropa Şurasının Parlament Assambleyası tərəfindən qəbul edilmişdir.

Sənəd 3 hissədən ibarətdir:

- a) etika;
- b) status;
- c) müharibə və fəvqəladə vəziyyətlər.

Polis haqqında Bəyannamənin məqsədi- ayrı-ayrı Avropa dövlətlərdə Polis haqqında Qanunların hazırlanmasında əsas kimi istifadə olunsun.

Göstərilən Bəyannamədə I hissədə (etika) 16 maddə göstərilib. Orada polis əməkdaşlarının hüquqi və mənəvi öhdəliklərinə həsr edilib. Məsələn, insan hüquqlarına hörmət və qorumaq-polis əməkdaşı insanların cinayətlərdən və qanunazidd hərəkətlərdən mühafizə etməlidir:

- korrupsiya halları – polis əməkdaşı korrupsiya hərəkətlərindən imtina edərək ona etiraz etməlidir;
- işgəncənin qadağan olunması – işgəncə və alçaldıcı rəftarın və cəzanın bütün formaları hər bir halda qadağandır;
- gücdən və odlu silahdan istifadə-fiziki qüvvə və odlu silahdan istifadə zamanı heç vaxt zəruri hədd aşılmamalıdır;
- xüsusi vəzifələr.

1. Tutulan şəxsin həyat və sağlamlığının qoruması üçün polis əməkdaşı tədbirlər görməlidir.

Bəyannamənin C hissəsində - müharibə və fəvqəladə vəziyyətlər – 7 maddə mövcuddur onların ümumi məzmunu – humanitar hüquq prinsiplərinə əsasən silahlı münaqişələr zamanı polis əməkdaşlarının vəzifə və funksiyaları.

Biz bilirik ki, heç bir şəxs işgəncəyə, qeyri-insani, alçaldıcı rəftara və ya cəzaya məruz qalmamalıdır. Yaşamaq hüququ kimi ən ümdə bir hüquqi mütləq riayət etmək mümkün deyil. Müəyyən hallarda yaşamaq hüququ qanun çərçivəsində pozulur. Lakin işgəncənin qadağan olunması ümumi və mütləqdir. Burada istisnalar ola bilməz, hətta müharibə kimi fəvqəladə hallarda işgəncə qadağandır. “Polis haqqında Bəyannamə”yə əsasən polis əməkdaşı işgəncə və ya insan ləyaqəti alçaldan digər formalı cəzaları nəzərdə tutan əmrləri yerinə yetirməkdən boyun qaçırmalı və ya imtina etməlidir.

Bir sözlə beynəlxalq əməkdaşlıq və təcrübə mübadiləsi polis orqanlarına öz işlərini beynəlxalq standartlara uyğun qurmaq üçün vacibdir.

Beynəlxalq əməkdaşlıq polis işində tətbiq edilən texniki vasitələrin və texnologiyaların mübadiləsini, siyasi demokratiya qanun, humanist rəftar və insan hüquqlarının aliliyi məsələlərini də əhatə etməlidir.

Sual 4. İnsan hüquqları və humanizm polisin fəaliyyətində

22 fevral 1998-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi sahəsində tədbirlər haqqında fərman imzalayıb. Fərmanda deyilir: Azərbaycan Respublikası müstəqillik qazandıqdan sonra beynəlxalq dövlətlər birliyinin tam hüquqlu üzvü kimi əsrlərin sınağından çıxmış ümumbəşəri dəyərlərin üstünlüyünü qəbul edərək demokratik, hüquqi və dünyəvi dövlət quruculuğunu özünün inkişaf yolu seçmişdi. Bu gün hər bir cəmiyyətin və dövlətin inkişafı demokratiya və insan hüquqlarına hörmət olmadan mümkün deyil. Demokratiya, inkişaf, insan hüquq və azadlıqlarına hörmət bir-biri ilə üzvi surətdə bağlı olan və bir-birini şərtləndirən amillərdir.

Bəşər sivilizasiyasının ən müdrik kəşflərindən sayılan insan hüquqları bu gün hamının anladığı və anlamalı olduğu əvəzsiz nailiyyətdir.

İnsan hüquqlarına hörmət, insan hüquqlarının qorunması müasir dünyaya qovuşmağın əsas yoludur.

Əsrlər boyu dövlət və insan münasibətləri mütləq suverenlik prinsiplərindən irəli gələrək hər bir dövlətin müstəsna daxili məsələsi idi. Dövlətlə insanlarla istədikləri kimi rəftar edirdilər, bu isə ədalətsizliklərə

gətirib çıxarırdı. Ədalətsiz, antihumanist şəraitdə dözümlü tükənən insanlar zaman-zaman üsyanlar qaldırır, inqilablar edirdilər. Elə Azərbaycanın tarixindən də buna çoxlu misallar gətirmək olar. Biz bilirik ki, müharibələr nəticəsində kütləvi surətdə günahsız insanlar öldürülürdü, mülki əhalidən qul kimi istifadə edilirdi, hərbi əsirlər işgəncələrə məruz qalırdı. Buna nə vaxtsa son qoyulmalı idi və artıq XIX əsrdə Avropa və Amerika ölkələri koləliyi rəsmən qadağan etdilər, müharibələrin aparılma qaydaları isə 1899 və 1907-ci il Haaqa konvensiyalarının bağlanması ilə xeyli humanistləri dirildi. XIX əsrin ikinci yarısından başlayaraq Avropada milli, dini və ya irqi müstəsnalığa əsaslanan ideologiyalar yayılmaqda idi. Təbii ki, bunun da qarşısı alınmalı idi. Bu məqsədlə əsrimizin 20-ci illərində Millətlər Liqası çərçivəsində milli, etnik və dini azadlıqların hüquqlarını müdafiə etmək vəzifəsini müəyyən edən bir sıra anlaşmalar imzalandı. Lakin, məlum olduğu kimi, bütün bu tədbirlər o zaman artıq geniş yayılmış irqi faşist ideologiyasının dövlət siyasətinə çevrilməsinə mane ola bilmədi və nəticədə də ikinci Dünya müharibəsi başlandı.

Məhz ikinci Dünya Müharibəsi zamanı törədilmiş vəhşiliklər mütərəqqi dövlətlər ümumdünya ədalət meyarını müəyyən etməyə sövq etdi. Hələ 1945-ci ildə yaradılmış Birləşmiş Millətlər Təşkilatının nizamnaməsinin müqəddiməsində insan şəxsiyyətinin ləyaqətinə, kişi və qadının, böyük və kiçik millətlərin hüququ bərabərliyinə inam ifadə olunmuşdur.

1946-cı ildə çıxarılmış Nurenberq tribunalının qərarlarında isə müəyyən edilmişdi ki, insan hüquqları artıq heç bir dövlətin müstəsna daxili məsələsi deyil və heç bir dövlət suverenliyini bəhanə gətirərək vətəndaşları ilə istədiyi kimi rəftar edə bilməz. Lakin bütün bunlar nə qədər vacib olsa da kifayət etmirdi.

İnsan hüquqlarının ümumbəşəri dəyərə çevrilməsi üçün vahid yazılı sənədə çox böyük ehtiyac var idi.

Bu da 1948-ci ilin dekabr ayının 10-da BMT-nin Baş Məclisi tərəfindən Ümumdünya insan hüquqları Bəyannaməsinin qəbul edilməsi ilə nəticələndi. Həmin Bəyannamə insan hüquqları sahəsində ilk rəsmi sənəd olmasa da miqyasına və əhəmiyyətinə görə şübhəsiz kim, birincidir. Məhz 1948-ci il Bəyannaməsi insanın beynəlxalq hüququn obyektində subyektinə çevrilməsinə ilk işarə idi, onun əsasında sonradan yüzlərlə beynəlxalq konvensiyalar qəbul edilmiş, əksər dövlətlər onun müddəalarını konstitusiyalarında təsbit etmişdir.

Aydındır ki, Ümumdünya İnsan hüquqları Bəyannaməsi İkinci Dünya müharibəsinin törətdiyi dəhşətli nəticələrinə cavab olaraq qəbul edilmişdi.

1950-ci il 4 noyabrda Romada "İnsan hüquqlarına və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında" Avropa konvensiyası qəbul olunmuşdur. Bu konvensiya 3 bölmədən 59 maddədən ibarətdir. Maddələrin çoxu humanizm insan hüquq və azadlıqları barəsindədir:

Məsələn, yaşamaq hüququ:

- işgəncələrin qadağan olunması;
- azadlıq və toxunulmazlıq hüququ;
- ədalət məhkəmə hüququ;
- qanunsuz cəzalandırılmaya yol verilməməsi;
- şəxsi və ailə həyatına hörmət;
- fikir, vicdan və din azadlığı.

Müasir şəraitdə hər bir dövlətin demokratik imici onun insan hüquqlarına münasibəti, həmin dövlətdə insan hüquqlarının vəziyyəti ilə müəyyən edilir.

Demokratiya və insan hüquqları bir-biri ilə qırılmaz surətdə bağlıdır və biri digərini şərtləndirir. Yalnız cəmiyyətdə mövcud olan demokratik iqlim insan hüquqlarının qorunmasına real təminat verə bilər. Digər

tərəfdən insanın əsas hüququ və azadlıqlarının qanunvericilikdə və real həyatda təmin edilməsi cəmiyyətdə demokratiyanın təşəkkülü və geniş inkişafı üçün həlledici amil rolunu oynayır.

Yeni, müstəqil dövlət olan Azərbaycan Respublikası məhz bu prinsipləri əldə rəhbər tutaraq və demokratik hüquqi dövlət qurmağı ən ümdə vəzifələrdən biri hesab edərək insan hüquqlarının müasir konsepsiyasını ölkə Konstitusiyası səviyyəsində tapılmış və onun adekvat normativ əsasını yaratmışdır.

Qanunauyğun haldır ki, 1995-ci ilin noyabrın 12-də ümumxalq səsverməsi yolu ilə qəbul edilmiş konstitusiyada insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi dövlətimizin ali məqsədi kimi bəyan edilmişdir (maddə 12) insan hüquq və azadlıqlarının ən yüksək dəyəri kimi təsdiq edilməsi

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya quruluşunun başlıca norması kimi götürülmüşdür. Konstitusiyanın “Əsas insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları” adlanan 48 maddədən ibarət III fəslinin bütün mətni insana, insan ləyaqətinə, insan hüquqlarına hörmət ruhunda yazılmışdır.

Konstitusiyada aşağıdakı şəxsi hüququ və azadlıqlar öz əksini tapmışdır: yaşamaq hüququ, mənzil toxunulmazlığı hüququ, şəxsi həyatın, yazışmanın, telefon danışıqlarının sirrini saxlamaq hüququna təminat verən şəxsi toxunulmazlıq hüququ, sərbəst hərəkət etmək, yaşayış yeri seçmək, şəxsin həyatına, fiziki və mənəvi sağlamlığına qeyri-qanuni qəsd etməyi və ona qarşı zor işlətməyi qadağan edən təhlükəsiz yaşamaq hüququ və hər kəsin dinə münasibətini müstəqil müəyyənləşdirmək hüququnu təsdiq edən dinə etiqad etmək, eləcə də etiqad etməmək üstündə təqibə yol

verməyən vicdan azadlığı şəxsi hüquqlar sistemində mühüm yer tutur.

Konstitusiyaya görə, insanın şəxsi hüquqları dairəsinə həmçinin fikir və söz azadlığı, hər kəsin qanuni yolla istədiyi məlumatı əldə etmək və yaymaq azadlığı daxildir. Bunlardan əlavə, Konstitusiyaya uyğun olaraq Azərbaycan respublikası hər adamın öz milli mənsəbiyyətini qoruyub saxlamaq və ana dilində istifadə etmək hüququ vardır. Əsas Qanun şərəf və ləyaqətin müdafiəsi hüququna da təminat verir.

Müəyyən olunmuşdur ki, insan hüquqlarının həyata keçirilməsinin heç kəs məhdudlaşdırma bilməz (müharibədən, hərbi vəziyyət və fəvqəladə vəziyyətdən başqa).

Azərbaycan Respublikası referendum yolu ilə qəbul olunmuş, prinsipə "insan hüquqları manifesti" adlana bilən demokratik Konstitusiyası ilə hüquqi dövlətə doğru əsl vətəndaş cəmiyyətinə qətiyyətli addım atmışdır. 1998-ci il 18 iyun tarixli Heydər Əliyev tərəfindən insan hüquqlarının müdafiəsinə dair Dövlət Proqramı qəbul olunmuşdur. Bu proqram 42 maddədən ibarətdir. Onlardan DİN-ə aid olanlar aşağıdakılardır: Maddə 10 Azərbaycan Respublikası Polis Akademiyasında, polis orqanlarının əməkdaşları və hüquq sahəsində ixtisaslaşan ali təhsil müəssisələrinin müəllimləri üçün insan hüquqlarına dair tədris təmin edilməsi.

Maddə 16. İnsan hüquqları sahəsində qanunvericiliyinin tətbiqi təcrübəsinin ümumiləşdirilməsi, insan hüquq və azadlıqlarının pozulması hallarının aradan qaldırılması üçün təkliflərin hazırlanması.

Maddə 18. İstintaq təcridxanalarında...azadlıqdan məhrum olunmuş şəxsləri saxlanma şəraitinin yaxşılaşdırılması üçün zəruri tədbirləri həyata keçirilməsi.

Humanist ideyaların hüquq sistemi üçün əhəmiyyətli çoxcəhətli və böyükdür. Humanizm hüquqla tənzim olunan və qorunan ictimai münasibətlərin əsasında durur, hüququn tənzim metoduna təsir göstərir. Təbii sual meydana çıxır: humanizmin cinayət hüququ sahəsinə təsiri necədir? Humanizm prinsipinin tələbləri cinayət hüququnda hansı dairədən olan subyektlər barəsində tətbiq edilir? Cinayət qanunun gücü qorunan cəmiyyətə münasibətdə humanizm tətbiq edilirmi? Cinayət törətməkdə təqsirli olan şəxsə, cinayətdən zərərçəkmiş şəxsə münasibətdə humanizm prinsipinin tələbləri nəzərə alınır mı?

Cinayət törədən şəxs yaşadığı cəmiyyətə onlarla tellərlə bağlıdır. O, cinayət etməklə, belə tellərdən birini qırır. Şəxsin cinayət etməsi onu vətəndaşlıq vəzifələrini yerinə yetirməkdən, şərəf və ləyaqətini, digər mülki, siyasi hüquqlarını qorumaqdan məhrum etmir.

Buna görə də cinayət hüquq münasibətlərini iştirakçıların bir qismi barəsində, məsələn, zərər çəkən, şahid barəsində humanist prinsiplərindən irəli gələn qayğı göstərilirsə, digərləri barəsində, məsələn, cinayət törətməkdən təqsirli olan şəxslər barəsində belə münasibət rədd edilə bilməz. Odur ki, cinayət qanunlarının tətbiqində başlıca məqsədlərdən biri cəmiyyəti kriminal qəsdlərdən qorumaq olsa da, qanun elə həddə və elə metodlarla tətbiq edilməlidir ki, burada cinayət hüququnun humanizm prinsipinin tələblərinə riayət edilmiş olsun,

Cinayət hüququnda humanizm prinsipi müəyyən mənada ziddiyyətlidir. Cinayət hüququ şəxsiyyəti, zərərçəkənin hüquqlarını, cəmiyyətin mənafeyini qorumaqla eyni zamanda öz əməli ilə sadalanan dəyərlərə qəsd edən təqsirkar barəsində də humanist mövqedə durmalıdır.

Cinayət hüququnda humanizm nisbətən məhdud mənada cinayət törədən şəxslərə cəza təyini zamanı, eləcə də müxtəlif növ cəzalardan şərti və ya şərtsiz azad etmə institutlarının tətbiqində xeyirxahlıq münasibətini ifadə edir. Məsələn, cəzanın tətbiqi zamanı məhkumun şəxsi ləyaqətinin alçaldılmasına yol verilmir, törədilən cinayətə görə təyin edilən cəza məhkuma əzab, işgəncə vermək məqsədi güdmür.

Qanun humanizm prinsipinin tələblərinə uyğun olaraq cinayətin yetkinlik yaşına çatmayan dövrdə törədilməsinin, yəni belə şəxslərin əqli inkişaf xüsusiyyətlərinin tam formalaşmasının, onların kifayət qədər həyat təcrübəsinə malik olmamasının cəza təyin edilərkən, habelə cəzadan və ya məsuliyyətdən azad etmə institutları tətbiq edilərkən məsuliyyəti yüngülləşdirən hallar kimi nəzərə alınmasını müəyyən edir.

Ölkədə cinayətkarlıqla mübarizə təcrübəsində humanizm prinsipinin həyata keçirilməsi getdikcə azadlıqdan məhrum etmə qismində daha sərt cəzaların tətbiqinin azaldılmasını, daha yüngül cəzaların tətbiqini nəzərdə tutur. Belə ümumi humanist xətt şübhəsiz ki, xüsusilə ağır cinayət törətməkdə təqsirli olan şəxslərə, təhlükəli residivistlərə şamil edilmir.

Cəza təyini praktikasının təhlili göstərir ki, ifrat sərt cəzaların təyin edilməsi humanizm, ədalətlik kimi prinsiplərin tələblərini pozur, cəmiyyət üzvlərinin hüquqi şüurunun düzgün formalaşdırılması işinə mənfi təsir göstərir. İfrat sərt cəzaların tətbiqi ilə, bir tərəfdən, əhalidə məhkumun iztirablarına həmrəylik hissləri yaranır, digər tərəfdən, sərt cəzaların müntəzəm tətbiqi əhalinin mənəviyyatını sərtləşdirmiş olur.

Cəzanın əsasları məsələsi cinayət hüququnun başlıca problemini təşkil edir. Bu məsələ təkçə

hüquqşünasların deyil, həm də filosofların, psixoloqların və başqa ictimai fikirlə məşğul olan mütəxəssislərin nəzər diqqətinin mərkəzində durur. Elmi tarixi təkcə cəzanın əsaları haqqında deyil, həm də “cəza hüququ” haqqında da mübahisələr olmuşdur. Taix boyu deyilənləri ümumiləşdirərək iki sual ətrafında fikirləşmək mümkündür:

- 1) cəzanın əxlaqi cəhətdən bəraət qazanması və**
- 2) cəzanın əxlaqi baxımdan nə dərəcədə düzgün olması.**

Cəzanı doğru hesab edən və onu inkar edən nəzəriyyələr çox olmuşdur. Belə ki, Lev Tolstoy deyirdi ki, “cəza özü zülm deməkdir, zülm yolu ilə zülmə qarşı mübarizə aparmaq mümkün deyil”.

İtalyan alimi Luici Dolçi belə hesab edirdi ki, “dövlət ailə başçısı kimi ailə üzvlərini cəzalandırılmaması onlara doğru yol göstərməməlidir, çünki şəxsiyyət toxunulmazdır”. Onun fikrinə görə cəza heç kimi qorxutmur.

Sosialist – utopist R.Oryen isə deyirdi ki, “dövlət özü vətəndaşın cinayət etdiyinə görə günahkardır, buna görə də cinayətkarı cəzalandırmağa haqqı yoxdur”. Fransız alimi Jirardenin bu məsələyə baxışı da çox maraqlıdır. O, hesab edirdi ki, “zora qarşı zor, zülmə qarşı zülm etmək, yenidən zor və zülm doğurur”.

Bu mübahisələrdən cəza haqqında müxtəlif nəzəriyyələr və onu əsaslandırmaq humanist əxlaqi prinsiplər meydana çıxırdı. Məsələn, intiqam nəzəriyyəsi, qorxutma nəzəriyyəsi, məqsədəuyğunluq nəzəriyyəsi.

Cəmiyyət formalaşmağa başladığı zamanlardan etibarən daim cinayətkarlığa qarşı mübarizə aparılmış və bu mübarizə bu gün də davam etməkdədir. Əgər ilkin dövrlərdə cəmiyyət bu sosialist bəlaya qarşı yalnız cinayətkarı cəzalandırmaq vasitəsilə mübarizə aparırdısa

və bu yalnız qisas məqsədi daşıyırdısa sonralar bu institut inkişaf edər daha progressiv humanist məqsədə-cinayətkarı tərbiyələndirməyə cinayətin qarşısını almağa xidmət etməyə başlamışdır. Bu ondan irəli gəlir ki, cinayətin törədilməsi faktı artıq həmin şəxsin deqradasiyasından xəbər verir və yalnız cəza tətbiqi ilə onu xilas etmək mümkün deyildir. Bundan əlavə biz tez-tez təcrübəsizlik, bəzən ağır, maddi vəziyyət ehtiyac üzündən cinayət törədilməsi hallarına da rast gəlirik və belə şəxslərin təyin olunmuş cəzanı axıradək çəkməsinə heç də həmişə lüzum olmur. Ona görə də Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunvericiliyi məhkumların tərbiyə edilməsi prosesini daim nəzarətdə saxlamağı və özünü müsbət xarakterizə edən şəxslərin vaxtından əvvəl azad olunmasını və yaxud cəzanın çəkilməmiş hissəsinin azaldılmasını nəzərdə tutur.

Ümumiyyətlə Respublikamızın Cinayət Məcəlləsi məhkumlara münasibətdə belə humanist normalarla çox zəngindir. Onlardan biri də amnistiya aktı və əfvətmədir. Bu aktların tətbiqi dövlətin ən ali qanunverici və icra hakimiyyətlərinin səlahiyyətində olduğundan onların tətbiq edilmə tezliyi dövlətin nə dərəcə humanist, demokratik və ədalətli olmasının mühüm göstəricilərindən biri sayılır.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına görə amnistiya Respublikasının ali qanunverici orqanı tərəfindən qəbul edilən və məhkum olunmuş cinayətkarların müəyyən kateqoriyasını cinayət məsuliyyətindən və cəza çəkməkdən tamamilə azad edən və yaxud məsuliyyəti və cəzanı azaldan və ya məhkumluğu ləğv edən daha yüngül cəza ilə əvəz edən bir sənəddir. Bir qayda olaraq amnistiya aktı mühüm bayramlar və əlamətdir hadisələr yubileylər zamanı verilir. Amnistiya aktı bütün dünya dövlətlərində bir humanistlik

nümunəsi kimi qəbul edilir. Çünki bu aktı ölkənin ən ali dövlət orqanı tərəfindən qəbul edilir və onun şamil ediləcəyi cinayətkarlıq kateqoriyaları əvvəlcədən məlum olmur. Lakin dünya praktikasından məlum olduğu kimi amnistiya aktı adətən ictimai təhlükəlilik dərəcəsi daha aşağı olan cinayətləri törətmiş və özünün davranışı ilə islah olduğunu sübut etmiş şəxslərə şamil edilir.

Bu da təbiidir ki, ictimai mənafe iş üçün təhlükəli ola biləcək şəxslərin azad olunması heç bir məntiqə sığa bilməz. Əks halda o, humanizm keyfiyyətini tamamilə itirmiş olardı. Bütövlükdə cəmiyyətin mənafeyinə zidd olan heç bir qərar humanist addım kimi qəbul edilə bilməz.

Azərbaycan dövlətinin demokratikliyinə və humanistliyinə dəlalət edən digər mühüm bir fakt Konstitusiyanın 109-cu maddəsi ilə nəzərdə tutulmuş respublika Prezidentinin əfv etmə hüququdur. Prezident tərəfindən verilən əfv etmə aktı amnistiya aktından fərqli olaraq ayrı-ayrı şəxsləri və ya onların bir qrupunu cinayət məsuliyyətindən və cəzadan azad etmək və yaxud cəzanı azaltmaq daha yüngül cəza ilə əvəz etmək və ya məhkumluğu ləğv etmək məqsədi ilə verilir.

Əfv etmə aktı Prezidentin həm şəxsi təşəbbüsü, həm də məhkumun və yaxud onun yaxın qohumlarının, dövlət və ictimai təşkilatların vəsətəti əsasında verilə bilər.

Humanizmin və qəddarlığının müəyyən hədləri var. Həmin həddi keçdikdə artıq bu anlayışların hər biri öz xüsusi mahiyyətini itirmiş olur.

Deməli, amnistiya aktı dövlətin humanizminin vahid nümunəsi kimi müəyyən prinsiplərə söykənməlidir. Əks halda bu humanist addımın nəticələri bütövlükdə cəmiyyət üçün faciələrə səbəb ola bilər.

Azərbaycanda ölüm cəzası haqqında söhbət aparanda biz bilirik ki, uzun müddət o tətbiq olunmuşdur. Tarix göstərir ki, 1988-ci ildə ölüm cəzasına məhkum olunmuş, 5, 1989-cu ildə 6, 1990-cı ildə 3, 1993-cü il fevral -8, barəsində hökmləri icra edilmişdir.

Ölüm cəzasının icrasına 1993-cü ilin iyun ayından faktiki moratorium qoyulmuşdur. Cinayət-hüquq siyasətini humanistləşdirilməsi ilə bağlı görülən işlər, o cümlədən Cinayət Məcəlləsinin ölüm cəzasını nəzərdə tutan iyirmi bir maddəsinin sanksiyalarından bu cəzanın çıxarılması, qadınlara, 65 yaşına çatmış kişilərə ölüm cəzasının tətbiqinin qadağan edilməsi, 1705 məhbusun əfv edilməsi, o cümlədən ölüm cəzasına məhkum edilmiş 12 şəxsin əfv olunaraq cəzalarının azadlıqdan məhrum etmə ilə əvəz edilməsi və amnistiya qaydasında 17 mindən artıq şəxsin müxtəlif cəzalardan azad edilməsi və onları yenidən cəmiyyətə qayıtması üçün şərait yaradılması ölkəmizdə demokratik, hüquqi dövlət quruculuğunun təzahürüdür.

Şərq aləmində ilk dəfə olaraq Azərbaycanda ölüm cəzasının ləğvi ölkəmizin dünyəvi, humanistlik demokratik, hüquqi dövlət quruculuğu yolu ilə inamla irəlilədiyini bir daha sübut edir.

Azərbaycan Respublikasının yeni Cinayət Məcəlləsinin 9-cu maddəsində bilavasitə humanizm prinsipi təsbit olunmuşdur.

9.1. Cinayət Məcəlləsi insanların təhlükəsizliyini təmin edir.

9.2. Cinayət törətmiş şəxsə tətbiq edilən cəza və digər cinayət hüquqi xarakterli tədbirlər cismani əzab vermək və ya insan ləyaqətini alçaltmaq məqsədi daşıya bilməz.

Eləcə də Cinayət Məcəlləsinin ümumi digər maddələrində də humanizm prinsiplərinə rast gəlmək mümkündür:

Maddə 10. Əməlin cinayət sayılmasını və həmin əmələ görə cəza müəyyən edən, cəzanı ağırlaşdıran, yaxud cinayət törətmiş şəxsin vəziyyətini başqa cür ağırlaşdıran cinayət qanununun geriyə qüvvəsi yoxdur.

İnsan hüquqlarının humanizm qorunub saxlanması və müdafiəsi işində polis əldə etdiyi nailiyyətləri praktiki şəkildə tətbiq etməlidir. İnsan hüquqları Avropa Şurasına üzv olan hər bir dövlətin milli hüququnun tərkib hissəsidir və polis əməkdaşları aşağıdakıları bilməlidirlər:

– polis əməkdaşlarını xidmətə qəbul edərkən onların insani humanist keyfiyyətləri, insan hüquqlarına münasibəti, xasiyyəti nəzərə alınmalıdır;

– polis təşkilatının strukturu və tərkibi xidmət etdiyi cəmiyyəti özündə əks etdirməlidir. Bu, o deməkdir ki, polis xidmətinə qəbul strategiyası elə qurulmalıdır ki, cəmiyyətin bütün təbəqələri polisdə xidmət etsin, eyni zamanda, cəmiyyətdə olan ictimai mütənasiblik (kişilərin, qadınların, dindarların, etnik azlıqların say mütənasibliyi) polis orqanlarında öz əksini tapmalıdır;

– insan hüquqlarına hörmət və riayətə əsaslanan xidməti mədəniyyətin inkişaf etdirilməsi polisin rüşvətxorluq, korrupsiya, hüquq bərabərliyini pozma, irqi arı-seçkilik kimi qüsurlardan yaxa qurtarmasına kömək edir;

– şəffaflyq və məsuliyyət polis işinin vacib prinsiplərindən olmalıdır;

– xüsusi polis əməliyyatları planlaşdırılarkən insan hüquqlarının qorunması əməliyyat planına daxil edilməlidir.

Beynəlxalq əməkdaşlyq polis işində tətbiq edilən texniki vasitələrin və texnologiyanın mübadiləsini, siyasi demokratiya, qanunun və insan hüquqlarının aliliyi məsələlərini də əhatə etməlidir.

Yalnız bundan sonra polis öz xidməti vəzifələrini yüksək səviyyədə qura bilər və insan hüquqlarını qoruyan təşkilat ola bilər.

Ə D Ə B İ Y Y A T :

9. Mədəniyyət tarixi və nəzəriyyəsi. Ali məktəblər üçün dərslik. M.J.Manafova, N.T.Əfəndiyeva və S.A.Şahhüseynovanın ümumi redaktəsilə. Bakı, 2010.
10. Döyüşçülərin davranış qaydaları. Cenevrə 1993.
11. R.R.Hacılı. X.D.Ağaliyev. Media etikası. Bakı, 2008.
12. Azərbaycan Respublikası DİN-nin əməkdaşlarının etik davranış kodeksi. Bakı, 2005.
13. Şahhüseynova S.A. Etika. Dərslik. Bakı, 2009.
14. Hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşlarının davranış məcəlləsi. Bakı, 2006.
15. Polis haqqında Bəyannamə. Bakı, 2000.
16. Ümümdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi 1948.
17. Polis və insan hüquqları. Bakı, 2007.
18. Ибрагимов М.М., Куличенков В.В. «Профессиональная этика и эстетическая культура сотрудников ОВД». Киев, 1990.
19. Иванов В.Г. «Мораль коллективистская, гуманистическая деятельная». 1987.
20. Мосров А.М. «Социальная справедливость: нравственный аспект». Москва, 1987.
21. Соловьев. «Оправдание добра». Москва, 1988.
22. Даяна Ейтон – Шенкер. Проблема прав человека и культурное многообразие. Нью-Йорк, 1996.
23. Гердер И.Г. "Идеи к философии истории человечества". М., 1977.